

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

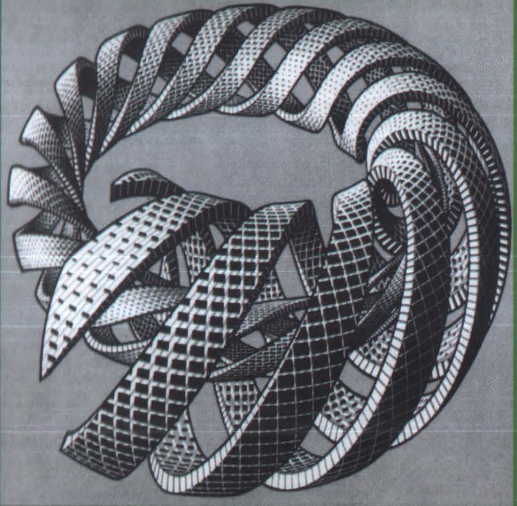
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BORÇ KRİZİ ÜZERİNE BİR DENEME

Fikret Başkaya

BORÇ KRİZİ ÜZERİNE BİR DENEME

Fikret Başkaya

ÖTEKİ YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Öteki
ARAŞTIRMA - İNCELEME

Kapak Düzenlemesi

Öteki Ajans

Düzeltili

Mazlum Hancı

İç Mizanpaj

Özgür Yurttaş

5. Baskı

Ocak 2015

© Öteki Yayınevi

Sertifika No: 25446

Baskı ve Cilt

Ceylan Matbaası

Mahteme Mah. Davutpaşa Cad.

Güven İş Merkezi B Blok No: 318

Tel: (0212) 613 10 79

Yönetim Yeri

Dr İhsan Ünlüer Sok. Caferağa Mah. 16/10

Kadıköy / İstanbul

Tel: 0216 345 41 09

kitap@otekiyayinevi.com

www.otekiyayinevi.com

ISBN: 978-975-584-215-8

FİKRET BAŞKAYA

BORÇ KRİZİ ÜZERİNE BİR DENEME

ÖTEKİ YAYINEVİ

Fikret Başkaya (Denizli, 1940), İzmir Atatürk Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat ve Maliye bölümünden mezun oldu. Doktora için gittiği Fransa'nın Paris ve Poitiers Üniversitelerinde, emperyalizm, kolonyalizm, "azgelişmişlik", kalkınma ve kapitalizmden sosyalizme geçiş temaları üzerine çalışmalar yaptı. Türkiye'ye döndüğünde askere alındı ve yedek subay okulundan "kötü düşünceli" olduğu gerekçesiyle, "sakıncalı piyade" çıkarılarak Erzurum'a (Oltu) sürgün edildi. Askerlik sonrası çeşitli "demokratik" kuruluşlarda araştırmacı olarak çalıştı. 1979 yılında Akademik kariyere geçti.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisat bölümü öğretim üyesi iken yazdığı (1991), ***Paradigmanın İflası*** adlı kitabından yargılandı, 20 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı ve üniversiteden kovuldu. Haymana Cezaevinden tahliye olduktan sonra (Haziran 1995) Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı'nı kurdu. Daha önce kurulan (1992) ve kurucularından olduğu Özgür Üniversite'yi, Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı çatısı altına aldı. 1999 da yazdığı bir makaleden de 15 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı. 27 Haziran 2002'de Kalecik Cezaevinden tahliye oldu. Hakkında açılan davaların sayısını bilmemektedir... Çok sayıda kitap ve makalenin yazarıdır. Kurulduğu günden beri Özgür Üniversite'nin başkanlığını yapmakta ve orada dersler vermektedir...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ	9

BİRİNCİ BÖLÜM

1950 VE 1960'LI YILLARDA BORÇLANMA.....	17
Bağımlı ve Dışlayıcı Büyüme Modeli	27

İKİNCİ BÖLÜM

AŞIRI BORÇLANMADAN BORÇ KRİZİNE 1973-1982	35
2. 1970'li Yıllardaki Aşırı Borçlanmanın Nedenleri.....	37
2.1. ABD Dolarının Altına Bağımlılığının Kalkması ve Para Sisteminde Değişiklik.....	38
2.2. Europazarlar, Eurodolarlar ve Petrodolarların Devrenmesi.....	39
2.3. Enflasyonist Ortam ve Aşırı Değerlenmiş Kur Uygulamaları.....	48
2.4. Borçların Geri Ödenmesini Zorlaştıran Nedenler.....	49
2.5. Dünya Ticaretinde Daralma ve Ticaret Hadlerinin Az-gelişmiş Ülkeler Aleyhine Gelişmesi	50
2.6. ABD Para Politikası ve Faiz Hadlerinin Yükselmesi	51
2.7. Alınan Kredilerin Verimli Kullanılmaması ve Sermaye Kaçışı....	53
2.8. IMF'nin Uyum Programı ve Dış Borçlar.....	58
2.9. Borç Krizi	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AŞIRI BORÇLANMANIN SONUÇLARI VE GELİŞME EĞİLİMLERİ.....	75
3.1 - Aşırı Borçlanma ve Yoksullaşma.....	76
3.2-Dolarlaşma ve Ekonomik Politika Araçlarının Giderek Etkinliğini Yitirmesi.....	79
3.3 - Kaynak Transferi Mekanizması.....	82
3.4 - Çözüm Olasılıkları ve Gelişme Eğilimleri	88
3.5 - Baker Planı Çözüm Olabilir mi?	96
Baker Planında Yeni Bir Şey Yok	97

SONUÇ	109
-------------	-----

EK: I.....	111
EK: II	120
BİBLİYOGRAFYA	129

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap, Baker Planıyla ilgili bir yazı yazma isteğinin ürünüdür. Kısa bir yazı yazma isteğiyle başlayan araştırmamız tamamlandığında, bir dergi 'yazısı' boyutlarını çok aşmıştı.

Çalışmanın başından sonuna kadar geçen sürede eşim Sevinç'in çok değerli katkıları oldu, kendisine öncelikle teşekkür etmek isterim.

Kaynak bulmamda yardımlarından ötürü değerli araştırmacı Dr. Haluk Tükel'e, Fransız Kültür Merkezi Kütüphanesi ve Bilkent Dokümantasyon Merkezi çalışanlarına, yurt dışından gerekli kaynakları vaktinde ulaştırarak araştırmanın kısa zamanda tamamlanmasını sağlayan Poitiers Üniversitesi öğretim üyesi dostum Prof. Dr. Jean Paul Carrière'e ve dostum Dr. Hasan Polat'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca Birlik Yayınları Yöneticilerine ve Doğu Matbaası Müdürü dostum Ahmet Sat'a ve emeği geçen işçilere de içten teşekkürlerimi sunarım.

Elmalık, 24 Mart 1986 **Pr. Fikret BAŞKAYA**

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşını izleyen yaklaşık 15 yıl, klasik sömürgeciliğin tasfiye edildiği, Yeni-Sömürgeciliğin kurumlaştığı bir dönem oldu. Yeni “bağımsızlığa” kavuşan “genç” devletlere Batı’nın tarihsel deneylerini taklit ederek kalkınmaları “önerildi” Bu sonuncu ülkelerde iktidarı devralanların böylesi bir öneriyi kabullenmeleri için pek çok neden vardı. Maddi çıkar ilişkileri yanında, bu yöneticiler Batı’da eğitim görmüşlerdi. Kendi sorunlarını Batı yöntemleri ve kavramlarıyla “tahlil” ediyorlardı. Çoğu zaman da Batı’dan ithal edilen “teorik” yaklaşımları hiç bir eleştiri süzgecinden geçirmeye ihtiyaç duymadılar. Sömürgeciliğin ideolojik boyutu son derecede belirleyiciydi.

1961 de ABD Başkanı John F. Kennedy: “Dünya ölçeğinde yeni bir işbirliği ve kalkınma devrinin başladığını”¹ açıklıyordu. Hemen arkasından da Birleşmiş Milletler Örgütü, “Birinci Kalkınma On yılı”nı ilan ediyordu. O dönemin hakim düşüncesine göre, az-gelişmiş ülkelerin kalkınmasına iki engel söz konusuydu: Para ve teknoloji. Bunların ikisi de sanayileşmiş ülkelerde vardı. Eğer az-gelişmiş ülkeler batılıların önerdikleri kalkınma yöntemlerini benimser ve “yardımlarından” yararlandırırsa, kalkınmanın gerçekleşmemesi için hiç bir neden yoktu (!) İkinci Dünya Savaşından büyük bir yara alarak çıkan, üretici güçlerinin büyük bir yıkıma uğradığı Batı Avrupa ve Japonya Marshall yardımıyla kalkınıp ABD ile aralarındaki farkı kısa zamanda kapatmamışlarmıydı (!) Batı’nın teknik ve mali yardımları bu sefer aynı şeyi dünyanın üçte ikisini oluşturan az-gelişmiş ülkelerde de gerçekleştirecekti (!) Savaşta zarar gören sanayileşmiş bir ülkenin durumuyla bütünüyle farklı sosyo-ekonomik

1 25 Eylül 1961’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki Söylevden,

yapıların geçerli olduğu az-gelişmiş ülkeler arasında benzerlikler aramak inandırıcı değildir.

Az-gelişmiş ülkelerin kalkınma sorununa ilişkin olarak oluşturulan “teorik modeller”, ister istemez izlenecek yolu da belirliyordu. Bu konuya ilişkin hakim düşünceye göre, kalkınma “mekanik” bir sorundu. Kısaca mali ve teknik bir sorun söz konusuydu. Batı’nın mali ve teknik katkısıyla az-gelişmiş ülkelerin zengin doğal kaynakları ve bol işgücü birleştirildiğinde, yeni bir “Marshall Mucizesi” yaratılabilirdi. Bütün sorun, bu ülkeleri 200 dolarlık kişi başına gelir düzeyinden 600 dolarlık düzeye çıkarmaktı.(!) Birinci kalkınma on yılı sonunda Kanada eski Başbakanlarından Lester B. Pearson’un başkanlığında bir grup iktisatçı ilk on yılın bir değerlendirmesini! yaptılar. Elde edilen sonuçlar pek parlak görünmüyordu.¹ Bunu ikinci ve üçüncü kalkınma on yılları izledi. Sonuçta küçük bir azınlık zenginleşti.

İkinci kalkınma on yılı sona erdiğinde (1980) kalkınma on yıllarının mucize yaratmadığı anlaşılmıştı. 1900 yılında az-gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki zenginlik farkı 1’e 9 iken, ikinci kalkınma on yılının sonunda (1980) 1’e 20 ye yükselmişti. Beklenenin aksine zenginlerle yoksullar arasındaki fark kapanacağına açılıyordu. 1980 li yıllara gelindiğinde, kalkınma adına yapılanların pek işe yaramadığını ortaya koyan pek çok gösterge bulunuyordu.

Bir kere dünya zenginliğinin yaklaşık %75’i dünya insanların %25’inin çıkarına kullanılıyordu. Dünyada gerçekleştirilen 6000 milyar dolarlık GSMH’nin 5000 milyar doları sanayileşmiş kuzey ülkelerinde üretiliyordu. Geri kalanlara (dünya nüfusunun dörtte üçüne) 1000 milyar dolar düşüyordu. Fakat sorun yukarıda söyle-

1 Partners In development Rapport de la Commission sur le développement International, New-York Praeger, 1969. Söz konusu raporun eleştirel bir tahlilini, “Rapport Pearson et Sous-développement” adını taşıyan çalışmamızda yaptık. Fikret Başkaya. Rapport Pearson et Sous - développement, Hukuk ve iktisat Fakültesi, Poitiers Üniversitesi 1970. Teksir.

nenle de sınırlı değildi. Az-gelişmiş ülkelere kalan 1000 milyar dolarlık GSMH'nın %70'ine bu ülkelerin nüfusunun %8'i tarafından el konuyordu.¹ Öyle bir sosyo-ekonomik "gelişme" ki dünya insanların yarısını dışlıyor (!)

Kalkınma on yıllarıyla birlikte sorunlar da büyüyordu. Açlık yüzünden her beş günde Hiroşima'da ölenler kadar insan hayatını kaybediyordu.

II. Dünya Savaşını izleyen dönemde az-gelişmiş ülkelerde kişi başına her bir dolarlık zenginleşmeye karşılık, sanayileşmiş ülkeler 268 dolar zenginleştiler. Bu aşırı dengesizlik yüzünden her 60 saniyede 25 kişi mutlak yoksulluktan ölüyor. 1980 li yılların sonlarına doğru mutlak yoksulluk içinde yaşayanların 1 milyar sınırına ulaşacağı tahmin ediliyor.

Kalkınma on yılları ilerledikçe, az-gelişmiş ülkelerde daha çok işsiz ve daha fazla yoksul ortaya çıkıyor. Batılıların önerdikleri "kalkınma reçeteleri" yoksulları daha da yoksullaştırıyordu ama, bu durum onları pek ilgilendirmiyordu. "Parçaların bir bütün oluşturduğu" gerçeğini belirli bir eşığe kadar görmezlikten geleceklerdir. Ne ki belirli bir eşikten sonra yoksulların daha da yoksullaşmaları zenginleri "ilgilendirmek" durumundaydı. Ama ilgi hep aynı bakış açısını yansıtıyordu. Az-gelişmişlere önerdikleri serbest ticarete ve mukayeseli üstünlüklere dayalı kalkınma stratejisini gözden geçirmeye hiç de niyetli görünmüyorlardı... Az-gelişmiş ülkelerdeki olumsuz gidişin sorumlusu olarak "çok doğurgan kadınları ve bereketsiz toprakları" görüyorlardı.

Az-gelişmiş ülkeler "kalkınma yolunda ilerledikçe", işsizlik artıyor. Dış borçlar ödenemez boyutlara ulaşıyor. Tarımsal üretim, özellikle de gıda maddeleri üretimi geriliyor. Geniş toplum kesimleri yoksullaşıyor. Kentleşme anlamsız bir büyüme sürecine giriyor. Toplumsal değerler hızla çözülürken, yerine yeni bir şey konamıyor.

1 Bu konuda ilginç bir eser için, bkz: Maurtce Guernier: Tiers-Monde, Trois-quart du Monde, Rapport au Club de Rome, Paris, Dunod, 1980.

Fakat bütün bu olumsuzluklar Batı'dan ithal ettikleri silahları etkilemiyor. Geniş toplum kesimlerinin yoksullaşmasıyla silah ithalatı ters oranlı olarak artıyor. Bu koşullarda, pek revaçta olan istatistikler, şişirilmiş milli gelir rakamlarının da fazla işe yaramadığını söylemek mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında geçerli “kalkınma stratejileri” sanayileşmiş ülkelerdeki iktisadi büyümenin bir çeşit yan ürünü durumundaydı. Az-gelişmiş ülkelerdeki büyüme gelişmiş ülkelerdeki büyümenin “motoru” olarak görülüyordu... Bu koşullarda az-gelişmiş ülkeleri kendi kalkınmaları açısından değerlendirmeleri de doğaldı. Dünya Bankası Başkanı, A. W. Clausen, yaklaşımın değişmediğini şöyle ifade ediyordu: “Gelişmekte olan ülkelerin insanların yararına yapacağımız ortak çalışmalar dünyanın gerikalan kısmının da yararınadır. Zira gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları sanayileşmiş ülkelerin ucuz ithalat yapmaları ve ihracatlarını artırmaları demektir. Bu da daha çok istihdam ve enflasyonun yavaşlaması anlamına gelir. Gelişmekte olan ülkelerin gönenci, temel malların ticaretini daha güvenli hale getirerek, genel olarak dünyayı daha istikrarlı ve kargaşasız hale getirecektir.”¹

Bir kere temel hata büyümeyle kalkınmayı özdeş sayan yaklaşımda yatıyor. Nitekim hakim iktisadi düşüncede büyüme üretimin artması demektir. Üstelik büyüme kalkınmayla özdeş sayılıyor. Bir ülke silah, oyuncak, meşrubat ve sigara üretimini yirmi kat artırdığında bu ülkede bir önceki döneme göre, bir ekonomik büyüme “mucizesinden” söz edilir. Zira, büyüme ölçütü GSMH artışıdır. Neyin üretildiğinin ve ne pahasına üretildiğinin hiç önemi yoktur. (!)

Az-gelişmiş ülkeler sanayileşmiş kapitalist ülkelerle bütünleştikçe sağlıklı kalkınma yolundan uzaklaştılar. Bütünleştikçe üretim anlamını yitirdi. Artık yaşamak için değil, ihracat için üretiyorlardı ve ihracattan sağladıkları gelir sürekli küçülüyordu... Fakat ortaya

1 Remarques développées lors de la Conférence Monétaire Internationale de Vancouver, Canada, 25 mai 1982.

çıkan sonuçlar gelişmiş kapitalist ülkelerin çıkarlarına uygun düştüğü için, dengesizliklerden pek “rahatsız” değiller...

Oysa büyüme, ancak dengeli olduğu zaman sağlıklı kalkınmaya neden olabilir. Kolları bacaklarından üç kat hızlı büyüyen bir çocuğun gelişmesinden değil, sakatlığından söz edilebilir. Bu nedenle. İkinci Dünya Savaşı sonrasında az-gelişmiş ülkelerin kalkınmalarından değil, fakat sosyo-ekonomik ve kültürel biçimsizleşmelerinden söz etmek gerçeğe daha uygun düşmektedir.

Bu kısa çalışma, kapitalist sistemin işleyişinin doğurduğu sonuçlardan biri olan, borç sorununu tahlil etmeyi amaçlıyor. Az-gelişmiş ülkeler mukayeseli üstünlüklere ve serbest ticarete uyum sağlamaya dayalı büyüme yaklaşımını terketmedikleri ve “gelişmişlerin” tüketim modelini taklit etmeyi sürdürdükleri sürece, borç sorunu da gündemde kalacağı benziyor. Nitekim bazı teorisyenlerin ileri sürdükleri gibi, 1980’li yılların başında ortaya çıkan “borç krizi” salt dünya ekonomik krizinin bir sonucu değildir. Bağımlı ve dışlayıcı büyüme modelinin doğal sonucudur. Nedir ki dünya ekonomik krizi zaten var olan eğilimleri azdırmak gibi bir sonuç doğurmaktadır.

Önce 1970’li yılların başına kadar geçen sürede borçlanma dinamiğinin dayanakları ortaya konulacak, bu dönemde daha çok devletten devlete borç verme, uluslararası kurumlardan borçlanma, hibe yardımlar, ihracatçı kredileri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları söz konusuydu. Az-gelişmiş ülkelerin borçlanmalarının temelinde, teknoloji ithali ve Batı tipi tüketime taklit edilmesi yatıyor. Bu süreç, “bağımlı ve dışlayıcı büyüme modelinde” somutlanıyor. Birinci bölüm kısaca bu sorunu ele alıyor.

1970’li yılların ilk yarısından başlayarak, az-gelişmiş ülkelerin borçlarında hızlı bir artış başladı. Hızlanan bu süreç 1980’li yılların başında “borç krizini” ortaya çıkardı. Bu durum, öncelikle temeldeki borçlanma eğiliminin bir sonucu olmakla birlikte, kriz koşullarının da önemli rolü vardır. Enerji (petrol) fiyatlarındaki artışlar, Avrupa para piyasalarındaki gelişmeler, (Éuromarchés ve Eurocrédits) ulus-

lararası bankacılık sisteminde ortaya çıkan “yenilikler”, dolayısıyla özelleşen finansman ve yine aynı sürece bağlı olarak faiz oranlarının yükselmesi, ekonomik durgunluk, bankaların gerçek işlevlerinin dışına çıkmalarının (petrodolarların devrenmesi ve eurodolarların kredilendirilmesine bağlı olarak ortaya çıkan spekülasyon) ve IMF’nin uyum programını benimsemenin sonucudur.

Yukarıdaki nedenlere alınan kredilerin her zaman verimli kullanılmaması, sanayileşmiş ülkelere sermaye kaçıışı, ticaret hadlerinin aleyhte seyretmesi de eklenince borç krizi ortaya çıkmıştır. Böylece borçluları, alacaklıları, yöneticileri, politikacıları, akademisyenleri, basını, sokaktaki adamı, kısaca hemen herkesi doğrudan ilgilendiren bir sorun haline geldi. Bu sorunlar ikinci bölümde tartışılıyor.

Üçüncü Bölüm borç krizinin ya da aşırı borçlanmanın, başta aşırı borçlu ülkeler olmak üzere, doğurduğu sorunlar, olası çözümler ve gelişme eğilimlerinin tahliline ayrılmıştır. Ekim 1985 ten bu yana borç sorununu çözme amacıyla ortaya atılan “Baker Fonu”nun ne anlama geldiğinden de kısaca söz edilecek. Üç bölümde ele alınan sorunların çok kısa bir değerlendirmesiyle çalışmamız tamamlanmış olacak.

ABD Hazine Bakanı James Baker’in 23 Ekim 1985 te ABD Senatosunda borç sorunuyla ilgili konuşması ile (Ek: 1), borçlarla ilgili bazı istatistikler (Ek: 2) metin sonuna eklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1950 VE 1960’LI YILLARDA BORÇLANMA

*“Tutkunların uyuşturucu madde
kullanmaya uyuşturucu madde
satıcısının verdiği bedava mallarla
alışması gibi, yoksul ülkeler
Batı Kaynaklı tüketim mallarını
kullanmaya ve kendi çabalarıyla
değil de dış yardımlarla kalkınma
düşüncesine 1950 lerde verilen
hibe yardımlarla alışmışlardır.”*

Cherly Payerl

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmiş kapitalist ülkeler, yeni “bağımsızlığa” kavuşan ülkelerin kendi hakimiyetleri altında kalmalarına büyük özen gösterdiler. Bir taraftan “kalkınma teorileri” geliştirdiler (Bu teoriler az-gelişmişlik gerçeğinin çarpıtılmış bir tahliline dayanıyordu), diğer yandan mali ve teknik yardımları gündeme getirdiler. Bu ülkelere yönelik kurumlar, oluşturdular. Şüphesiz az-gelişmiş ülkelerdeki “modernist” elitin “katkısı” olmadan söz konusu girişimlerin etkinliği sınırlı kalırdı. Bu nedenle az-gelişmişlik tahlillerinde sadece dış belirleyicilikleri dikkate alan ve yerli “modernist elitin” az-gelişmişlik sürecinde oynadığı rolü görmezlikten gelen “tek nedenli” yaklaşımlar sorunun anlaşılması açısından büyük bir zaaf oluşturuyor.

Az-gelişmiş ülkelere dönük olarak oluşturulan kalkınma teorileri, bu yörelerin geri kalmışlığıyla, gelişmiş ülkelerin geri kalmışlık sürecinde oynadıkları rol arasındaki ilişkiyi dikkate almıyordu. Söz konusu ülkelerin kalkınamamalarının nedeni kaynak yetersizliği olarak görüldü. Bu ülkeler bir yoksulluk kısır döngüsü içine hap-

1 Borç Tuzağı. IMF ve Üçüncü Dünya. Çev. Reşit Ergener, Yalçın Yayınları İstanbul, 1981.

sedilmişlerdi. Tasarruflar yetersiz olduğu için yatırım düzeyi çok düşüktü. Gelir düzeyi düşük olduğu için iç pazar dardı. Teknik bilgi düzeyi geriye vb... Bu koşullarda kaynak yetersizliği, sanayileşmiş ülkelerin yardımıyla giderilebilirdi...¹

Nobel ödülü sahibi ve Dünya Bankası çevrelerine yakın Amerikalı ünlü iktisatçı Arthur Lewis, başlangıçta büyük bir çaba gerektiren, aynı anda çok sayıda sanayi yatırımının başlatılmasıyla “az-gelişmişlik dengesinin” kırılabilceğini, bunun kalkınma sürecini başlatabileceğini ileri sürmüştü.² Lewis’in bu yaklaşımı başka teorisyenlerce de formüle edilmişti, Ragnar Nurkse, Rodenstein Rodan vb.³ gibi teorisyenler “dengeli kalkınma” teorisini geliştirdiler. Bu teori de birbirini tamamlayan aynı anda çok sayıda sanayi ünitesinin kurulmasıyla, az-gelişmişlik dengesinden uzaklaşılacağı ve yoksulluk kısır döngüsünün kırılacağı düşüncesini içeriyordu. Daha sonra A.O. Hirschman “dengesiz kalkınma teorisini” geliştirdi. Hirschman, ekonominin değişik sektörlerinde dengesizlik yaratılarak, böylece ilk kurulan bir sanayi ünitesinin sonrakilere “dışsal ekonomiler” sağlayacağını, ileriye ve geriye doğru ya da aşağıya ve yukarıya doğru (en amont et en aval) yatırımları genişleteceğini ileri sürmüştü.⁴

Ne var ki varolan talep yapısından hareket edildiğinde, ekonomik yapıda dengesizlik yaratmak sanıldığı kadar kolay değildir. Hirschman’ın görüşleri 1970’li yılların sonlarında Hermann Khan tarafından yeniden gündeme getirildi.⁵ Khan’a göre dengesizlikler

-
- 1 Bkz. Fikret Başkaya. **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, Kaynak Yay. İstanbul, 1986.
 - 2 W. Arthur Lewis; *Development Planning*, George Allen and Unwin Landon, 1966.
 - 3 Ragnar Nurkse; *Problems of Capital Formation in underdeveloped Countries*, Oxford, 1953.
 - 4 Alber O. Hirschman; **Strategie du développement économique**, Ed. Ouvrieres Paris, 1964.
 - 5 **World Economic Development, 1979 and beyond** Hudson Institute, West-view Press, 1979.

“D calage” ya da “farklılıklar” büyümenin motorudur. Bu bağlamda zenginlerle yoksullar arasındaki geli mi lik farkı, “gerçekte yoksulları kalkınmanın nimetlerinden yararlanıracak bir güçtür.”

Yukarıdaki yaklaşımlar Walt W. Rostow’un her toplumsal formasyonun zorunlu olarak geçmesi gereken “be  aşamasıyla” bir “bütünlüğü” kavu mu  oluyordu (!) Rostow’a göre “bütün toplumları ekonomik geli mi lik düzeylerine göre aşağıdaki be  a amadan birine dahil etmek mümkündür: “Geleneksel toplum, kalkış öncesi (take-off) ya da kalkı a hazır toplum, kalkış (take-off) toplumu, olgunluğa geçiş ve kitle tüketim  a ı.”¹

Böylece batılıların mali ve teknik yardımlarıyla Az-geli mi  ülkeler önce kalkış (take-off) aşamasına ula acaklardı. Bu amaçla kalkınmaya yardımda bulunacak örgütler oluşturuldu. Bu kurumlar aynı zamanda izlenecek yolu da göstereceklerdi. Bu kuruluşları çokuluslu bankaların mali desteği izleyecekti. “Know-How” da batı üniversitelerinden gelecekti. Öte yandan batıdan gelecek girişimciler (yabancı sermaye) “hayırlı müdahaleyi” yaparak az-geli mi lerin geli mi lerin yolunda ilerlemesi sa lanacaktı. Artık “yapıcı yıkıcılık” dönemi açılıyordu. Az-geli mi  ülkeler mukayeseli  st nl kler teorisine uygun olarak üretilip kalkınmı ların yararlandıkları nimetlere ortak olacaklardı (!)

Bir kere mukayeseli üstünlüklere dayalı temel tercih yapılıncı; yardımların biçimi, ticari mal akımlarının olacağı  ekil de kendiliğinden belirlenmiş oluyordu. Oysa mukayeseli  st nl kler hep güçlü ekonomilerin yararına sonuçlar do urmu tu ve do urmaya devam ediyor. Eğer herhangi bir ülkenin mukayeseli üstünlüğü sahip olduğu kaynaklara dayansaydı, bugünkü dengesizlikler ortaya çıkmazdı. Nitekim son 30 yılda Asya Kıt’asının “emek” avantajından, Afrika’nın doğal kaynak avantajlarından pek yarar sa lamamı  olması bu g r    destekler niteliktedir.² Bu konuda ilginç bir  rne i R. Lombardi veri-

1 W.W. Rostow; Les  tapes de la croissance  conomique Paris, Seuil,

2 Bkz: François Partant: **Kalkınmanın Sonu, Yeni bir Alternatif mi Do uyor?** Birey

yor: “1970’lerde Üçüncü Dünya petrol dışında 12 temel mal ihracından 30 milyar dolar sağlıyordu. Bu malların gelişmiş dünyada dönüşüme uğratıldıktan sonra dünya pazarında 200 milyar dolara satıldığı tahmin ediliyor. Aradaki fark (ki 170 milyar dolardır) kuzeydeki (sanayileşmiş ülkeler F.B.) işletmelerin katma değerini oluşturuyor. Bir tablet çikolatadaki kakao satış fiyatının % 10’una eşit.”¹

Aslında üstünlüklerin hepsi gelişmiş ülkelerde toplanmıştı. Gerçek üstünlük sağlayanda ne doğal kaynak zenginliği, ne de emek bolluğuydu. Teknoloji, iletişim, deniz taşımacılığı dağıtım, sigorta, ölçek ve mali alanda avantaja sahip olanlar diğer bakımlardan da üstün durumdaydılar. Gerçekten mukayeseli üstünlükler teorisi herkesin kaynak donanımına göre, sahip olduğu avantajdan yarar sağlamasına olanak verseydi, sanayileşmiş ülkelerin tarımsal üretimlerini korumak için, tarıma yönelik sübvansiyon uygulamasına gerek kalmazdı. Oysa bugün sanayileşmiş ülkeler tarımsal üretimlerini korumak konusunda büyük bir hassasiyet gösteriyorlar. Az-gelişmiş ülkelere kolaylıkla sağlayabilecekleri kendi tarım ürünlerini desteklemek amacıyla, yılda ortalama 35 milyar dolar harcıyorlar. Ricardo’nun “mukayeseli üstünlükler teorisini” formüle ettiği 1817 den beri bu teorinin hep güçlülerin yararına sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

Ricardo’nun mukayeseli üstünlükler teorisiyle ilgili ünlü Amerikalı iktisatçı (Nobel ödülü sahibi) Paul A. Samuelson şu örneği verir: “Mukayeseli üstünlükler paradoksunu açıklamak için, bilinen örnek, kentin aynı zamanda hem en iyi hukukçusu, hem de en iyi daktilo yazan adamının durumudur. Daktilo yazmayı bir sekretere bırakarak hukuk alanında uzmanlaşması gerekmez mi? Aşırı derecede mukayeseli üstünlüğünün bulunduğu hukuk alanına ayıracağı değerli zamanı neden daktilo yazmada kullansın? Her ne kadar dak-

Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

1 Richard W. Lombardi; **Le Piège Banquaire, Dette et Développement**, Flammarion, Paris, 1985.

tiloya da yatkınlığı ve mukayeseli üstünlüğü bulunsa da... Şimdi de soruna sekreter açısından yaklaşalım. O her iki meslekte de diğerinden daha az başarılıdır. Ama daktilo işindeki dezavantajı diğerininkinden daha azdır. Göreceli olarak bu alanda mukayeseli üstünlüğe sahiptir”.¹

Yukarıdaki örnek teorik olarak doğrudur. Ne ki teorik “doğruluk” büyük bir önem taşıyor. Pamuk ipliği üretiminde mukayeseli üstünlüğe sahip bir ülke, sanayileşmiş bir başka ülkede, yapay iplik üreten bir teknoloji geliştirildiğinde bu üstünlüğü nasıl koruyabilir?

1961’de başlatılan birinci kalkınma on yılında gelişmiş ülkeler G.S.M.H. larının her yıl %1’ini az-gelişmiş ülkelere aktardıkları zaman, “kısır döngü”nün kırılacağı beklentisi vardı. Birinci kalkınma on yılında az-gelişmiş ülkeler için % 5’lik büyüme hızı amaçlanmıştı. Söz konusu kaynak transferi, ihracatçı kredileri, ikili ve çok taraflı yardımlar, doğrudan sermaye yatırımları ve çokuluslu bankalar aracılığıyla açılacak kredilerle gerçekleşecekti.

Bu şekildeki kaynak transferinin asıl amacı, az-gelişmiş ülkelerin kalkınmasından çok, gelişmiş ülkelerin ihracatını artırmaya ve gerekli kaynakları “uygun” koşullarda sağlamaya yönelikti. Gerçekten, 1960’da sanayileşmiş ülkelerin az-gelişmiş ülkelere yönelik ihracatı 28 milyar dolardan 1970’te 58 milyar dolara yükselmişti!.

Birinci Kalkınma On yılının sonunda az-gelişmiş ülkelerde %5’lik ilk kalkınma hedefine ulaşıldı. Ne ki bu büyüme dengeli değildi. Büyüme daha çok sanayi, madencilik ve hizmetler sektöründe ortaya çıktı. Bu büyüme merkezi bürokrasinin daha da “şişmesi” ve küçük bir yerli azınlığın zenginleşmesi sonucunu doğurdu.² Söz

1 P.A Samuelson; **Economics: An Introductory Analysis**; New York Mac Graw-Hill 1964 S. 266-267.

2 Örneğin; “Brezilya’da 30 yıllık düzenli ekonomik büyüme sonunda nüfusun en zengin % 10’u milli gelirin yarıdan fazlasına el koyuyor. Nüfusu” geri kalanına düşen pay 1970-80 aralığında reel olarak azaldı” Barbara Ward: **Progress for a Small Planet**, New-York W.W, Norton. 1980 S. 225.

konusu yıllardaki büyüme kır kesiminde yoksullaşmaya neden oldu. Genellikle iç ticaret hadleri kır kesiminin aleyhine olarak bozuldu. Öte yandan gıda maddeleri üretiminin gerilemesi, kırlardan kentlere göçü hızlandırdı. Bu sürecin sonunda az-gelişmiş ülkelerde büyük kentler oluştu. “Marjinal nüfus” olarak adlandırılan bu kesim tarımla sanayi arasında ya da kırla kent arasında “orta yerde” kalmıştı. Böylece “dışlanmış” önemli bir kitle ortaya çıktı. Kentlerde yaşayan nüfus 1950’de 700 milyondur ve bunun üçte biri, az-gelişmiş ülkelerdedir. Kent nüfusu 1980’de 1 milyar 800 milyona yükseldi. Artık üçte ikisi az-gelişmiş ülkelerde bulunuyor.

Az-gelişmiş ülkelere önerilen kalkınma stratejisi Batının geçmişini (XIX. yüzyıl) taklit etmek anlamına geliyordu. Bir kere böyle bir yaklaşım benimsendikten ve izlenmesi gereken yol “belirlendikten” sonra, sıra bunun somutlanmasına geliyordu. Az-gelişmiş ülkelerin “kaynak açığı” ve gerekli teknoloji Batıdan gelecekse, bu amaca uygun kurumlar oluşturulmalıydı. Oluşturulan bu “uluslararası” kurumlar yeni bağımsızlığa kavuşan ülkeleri Batıya bağımlı kılmada önemli birer araç niteliğindeydiler.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında en önemli mali kurumları olan IMF ve Dünya Bankası, ABD’nin dünya ölçeğindeki hakimiyetini pekiştirme amacıyla oluşturulmuştur. IMF’nin amacı kalkınmanın istikrarlılığını sağlamaktır. Bu amaçla uluslararası ticaretin aksaması, serbestçe işlemesi, zor durumdaki ülkelerin ödemeler dengesi açıklarını kapatmaları için kredi verir. Böylece açık veren bir ülke ithalatını kısma yoluna gitmeden ve dünya ticaretine zarar vermeden dengenin sağlanması esastır. 1960’lı yılların sonlarına doğru, az-gelişmiş ülkeler katılma paylarının bir buçuk katı ve arka arkaya dört buçuk katına kadar Fondan kredi alabiliyorlardı. Sağlanan başka “kolaylıklarla” katılım payının altı katına varan kredi kullanılabiliyordu.

İleriki sayfalarda görüleceği gibi, IMF kredilerinden yararlanmak için Fon’un koşullarına uyum sağlamak zorunludur. Bir ülke

katılım payının %25'ini aşan kredi dilimlerinden yararlanabilmek için, IMF tarafından önerilen “koşulun” gereklerine uymak zorundadır. Her seferinde yeni kredi dilimlerinden yararlanma, koşulların yerine getirilmesine bağlıdır.

Bundan başka IMF ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yatırımlarına daha büyük kolaylıklar sağlanması, korumacılığın azaltılması, daha fazla dışa açılma (bu Batı ekonomileriyle daha çok bütünleşmek anlamına gelir) vb. gibi önerilerle gelir. 1948-1974 arasında IMF Özel Çekme Hakkı'nın kullanılmasıyla çekilen kredi 25.8 milyar dolara yükselmişti.

Dünya Bankası ise, projelerin finansmanını üstlenmişti. Bir bakıma IMF yöntemi oluşturuyor. Dünya Bankası da hayata geçiriyordu. Aslında bu iki kuruluşun adlarında “uluslararası” ve “dünya” sözcükleri bulunsa da, bunların ileri sanayi ülkelere sözü geçmiyordu. “IMF'nin sözü yalnız zayıf ve yoksul ülkelere geçer. Çünkü Fon'un denetleyemediği, ancak Fon'u denetleyen ABD, Japonya ve belli başlı Avrupa ülkeleri, kendilerinden (ve fondan) kredi almak zorunda kalan fakir ülkelere karşı yine Fon çerçevesinde bir birlik oluştururlar.”¹

Dünya Bankası, Batı sermaye piyasasından borçlanmak isteyen özel kuruluşlara garanti vererek ya da kendi fonlarından belirli projelere finansman sağlayarak “kalkınmaya” katkıda bulunur. Bu projeler üç sektöre ilişkindir: Tarım, enerji ve ulaşım. Dünya Bankası kredilerinin 1974'e kadar ki dağılımı şöyleydi: Tarım %17, enerji %23, ulaşım %28. 1946-1974 aralığında az-gelişmiş ülkelere açılan kredilerin %6'ile %8'i Doğu ve Batı Afrikaya, %22,4'ü Avrupa. Ortadoğu ve Kuzey Afrikaya, % 28.8'i de Latin Amerika ve Karaiblere yönelikti.

1965 öncesinde Dünya Bankası toplam ödünçlerinin %10'undan azının tarıma yönelik olması ilginçtir. Bu kredilerin çoğu da yeni tarım alanlarının açılması ve gelişmiş ülkelere ithal edilen tarım

1 Cheryl Payer: Borç Tuzağı. IMF ve Üçüncü a.g.e. S. 34-35.

alet ve makinalarına harcanmıştır. Asıl önemli finansman elektrik santralleri, demiryolu, karayolu, liman inşaatı iletişim, madenlerin çıkarılma ve ihracına yönelik yatırımlarla, ihracata dönük tarımsal ürünler ve sanayi üretimine yönelmişti. Dikkat edilirse Dünya Bankası'nın ilgilendiği projeler, daha çok bu ülkelerin kapitalist sisteme entegrasyonunu sağlayacak projelerdir.¹

Banka kalkınmayı teşvik ederken belirli kriterlere uymak durumundaydı. Bir kere özel sektörün mali faaliyetleriyle rekabete girmeyecekti. Özel ticari bankaların karlı görmedikleri için, ilgi alanları dışında kalan, daha çok uzun vadeli projelerin finansmanını üstlenecekti. Dünya Bankası'nın finanse ettiği projeler “kalkınmanın önkoşulu” niteliğindeki projelerdi. Richard Lombardi'nin yazdığı gibi: “Gerçekte bu projeler -ve onları finanse eden para- kalkınma stratejisinin ve onunla birlikte borç tuzağının ön koşulunu oluşturmuştur”²

Daha sonra AID ve İFS kurularak bankanın kredilendirme alanı genişletildi. Dünya Bankası'nın görünen amacı her ne kadar az-gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarına katkıda bulunmak idiye de, gerçekte sanayileşmiş ülkelerin ihracatını artıran bir kurum haline dönüştü. Başlangıçta yatırım projelerinin somutlanması, artan bilgi, beceri ve malzeme ihtiyacıyla birlikte yürüdü. Böylece her yeni proje daha çok know-how, daha çok teçhizat ve uzman ithali demekti. Robert McNamara'nın Dünya Bankası başkanlığını devralmasını izleyen yıllarda, insan unsuruna yönelen projelere daha fazla önem verilmeye başlandı. McNamara “Sosyal adalet salt soyut bir ideal değildir. Aynı zamanda yaşamı herkes için daha anlamlı kılan bir araçtır”³ diyordu. McNamara'nın başkanlığının ilk yılında eğitimin

1 Richard Lombardi: **Le Piège Bancaire, Dette et Développement** a g e. S. 110.

2 İbid.

3 Development Policy of Robert McNamara, Washington, DC Worla Bank P. 43.

geliştirilmesine verilen ikrazlar üçe katlandı. Tarıma yönelik ikrazlarda da dört kat artış oldu, 1981’de başkanlığı bıraktığında tarıma yönelik ikrazlar Dünya Bankası Grubu yatırımları toplamının %25’ini ve finansman programlarının da %50’sini oluşturuyordu.¹ Ne ki mukayeseli üstünlüklere dayalı büyüme yaklaşımı geçerli-yken McNamara’nın insan unsurunu ön plana çıkarmaya yönelik girişimleri pek işe yaramıyordu. Tarıma yönelik kredi artışı, açlık ve sefalet artışıyla birlikte yürüyecekti.

1959’da Amerikalılararası Kalkınma Bankası, 1963’te Afrika Kalkınma Bankası, 1966’da Asya Kalkınma Bankası, 1969’da Karaibler Kalkınma Bankası oluşturuldu. Ortak Pazar ülkeleri 1957’de Avrupa Kalkınma Fonu’nu ve Avrupa Yatırım Fonu’nu oluşturdular. Doğru Avrupa ülkeleri Komekon Bankası’nı kurdular.

OECD ülkeleri Kalkınmaya Yardım Komitesi çerçevesinde ikili kamusal yardımları organize ettiler. Aynı şeyi Doğru Bloku ülkelere, 1974 sonrasında da petrol ihracatçısı ülkeler (OPEC) yaptılar. Başlangıçta hibe yardımlar, bazen de aynı olarak yapıldı. (Yiyecek maddesi ve tarımsal ürün fazlaları, askeri malzeme gibi). Bu kuruluşlar daha çok teknik, askeri yardımlarla, özel koşullu ikrazlar yapıyorlardı. Askeri yardımlar borçlara dahil değildi. Bazı ülkelerde askeri “yardım” toplam borçların ağırlığına ulaşabiliyordu (Mısır, İsrail vb.).

Bu ikrazlar çoğunlukla “bağlı” kredilerdi. Dolayısıyla krediyi veren ülkeden belirli malların satın alınması amacıyla veriliyordu. Bu tip krediler sanayileşmiş ülkelerdeki işlemlerin bir çeşit teşvik edilmesi anlamına geliyordu. Bu krediden yararlanan ülkenin ithalatını pahalandıran bir yöntemdi. Açılan kredilerin bir bölümü yüksek fiyat uygulaması yüzünden daha başlangıçta eriyordu.

1974’te ikili kamusal kaynaklı kalkınma yardımları, sanayileşmiş ülkelerin milli gelirlerinin %0 33’ünü, çok taraflı kamusal kalkınma yardımlarıyla birlikte ise %0 81’ini oluşturuyordu. Diğer

1 Bkz: World Bank Annual Report 1981.

yandan sanayileşmiş ülkelerin ihracatı desteklemek amacıyla oluşturdukları kurumlar vardı. Bu kurumlar aracılığıyla ihracatçı kredileri oldukça yaygın kullanılıyordu. ABD’de 1934’te kurulan EXİM-BANK, Fransızların dış ticaret sigorta şirketi (COFACE) gibi... 1971’de ihracatçı kredileri az gelişmiş ülkelerin toplam kamusal kaynaklı borçlarının % 48’ini oluşturuyordu. İkili ve çok taraflı yardımlar %43/%9’u da diğer özel kaynaklardan geliyordu.

1950’li yılların başlarında az-gelişmiş ülkelerin borçları önemsizdi. 1945-48 arasında Arjantin ve Hindistan İngiltere’ye borç bile vermişlerdi. 1950’li yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları hızla artmaya başladı. Özellikle Latin Amerika’nın büyük ülkelerine yönelik yabancı sermaye yatırımları hızla artı (Brezilya, Arjantin, Meksika vb.) 1971 sonunda toplam dış borçların % 37.9’u Latin Amerika’da toplanmıştı. Aynı yıl Güney Asya ülkeleri toplam borçların %23.5’den çoğunu temsil ediyorlardı. 1965’ten sonra Hindistan ve Pakistan’ın borçları yılda %33 artış gösterdi. Diğer Güneydoğu Asya ülkeleri (Güney Kore, Filipinler, Güney Vietnam, Endonezya) önemli askeri yardımlar aldılar (özellikle ABD’den). Bu sonuncu ülkelerin borçları da 1971’de toplam borçların %17.6’sını temsil ediyordu. Afrika Kıt’asının borçları da %20.7 oranına ulaşmıştı.

Kamusal kaynaklı borçlar ise 1965’te 37.5 milyar dolardan 1971’de 100 milyar dolara yükseldi. Kamusal kaynaklı transferleri doğrudan yabancı sermaye yatırımları izledi. 1950-65 aralığında ABD’nin Latin Amerika’daki yatırımları 780 milyon dolardan 2.741 milyar dolara yükseldi. Bunun yaklaşık 1 milyar dolarlık bölümünün mahalli fonların değerlendirilmesiyle sağlandığı ileri sürülmüştür. 1971 yılına gelindiğinde ABD, Avrupa ve Japon kökenli çokuluslu şirketlerin toplam şubelerinin üçte biri az-gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteriyordu. OECD’nin tahminlerine göre bu tip yatırımlar 1973’te 47.9 milyar’a yükselmişti. Bu kaynağın ne kadarının dışarıdan geldiğini, ne kadarının mahalli kaynakların harekete geçirilmesiyle sağlandığını kestirmek zordur.

Kamusal kaynaklı borçlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları vb. 1950-65 aralığında az-gelişmiş ülkelerin ihracatının %8'ine eşitken, bu oran 1965-71 aralığında %13'e yükseldi. 1971 yılı sonunda az-gelişmiş ülkelerin borçları 100 milyar dolara yükselmişti. Söz konusu ülkeler her yıl daha fazla dış kaynakla ayakta kalır duruma geldiler. Giderek artan dış kaynak gereksinmesi, benimsenen büyüme modelinin doğrudan sonucuydu. Burada kısaca büyüme modelinin niteliği üzerinde durmak gerekiyor.

Bağımlı ve Dışlayıcı Büyüme Modeli

1950'li ve 1960'lı yıllarda az-gelişmiş ülkelerin serbest ticarete ve mukayeseli üstünlüklere dayalı bir gelişme yolu izleyerek kalkınacakları beklentisi vardı. Kalkınma stratejisinin teorik geri planında bu ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerin XIX. yüzyıldaki deneylerini taklit etmeleri gerektiği düşüncesi saklıydı. Bu teoriler gelişmişlik ve az-gelişmişlik konusunda, realitenin yetersiz, çoğu zaman da “gerçeklerle çelişen” bir tahliline dayanıyordu. Az gelişmiş ülkelerde kalkış (take-off) için, başka bir ifade ile bu ülkelerin kalkınma sürecine girebilmeleri için, teknik bilgi, teknoloji, teçhizat ve bunların finansmanı için gerekli fonların bir kısmı sanayileşmiş ülkelere sağlanabilirdi. İşte bu amaçla kurumlar oluşturuldu. Ne ki benimsenen büyüme modelleri, ister ithal ikameci, ister ihraç ikameci olsun, sürekli olarak dış kaynağa bağımlılığı artırıcı sonuçlar doğuruyorlar.

Şüphesiz 1970'li yılların hızlı borçlanmasında başka önemli belirleyicilikler de söz konusuydu. (Bu sorun, ikinci bölümde ele alınıyor) Bununla birlikte daha 1960'lı yıllarda, bütün ülkelerdeki borçlanma eğilimindeki artış, genel bir durum olarak ortaya çıkıyordu. Burada bu eğilimin gerisindeki nedenleri tahlil etmemiz gerekiyor. Bize göre borçlanma eğiliminin giderek ivme kazanması doğrudan “bağımlı ve dışlayıcı büyüme modeli”yle ilgilidir. Söz konusu büyüme modeli belirli bir tüketim yapısını (modelini) beslemeye yönelik olduğu için, ister istemez dış kaynak bağımlılığını artırıyor. Aslında

söz konusu ülkelerin gelişmişlik düzeyi veri olduğunda, lüks sayılabilecek bu tüketim (Batı tipi tüketim) silah alımlarının ve askeri harcamaların da sürekli artmasıyla, borçlanma eğilimini artırıyor.

Brezilya -Meksika gibi ülkeler ithal ikameci, Güney Kore ihracat öncülüğünde büyüme modelleri benimsedikleri halde her ikisinde de borçlanma eğilimi giderek artıyor. İthal ikamesi ya da ihracat ikamesi (ihracat öncülüğünde büyüme) durumu olsun, bağımlı sanayileşme modeli borçlanmanın temel nedenini oluşturuyor. Kurulan sanayilerin bir taraftan, ekipman (teçhizat), ara-mal ve bazı hammaddelerin sanayileşmiş ülkelere yapılan ithalatla yürütmesi, diğer yandan da talep yapısının ithalat eğilimini artırması, büyüme modelinin çelişik sonuçlar doğurmasına neden oluyor. Sonuçta az-gelişmiş ülkeler her seferinde daha çok ve daha pahalı teknoloji ithal etmek zorunda kalıyorlar. İç pazar, (gelir dağılımı dengesizliğinin de sonucu olarak) dar olduğu için, üretim iç pazarın sınırına kolaylıkla ulaşıyor. Kurulan üretim ünitelerinin verimli çalışmaması ve ölçek sorununun maliyetleri yükseltmesi, bu ürünlerin rekabetçi gücünü azaltıyor.

Gelir dağılımındaki aşırı dengesizlik veri iken ve gelirin, yenden dağılımını sağlayacak yeniden yapılanma sağlanmadan, ölçek sorununun maliyetleri olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır.

Sömürgecilik döneminden miras kalan ekonomik yapı ve işleyişler, yeni bir yapılanmaya uğratılmadığı için, bağımlılıkla birlikte borçlanma da genel bir eğilim olarak ortaya çıkıyor. Az-gelişmiş ülkeler yeni sanayileri ancak teknoloji ithaliyle kurabilirlerdi. 1979 yılında az-gelişmiş ülkelerin, makina, teçhizat ve ulaşım araçları üretimindeki payı %6 civarındaydı. Söz konusu %6'nın en büyük bölümü de Brezilya, Hindistan, Güney Kore gibi az sayıdaki ülke tarafından gerçekleştiriliyordu.¹ Sermaye malları üreten sektörün gelişmediği bir ekonomide, yatırım artışını ancak teknoloji ithaliyle

1 **Bkz: The Capital Goods Sector in developing Countries.** Technology Issues for Further Research UNCTAD Cenevre 1980.

sürdürmek mümkündür. Bir ekonomi verimlilik artışını amaçladığında, ister istemez sermaye malları (teknoloji) sorunuyla karşılaşacaktır. Eğer kullanacağı sermaye mallarını kendi üretemiyorsa, o zaman ithalattan başka seçenek yoktur.

Var olan tüketim yapısından hareket edildiğinde, ithal ikamesine yönelik bir “sanayileşme” oldukça ileri düzeyde teknoloji, ithalini gerektirir. Diğer yandan yatırım oranı yükseltmek istendiğinde, yatırım malları ithalat artış eğilimini büyütüyordu. Oysa talep yapısı veri olduğunda, büyük ölçek üretimi olanaksızdır.

Sermaye malları üreten sektör kurulmadığı sürece, dış pazara dönük üretim yapılırsa da yukarıdaki durumda önemli bir değişiklik ortaya çıkmaz. Şüphesiz ihracat öncülüğünde büyüme durumunda dış borç baskısı, ithal ikameci modele göre daha zayıf olabilir. Ama bu seferde dünya pazarıyla ilgili belirsizlikler söz konusudur. Dışa dönük sanayileşme, dışarıdaki olumsuzluklardan daha çok etkilenir (yara alır) durumdadır. Zaten teknoloji ithaliyle üretip, üretilen malları dünya pazarında satmanın sınırları vardır.

Kısaca az-gelişmiş ülkelerin borçlanmalarının temelinde teknoloji ithali belirleyici bir faktördür. Bu nedenle gerçekten sanayileşmek isteyen bir ülkenin, borçlanma kısır döngüsünden kurtulabilmesi, ancak kullandığı teknolojiyi kendisinin üretmesiyle mümkün olabilir. Zaten sermaye malları üreten sektörün kurulmasındaki her gecikme, “sermaye malları üreten sektörle tüketim malları üreten sektör arasındaki verimlilik farkının da artması anlamına gelir. Bu da daha sonraki aşamada sermaye malları sektörünün kurulmasını giderek zorlaştırır.”¹

İthal ikamesi durumunda da ihracat öncülüğünde büyüme durumunda da üretimdeki her artış ancak sermaye malları ithalindeki artışla mümkündür. Birinci durumda üretilen mallar iç pazarda satıldığı için, sanayinin kendi ihtiyacı olan döviz sağlama olanağı olanaksızdır. Bu

1 Hartmut Elsenhans: “Endettement: Échec d’une Industrialisation du tiers-monde”, Revue Tiers-Monde t. XXV n: 99 Juillet-sep-tember 1984.

özellik dış kaynak ihtiyacını sürekli artırır, ihracata dönük sanayileşme durumunda da teknoloji ithali açısından değişen bir şey yoktur. Ancak üretilen mallar dış pazarda satılabildiği sürece ödemeler dengesi üzerindeki baskı doğal olarak bir önceki duruma göre daha azdır. Fakat ihracata dönük sanayileşme durumunda da ekonomide sağlıklı bir “iç eklemelenme” sağlanamadığı için, gerçek bir sanayileşme ve kalkınmadan söz etmek mümkün değildir. Büyümenin gerçek anlamda kalkınmaya dönüşebilmesi, tüketim modeli de dahil ekonomide yeniden yapılanmayla olanaklıdır. Nitekim var olan tüketim yapısı söz konusu ülkelerin gelişmişlik düzeylerine denk düşmeyen ve “lüks” sayılabilecek bir tüketimdir. Veri olan tüketim yapısını sürdürmek, ister istemez “ileri” ve pahalı teknoloji ithalini zorunlu kılar.

Öte yandan ithal edilen ve daha çok “varlıklı” kesimlerin tüketimini” tatmin etmeye yönelik bu teknoloji gelir konsantrasyonunu hızlandırarak, zaten var olan aşırı gelir dağılımı dengesizliklerini daha da artırmaktadır.

Böylece paradoksal olarak “sanayileşme” pazarın giderek genişlemesine olanak vermemekte, ya da genişleme çok sınırlı olmaktadır. Oysa küçük azınlıklara değil, toplum çoğunluğunun ihtiyaçlarını tatmine yönelik yatırımlar hem daha ucuz ve hem de daha geniş bir pazara yönelik olacağı için, bunların verimlilik düzeyleri daha yüksek olur.

Aslında sanayileşmiş ülkelerin kendi geçmişlerini, bugünün az-gelişmiş ülkeleri tarafından taklit etmelerine yönelik öneri de iç tutarlılıktan yoksundur. Eğer gerçekten Batı’nın deneyleri taklit edilecekse, o zaman teknoloji konusunda da farklı bir yaklaşımın benimsenmesi gerekirdi. Nitekim böylesi bir yaklaşım teknoloji üretimini sanayileşmenin temel ve zorunlu koşulu saymak zorundadır. Şüphesiz teknoloji üretmeyi ön plana çıkaran yaklaşım benimsendiğinde de, hiç değilse başlangıçta teknoloji ithali zorunludur. Ne ki bu durumda öncelikleri ve ülkenin “teknolojik asimilasyon düzeyini dikkate alan bir yaklaşım söz konusu olacaktır. Ülkedeki emek verimliliğinin dü-

zeyi ve ithal teknolojiyi özümleme yeteneği, bu aşamada belirleyici olmak durumundadır. Böyle bir yaklaşım uzun dönemde, teknoloji ithali yoluyla dışarıya kaynak akışını da giderek azaltacak, belirli bir eşikten sonra da gereksiz hale getirebilecektir. Bu sayede ekonomide sağlıklı bir eklemlenme sağlamak olasıdır. Bu eklemlenme “çoğaltan” ve “hızlandıran” etkileri harekete geçirerek büyümenin kalıcı ve sağlıklı yürütmesine olanak verir. Hartmut Elsenhans: “Kendileri teknoloji üretmeyen ekonomiler, üretilen makinaların maliyetini düşürerek, bu sürece katılmış oluyorlar” derken¹ haklıdır. Böylece makina üretmeyenler makina üretenlerin daha çok ve daha rasyonel üretip kolaylıkla ve yüksek fiyattan satmalarına “yardım” etmiş oluyorlar.

Sanayileşmiş ülkelerle, az-gelişmiş ülkelerin “yönetici azınlıkları” arasındaki çıkar uyumu gerçek bir kalkınma stratejisi oluşturmanın önündeki en büyük engeldir. Yerli “modernist elitler” sanayileşmiş ülkelere daha çok ve daha iyi koşullarda teknoloji transferi isterlerken, böyle bir transferin daha fazla gelir konsantrasyonu yaratarak kendilerini daha da zenginleştirdiğinin bilincindedir.² Oysa borçlanmanın temelinde, “sanayileşmenin” gerçek anlamda bir sanayileşmeye götürmemesi yatmaktadır.

Teknoloji ithaline dayalı sanayileşme, yüksek gelir gruplarının daha da zenginleşmesine neden olurken, önemli bir kitleyi marjinalleştirmektedir. Bu yaklaşım sayesinde teknoloji üretimi sorunu da giderek zorlaşmaktadır. Gerçekten tüketimi geniş kitlelere yayacak, bu amaçla da teknolojik bağımlılığı uzun dönemde ortadan kaldıracak bir yaklaşım benimsenmeden borç sorununa kalıcı bir çözüm bulmak olanaksızdır. Üstelik uluslararası ticaretin işleyişi ve bu işleyişin az-gelişmiş ülkelere doğurduğu olumsuz sonuçlar da böyle bir tercihi haklı kılmaktadır. Aksi halde geçici ve kısmi çözümler bulunabilse bile, borçlanmanın nedenleri ortadan kalkmaz.

1 “Endettement: Echec d’une Industrialisation du tiers-monde”. a.ğ.e.

2 Bkz. Francois Partant: **Kalkınmanın Sonu, Yeni bir Alternatifmi doğuyor?** Birey ve Toplum. Ankara. 1985.

İKİNCİ BÖLÜM

AŞIRI BORÇLANMADAN BORÇ KRİZİNE 1973-1982

*İnsanlık tarihinde hiç bir zaman bu kadar
çok ülkenin bu kadar büyük miktarda borcu
ve bu kadar az ödeme gücü olmadı.*

Newsweek, 10 Ocak 1983

Bağımlı ve dışlayıcı büyüme modelinin sonucu olarak, 1960'lı yıllarda az-gelişmiş ülkeler önemli ödemeler dengesi açıklarıyla karşılaştılar. Kalkınmanın finansmanı giderek dış "açığın finansmanı"na dönüştü. Sonuçta söz konusu ülkeler mali açıdan dışarıya daha bağımlı hale geldiler. Fakat mali bağımlılık bağımsız bir değişken değil, bir başka bağımlılığın, teknolojik bağımlılığın uzantısıydı.

Borçlanma eğilimi 1970'li yıllarda, özellikle de petrol fiyatlarının yükseltildiği 1973 sonrasında büyük bir ivme kazandı. 1980'li yılların başında ortaya çıkan "borç krizi" 1970'li yılların aşırı borçlanmasının sonucuydu. 1973-1980 aralığında az-gelişmiş ülkeler ortalama % 4.6 oranında büyüme kaydettiler. (Sanayileşmiş ülkelerde bu oran %2,5'tu) Buna karşılık aynı dönemde az-gelişmiş ülkelerin borçları yaklaşık beşe katlandı. Söz konusu ülkelerin aşırı borçlanması uluslararası para sisteminde ortaya çıkan yeni durum, Europazarların ortaya çıkması ve bu pazarda harekete geçirilen paralar, petrol şoku sonucu petrol ithal eden ülkelerin ellerindeki biriken petrodolarların devrelenmesi, bu amaca uygun olarak özel ticari bankaların geleneksel işlevlerinin "dışına" çıkmaları, bir çeşit "simsarlaşmaları", uluslararası spekülasyon, petrol fiyatlarındaki artışı ödünlemek amacıyla sanayileşmiş ülkelerin ihraç malları fiyatlarını yükseltmeleri ve bu ülkelerdeki enflasyonun da az-gelişmiş ülkelere yansması, yine sanayileşmiş ülkelerdeki enflasyonun borç faizlerini çoğu zaman negatif oranlara düşürerek, borçlanmayı "teşvik" etmesi vb. gibi nedenlere dayanıyordu.

1970’li yıllar bir taraftan az-gelişmiş ülkelerin dış kaynak gereksinimlerini artırıcı bir baskı yaratırken, diğer yandan da bu ülkelere yönelik geleneksel kaynak transferi daralmaktaydı. Bir kere doğrudan yabancı sermaye yatırım eğilimi giderek zayıflıyordu. Diğer yandan ikili ve çoklu yardım olanakları da sınırlanıyordu. Hem petrol şokunun ödemeler dengesine bindirdiği yük ve ithal mallarının pahalalanması, hem de iddialı yatırım projelerinin finansmanı daha çok kaynak gerektirirken, özel bankalara borçlanmak zorunluluk haline geldi.

Söz konusu ülkelerde geçerli büyüme modeli veri olduğunda, ithalatın kısılması da pek kolay değildi. Petrol fiyatlarının dörde katlandığı 1973 sonrasında, ithalatı kısarak ilave baskıyı küçültmek mümkün değildi. Petrol fiyatlarının yükseltilmesiyle az-gelişmiş ülkeler petrol ithal edenler ve petrol ihraç edenler olmak üzere ikiye ayrıldılar. Petrol ithal eden ülkelerin dış ticaret açıklarının 1973’te %36.8’ini petrol ithalatı oluştururken bu oran 1977’de %72.7’ye yükselmişti. Daha sonra petrol fiyatları tekrar yükseldi, 1978-1980 aralığında 2.8 kat daha arttı.

Şüphesiz petrol fiyatlarındaki artışlar sanayileşmiş ülkeleri de olumsuz yönde etkilemişti. Petrol fiyatlarının yükseltilmesinden önce petrol ithalatı söz konusu ülkelerin GSMH’lerinin %1’ine ve ihracat gelirlerinin de %5’ine eşitken, petrol şoku sonrasında bu oranlar sırasıyla %5 ve %25’e yükselmişti. Bunun dışında sanayileşmiş ülkeler petrol şoku sonrasında az-gelişmiş ülkelerin muhtemel tepkisini kuşkuyla izlemişlerdi. Eğer bu ülkeler petrol alımlarında önemli bir kısıntıya giderlerse, bu eğilim, dünya ekonomisinde ve uluslararası ticarete büyük bir daralmaya neden olabilirdi ki zaten durgunluk içindeki dünya ekonomisi daha büyük bir gerilemenin içine sürüklenebilirdi. Ne ki IMF çevrelerinde tedirginlik yaratan bu durumu çokuluslu ticari bankaların devreye girmesiyle “çözümlendi” Bir taraftan Eurodollarları harekete geçirerek, diğer yandan petrol fazlalarını devreleyerek, petrol şokunun olası olumsuz sonuçlarını büyük ölçüde gidermeyi başardılar.

Az nüfuslu ve büyük petrol ihracatçısı ülkeler (Suudi Arabistan, Libya, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri) ellerindeki fonu “verimli” bir şekilde kullanacak durumda değillerdi. OPEC fazlası 1974-80 döneminde 330 milyar dolara yükselmişti. Aynı dönemde petrol ithal eden Az-gelişmiş ülkelerin dış ticaret açıkları da 300 milyar dolar civarındaydı.

2. 1970’li Yıllardaki Aşırı Borçlanmanın Nedenleri

Az-gelişmiş ülkelerin borçları 1971’de 100 milyar dolardan 1980’de 474 milyar dolara yükseldi. Borçlar düşük gelir gurubuna dahil ülkelerin GSMH’lerinin 1971’de %15.6’sına eşitken, bu oran 1980’de % 19.2’ye yükseldi. Aynı oranlar ortagelir grubuna dahil ülkeler için daha düşüktü. %11.8 ve %17.4. Borçların hızla arttığı 1970’li yıllarda alınan krediler kalkınmanın finansmanından çok dış açıkların finansmanında kullanıldı. Başka bir eğilim de “yeni sanayi ülkeleri” denilen ülkelerin borçlarındaki göreceli artışın daha yüksek olmasıdır. Bu ülkeler toplam borçların 1971’de %35.5’üne sahipken, bu oran 1980’de % 41.2’ye yükseldi. Borçlardaki bu hızlı artışın en belirgin nedeni geçerli büyüme modeli olmakla birlikte, dünya ekonomisindeki durgunluk koşullarında ve petrol şokunun önemli dış ödemeler sorunu yaratması dışında, bir çok başka faktörün devreye girmesinin ve yeni eğilimlerin ortaya çıkmasının sonucudur.

Bir kere 1971’de ABD dolarının altına bağımlılığının kalkması, ‘buna karşılık ABD dolarının uluslararası mali ve ticari piyasalarda öneminin azalmayıp artması, önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu durum bir taraftan uluslararası mali sistemin istikrarsızlığının nedenini oluştururken, diğer yandan da uluslararası ödemelere önemli bir “esneklik” kazandırmıştır. Diğer nedenler Euromarket ve Éurocrédit’lerin önem kazanması, petrodolarların devrelenmesi, sanayileşmiş ülkelere yapılan ithalatın pahalanması, petrol ithalatının kısılmasının “olanaksızlığı”, ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi alınan kredilerin verimli kullanılamaması, kimi zaman salt “prestij”

yatırımları için harcanması, sermaye kaçıışı, az-gelişmiş ülkelerde geçerli kur politikalarının çoğu zaman dış borçlanmayı özendirme-si, faiz oranlarının yükselmesi ve vadelerin kısalması gibi nedenler, 1970’li yıllarda borç yükünün hızla artması sonucunu doğurmuştur. Böylece borç “krizinin” koşulları oluşmuştur.

2.1. ABD Dolarının Altına Bağımlılığının Kalkması ve Para Sisteminde Değişiklik.

Bretton-Woods’tan beri geçerli olan doların altına bağımlılığı (konvertibilitesi) 1971 de kaldırıldı. Bununla birlikte ABD doları uluslararası mali sisteme temel destek sağlayan en önemli para olmaya devam etti. Diğer sanayileşmiş ülkelerden hiç birinin parası doların bu hakim pozisyonunu ikame edebilecek ya da onun işlevini paylaşacak durumda değildi. Sonuçta, çelişik gibi görünse de, uluslararası ödemelerde ABD dolarının önemi azalacağına arttı.

Böylece, önemli Batı paraları kur esnekliğine kavuşmuş oluyorlardı. Doların altına konvertibilitesinin kalkması, aynı zamanda dış ödemelerde de bir “esneklik” sağlamıştı. Artık IMF’nin çizdiği sınırların dışına çıkılabilirdi. IMF anlaşmasına uyum sağlama zorunluluğu ortadan kalkmıştı.

Diğer yandan artan “esneklik,” petrol şoku sonrasında uluslararası ödemelerdeki dengesizliklerin “yönetimini” kolaylaştırdı. 1974-1980 aralığında, birikmiş ödemeler dengesizliği, cari işlemler toplamının %25’ini oluşturuyordu, oysa aynı oran 1967-1973 aralığında %14.8 dolayındaydı.¹ 1970’li yıllarda ABD para politikası, Fed² tarafından faiz hadlerini belirli bir sınır içinde tutmaya özen göstermişti. Bu nedenle para piyasasında bir “gerilim” ortaya çıktığında gerekli ek likiditeyi piyasaya sürüyordu. Böylesi bir yaklaşım,

1 **Économie Mondiale: la Montée des Tensions**, Centre d’Études Prospectives et d’Information Internationales. Economica, Paris 1983.

2 Federal Reserve Board.

ABD iç pazarında olsun ya da uluslararası piyasalarda olsun, açılan her kredinin dolar olarak sağlanma garantisi demektir. Başka bir anlatımla ödünçlemede dolar “sıkıntısı” söz konusu değildi. Böylece dış açıkların dolarla finanse edildiği uluslararası bir “ağ” oluşmuştu. Likidite yaratmada böylesi bir esnekliğin varlığı uluslararası borçlanmayı teşvik eden bir ortam yaratmıştı.

Andre Gunder Frank’ın yazdığı gibi: “Tüketicilere işletmelere, hükümetlere, Üçüncü Dünya’ya, Sosyalist ülkelere açılan krediler borç nehrini kabartmıştı,”¹ Aslında para arzındaki bu aşırı artış ekonomik krizin neden olduğu bir durumdu. Kredi hacmi artarken bu artış yeni girişimlerin, yeni yatırımların finansmanından çok, spekülasyon amaçları için kullanılmıştı.² Gerçekten bu dönemde yaratılan rezervler pek yüksek rakamlara ulaşmıştı. Para rezervlerindeki bu aşırı artış (daha çok dolar kısmen de Sterlin olarak yaratılmıştı) 1970’li yıllarda dünyayı saran enflasyon sarmalının başlıca nedenini oluşturmuştu. “Örneğin 1970-1973 aralığında yaratılan para rezervleri Adem ile Havva’dan beri insanlık tarihinde yaratılan rezervlerden daha çoktu.”³

2.2. Europazarlar, Eurodolarlar ve Petrodolarların Devrenmesi:

“Europazarlar (Euromarket) milyarlar tutarında Eurodolar, Euro-Mark gibi “devletsiz” paraların (Stateless Money) gün boyunca dünyanın her yöresinde hemen hemen tümüyle yasal düzenlemelerden bağımsız olarak dolaştıkları bütünleşmiş bir para ve sermaye sistemidir.”⁴

1 “Ouand Les Solutions Apparentes Deviennent de Reels Problemes” Revue, Tiers-Monde t. XXV No: 99. Juillet September 1984 S. 585.

2 Andre Gunder Frank a.g.e. S. 586

3 Mahbud Ul Haq, **The Poverty** Curtin S. 158 den aktaran Richard W. Lombardi a.g.e. S. 319.

4 İhsan Ersan: **Euro-Pazarlar ve Türkiye:** Finans ve Finansal Kurumlar Yönetimi Enstitüsü Yayınlarından No: 2 İstanbul 1979 S. 8.

Antony Sampson Eurodolarların 1949'dan sonra ortaya çıktığını yazıyor: "Olay (bir rivayete göre) daha ta 1949'da başlamıştı. Çin'de yeni Komünist Hükümet dolar kazançlarını Amerikalılara karşı korumak için bunları Paris'te Banque Commercial pour L'Europe du Nord adını taşıyan ve telgraf adresi kısaca 'Eurobank' olan Sovyet mülkiyetinde bankaya aktardılar. Sonra Ruslar da Amerikalıların kendi dolar varlıklarını bloke etmelerinden korkarak, aynı şekilde bunları Amerika dışında, hem Paris'deki bankada, hemde Londra'daki Moscow Narodny Bank'ta tutmaya başladılar. Her iki banka da İngiliz-Sovyet ilişkilerinin tüm dalgalanmaları karşısında hep sağlam uygulamalar içinde kaldılar. Bu yeni muhacir para kısa süre sonra başka bankalarca da alınıp satılmaya başlandı ve bankanın Paris telgraf adresinden (rivayet böyle) Eurodolar adını almıştır."¹

"Tanımdan anlaşılacağı üzere Euro-pazarların çekirdeğini 'devletsiz para' veya Euro-para oluşturmaktadır. Euro-para (Euro-Currency) ulusal sınırlar dışında, ulusal para otoritelerinin düzenlemelerinden bağımsız her serbest değişimi (konvertibilitesi) olan para birimini ifade etmektedir."²

1958'den sonra İngiltere dışındaki Batı Avrupa ülkelerinin dolara konvertibiliteyi kabul etmeleri ve aynı yıllarda ABD dış ticaret açıkları, doların Batı Avrupa'ya akmasına neden oldu. Bu eğilim ABD'de faizlerin sıkı bir denetim altında tutulmasına bir çeşit tepkiydi. Bu uygulama uzun bir süre dünya kamuoyundan gizlenmiştir. "Eurodolar piyasası iktisatçılardan ve öteki mali basın okurlarından dikkate değer bir susma sözbirliği ile yıllarca saklanmıştı... 1959 Ekiminde bir rastlantı sonucu bunun varlığını keşfettim ve Londra bankacılık çevrelerinde bu konuda soruşturmaya giriştiğimde, bankacılar ısrarla bu yeni uygulama konusunda yazmamamı istediler"³ diye yazacaktır Paul Einzig.

1 **Para Tacirleri, Bankalar ve Kaynaşan bir Dünya:** Araştırma Eğitim, Ekin Yayınları, İstanbul 1983 S. 125.

2 İhsan Ersan Euro-Pazarlar ve Türkiye, a.g.e. S. 8.

3 Aktaran Antony Sampson, a.g.e. S. 127.

Sonuçta Eurodolar pazarında hızlı bir büyüme ortaya çıktı. “1959’da kabaca üç kat arttı ve 1960’da tekrar katlandı” ABD yönetiminin bu eğilimi etkisizleştirmek amacıyla aldığı önlemler başarılı olamadı. “... Denetim altına almaya kalkışma çabası denetimsiz piyasada muazzam bir büyümeye neden olmuştu.”¹ Vietnam Savaşı’nın Amerikan ödemeler dengesi açığını artırmasıyla söz konusu süreç daha da hızlandı. 1966’da faiz oranlarının sınırlandırılması da söz konusu eğilimi artırıcı bir etki yarattı.

Böylece devletlerin ve onların merkez bankalarının denetiminden uzak ve büyük miktarların söz konusu olduğu önemli bir para piyasası oluşmuştu. “Şaşılacak kadar kısa sürede dünyanın nakit ve sermaye fazlalarını toplamak ve yeniden dağıtmak için bir örgüt kurarak, ticari bankalar tüm dünyanın hem Doğu’nun ve hem de Batı’nın akçesel gereksinimlerini karşılayan örneksiz bir mekanizma ürettiler.”²

Başlangıçta Eurodolar pazarından az-gelişmiş ülkelere kredi açılmıyordu. Eurobonolar daha çok zengin ülkelere yönelmişti. Özel şahıslar vergiden kaçmak için Eurobono almayı yeğlediler. Başlangıçta az-gelişmiş ülkeleri bu pazardan kredilendirme önemsizdi. Ancak Brezilya, Meksika gibi ülkeler Eurobonolardan yararlandırıldı. Eurocredit almak çok daha kolaydı. Bu kredi türünde bankalardan “değişen” faiz haddi ile borçlanılır. “İşte bu yeni tür uluslararası ödünçleme yöntemi gelişen dünya için apansız önem kazandı.”³

Bu yolla açılan krediler bir tek bankanın değil rizikoyu paylaşan bir bankalar grubunun sorumluluğundaydı. Eurodoların Londra faizi olan LİBOR (London İnterbank Offered Rate)’un biraz üstünde bir faiz oranından verilmesi esastı. Bu oran değişiyordu. Bu alanda İtalya’ya 1969’da verilen kredinin faizi LİBOR’un yüzde birinin üç

1 Antony Sampson, ibid.

2 Sır George, A. Banker’s World, yayım Richard Fry, Landon 1970 S. 7 den aktaran Antony Sampson, a.g.e. S. 128.

3 Antony Sampson a.g.e. S. 131.

çeyrek fazlasıydı. LİBOR'daki değişmelere göre faiz de ayarlanıyordu. "Faizin altı ayda bir ayarlanma yöntemi ve LİBOR'a bankaların karını sağlayan ilave bir payın (spread) eklenmesi, sonraki Eurodolar ödünçlerinin özelliğini oluşturdu. Tıpkı dalgalanan ipotekli senet gibi, bu yöntem bankaların rizikosunu azaltıyordu: Ama ödünç alan şirket veya ülke için tehlikeyi büyütüyordu, çünkü bir süre sonra başlangıçtakinden daha çok, daha yüksek faiz ödemek durumunda kalabiliyordu."¹

Sendikal kredi sistemi böylece başlamıştı. "Gerçekten söz konusu bankalar tek başlarına sağlayamayacakları büyüklükte fonları 'sendikalar' halinde birleşerek toplayıp, yabancı ülkelere bir defada 500 milyon dolar, hatta 1 milyar dolar tutarında kredi açabilmişlerdir."² "Sendikalı kredi uygulamasıyla maliyetleri düşüren tek tek bankaların riskini azaltarak, büyük fonların toplanmasına olanak veren bir çeşit 'toplam kredi piyasası' geliştirmiştir. Bu piyasanın değişken faiz oranlarıyla çalışması da, faiz oranı dalgalanmaları riskini borç verenlerden borç alanlara kaydırarak, bankaların işini kolaylaştırmıştır."³

Daha sonra petrol üreticisi az nüfuslu ülkelerin petrol gelirleri fazlalarının da dahil edilmesiyle Eurodolar piyasasında yeni bir genişleme daha ortaya çıktı. 1978 Eylülünde Europazarların 700 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmiştir.⁴

Sanayileşmiş ülkelerin ve bu ülkelerin merkez bankalarının denetiminden kurtulan özel ticari bankalar, büyük miktarlara ulaşan fonları yönlendirir duruma geldiler. Her ülkedeki düzenleme farklılıklarından yararlanma yoluna giden ticari bankalar, sanki "mali bir serbest bölgede" faaliyet gösteriyorlardı. Dolayısıyla deniz-aşırı

1 Antony Sampson a.g.e. S. 131.

2 Nahit Töre: **Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Sorunları. 1973 Sonrası gelişmeleri**, Türkiye Bankalar Birliği, Ankara 1980

3 Nahit Töre a.g.e.

4 Bkz. The Banker, March 1979 S. 22.

(off-shore) bir mali işlemler ağı ortaya çıkmıştı.¹ Sanayileşmiş ülkeler bankaları denetlemeyi sürdürseler de, bundan beklenen sonuç alınmadı. Örneğin 10 sanayileşmiş ülke temsilcileri İsviçre’de bir araya gelerek “Cooke Komitesi”ni oluşturdular. Komite çokuluslu bankaların işlemlerinden doğan sorumluluğu merkez bankaları arasında dağıtmayı amaçlamıştı.

Ticari bankalar pasiflerinde bulunan dolarları değerlendirmek amacıyla dünya “Eurodolar pazarında” ödünç verirken, borçlananların ödeme güçlerini pek dikkate almadılar.² Bir bankacı “Anavatanında bir şirkete ödünç verirken ilk soracağımız sorulardan biri; alanın bu parayı geriye nasıl ödeyeceğidir. Ama Zaire’de kimse sor-muyordu.”³ diyecektir.

“Batı Avrupa’da maliye bakanları kendilerine çekidüzen verebilirler. Ama Üçüncü Dünya’nın rüşvete batık ülkelerinde, örneğin Zaire ve Endonezya’da, ödünçleri pazarlamak bir alkoliğe viski kasaları sunmak gibidir. Bankacılar sadece talebe karşılık verdiklerini ısrarla belirtiyorlardı, ama hükümetler durumu böyle görmüyorlardı. Vaktiyle maliye bakanı olan bir Latin Amerikalı şöyle diyordu:

Bankacıların konferanslarda beni bir köşeye sıkıştırıp ödünçler sunduklarını hatırlıyorum, beni yalnız bırakmazlardı. Bütçenizi denkleştirmeye uğraşıyorsanız, vergileri artırmak yerine, ödünç almak iştahınızı kabartan bir günahdır. Şu gördüğünüz ak saçlar bu günaha direnmenin anıları.”⁴

Petrodolarların devrelenmesi de uluslararası borçlanmaya ivme kazandırmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1974-1980 arasında OPEC fazlaları 330 milyar dolara yükselmişti. 1974’te bu fazlaların yaklaşık %37’si Batı’da aksiyon, obligasyon ve doğrudan yatırım-

1 Bkz. Moises Iconicoff: Le systeme Economique Mandal désordre ou rationalite? Revue Tiers-Monde t. XXI. No: 81 Janvier-Mars 1980.

2 Philippe Norel, Le Monde Diplomatique, November 1985.

3 Antony Sampson a.g.e. S. 172-173.

4 Antony Sampson a.g.e. S. 165.

lara yönelmişti. Bu oran 1979'da % 44'e, 1980'de de % 72'ye yükseldi.¹ Bazı şirketlerin hisse senetlerinin satın alınması ya da kimi şirketlerin tamamının satın alınması şeklinde petrol fazlaları Batı'ya yönelmişti. Krupp'un İran Şahı tarafından satın alınması gibi...

Bunun dışında zenginleşen OPEC ülkeleri kamusal kaynaklı transferlere de yöneldiler. Bu tip kaynak transferi oluşturulan yeni mali örgütler aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. (Suud Kalkınma Fonu, Kuveyt Ekonomik Kalkınma Fonu, Arap Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Fonu... gibi) Bu tip OPEC yardımlarının 1974'te 6 milyar dolardan 1980'de 18 milyar dolara yükseldiği tahmin edilmiştir. Bu rakam OECD ülkeleri tarafından yapılan kamusal kaynaklı yardımların 1975'te %17.6'sında, 1980'de de %31,-5'una eşitti. Söz konusu OPEC yardımları az-gelişmiş ülkelerin petrol açıklarının sadece %10'unu karşılayabiliyordu. Diğer yandan OPEC ülkeleri devletlere borç verme yöntemini de denediler. ABD'den devlet tahvili alımı, Fransa'ya açılan 8 milyar dolarlık kredi gibi...

IMF'nin devreye girmesiyle ve Suudi sermayesine dayalı bir uygulama 1974-1976'da "petrol kolaylığı" olarak somutlandı. Amaç petrol faturasını ödeyemeyecek durumdaki yoksul ülkelere katkıda bulunmaktı.

1974-1980 aralığında petrol fazlalarının üçte birden fazlası ABD Avrupa ve Japon Bankalarına yatırıldı. Bu rakamın yaklaşık 120 milyar dolar olduğu tahmin edilmiştir. "Petrol fiyatlarının yükselmesi dünya ekonomisi için felaketimsi bir olaydı ama, bankalara kudret helvası yağdırdı." Bankalar bu fonları açık veren petrol ithalatçısı ülkelere kredi olarak verdiler. Böylesi bir devrelemeyi OPEC ülkelerinin kendilerinin gerçekleştirmeleri olanaksızdı. Bu amaç için gerekli örgütsel yapı oluşturulmuş değildi.

Fakat az-gelişmiş ülkelerin aşırı borçlanmasına olanak veren fonlar sadece devrelenen petrodolarlarla sınırlı değildi. Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, asıl belirleyici olan Eurodolar pazarından

1 Pascal Arnoud: La dette du Tiers-Monde. La découvert, Paris 1984 S. 47.

yapılan ödünçlemeydi. Nitekim 1974-1980 döneminde petrol fazlaları 120 milyar dolardı. Oysa aynı dönemde az-gelişmiş ülkelere 306 milyar dolar kredi açılmıştı ki bu OPEC fazlalarının yaklaşık üç katıydı. Açılan kredilerin en büyük bölümü Eurodolar kaynaklıydı.¹

Aslında devreleme (recylage) sanayileşmiş ülkelerin kendi petrol faturalarını az-gelişmiş ülkelere ödetmelerine olanak veren bir yöntemdi. Sanayileşmiş ülkelerin petrol faturası az-gelişmiş ülkelerin petrol faturasının 6.5 katına ulaşmıştı. Az-gelişmiş ülkelere daha fazla ihracat yapmaları, petrolün bindirdiği yükten kurtulmalarına olanak veren bir yöntem olarak ortaya çıktı. Dolayısıyla kriz koşullarında az-gelişmiş ülkelerin pazarı sanayileşmiş ülkeler için daha büyük önem kazanmıştı. 1980’de az-gelişmiş ülkeler sanayileşmiş ülkelerin sanayi ürünlerinin % 40’ını ithal eder duruma geldiler. 1970’li yılların sonlarında İngiltere’nin inşaat malzemelelerinin %42’si, yeni uçakların %33’ü ve tekstil makinalarının % 32’si az-gelişmiş ülkelerin pazarına yönelmişti.² Öte yandan R. Lombardi ABD’de 1970-1980 aralığında yaratılan istihdamın %80’inin az-gelişmiş ülkelere dönük ihracat sayesinde gerçekleştiğini yazıyor. 1982’de Meksika borç krizi yüzünden ABD’den yaptığı ithalatı kısıtığında bunun sonucu ülkede 240 bin kişi işini kaybetmişti.³

Az-gelişmiş ülkeler 1970’de sanayi ürünleri ihracatının %30’unu ithal edebiliyorlardı. Dolayısıyla petrol şoku az-gelişmiş ülkeleri iki olumsuz yönde etkilemişti. Petrol faturasını yükselterek, daha çok ve daha pahalı sanayi ürünleri ithal etmek zorunda bırakarak. Bu süreç borçlanmaya daha büyük ivme kazandırıyordu.

Söz konusu dönemde en hızlı borçlanan ülkeler yeni sanayi ülkeleri, denilen az-gelişmiş ülkeler oldu. Nitekim az-gelişmiş ülkelere açılan kredilerin yaklaşık yarısı, Arjantin, Brezilya, Güney Afrika, Yunanistan, Güney Kore, Portekiz, İsrail, Yugoslavya’ya açıldı.

1 Senato Dış ilişkiler Komitesi, Staff Report, Ağustos 1977. international Debt, The Banks and US Foreign Policy’den aktaran A. Sampson a.g.e. S. 161,

2 Richard Lombardi a.g.e. S. 161.

3 Richard Lombardi a.g.e. S. 162.

1980’li yılların başında ortaya çıkan “ödeme krizi” bu ülkelere açılan abartılmış kredilerden kaynaklanmıştı. Bu süreçte ticari bankaların sorumluluğu da önemlidir.

1970’li yıllarda çok taraflı uluslararası kuruluşların yerini çokuluslu bankalar aldı. Çokuluslu ticari bankalar, 1970’te az-gelişmiş ülkelere açılan kredilerin sadece %-15’ini sağlıyorlardı. Bu oran 1980’de % 70’lere yükseldi.

Diğer yandan özel ticari bankalar az sayıda ülkeye çok büyük rakamlara varan krediler açmışlardı. 1982 sonrasında da borç erteleme talebinde bulunanlara otuz ülke daha eklendi. Borç erteleme-lerine konu olan miktar 150 milyar dolara ulaşmıştı. Bu miktar en büyük 100 Amerikan bankasının sermayelerinin %375’ine eşitti.¹

“Büyük bankalar mevduatlarını hep artırırken sermayelerini artırmamışlardı; Amerikan bankalarında ödünçlerin sermayeye oranı yirmiye bir, otuza bir oranlarına yükselmişti, her zamankinden daha fazla tepesi üstü konmuş pramitlere benziyorlardı. Sadece başkalarının paralarını ödünçlemekle kalmıyor, başka ülkelerin paralarını da devreliyorlardı, öyle ki bankaların güvenliği gittikçe artan oranda ulusların bağımlaşması ile kenetlenmişti.”²

Gerçekten 1970’li yıllarda çokuluslu ticari bankalar öz varlıklarının çok üstünde angajmanlara girişmişlerdi. Bu durum bir çeşit, sanayileşmiş ülkelerin ihracatına dolaylı destek niteliği taşıyordu. Kriz ortamında az-gelişmiş ülkelerin dünya ticaretindeki payının 1970’de %18’den 1980’de % 28’e yükselmesi, büyük ölçüde kredi mekanizmasındaki “yenilikle” ilgiliydi. Diğer yandan az-gelişmiş ülkelere açılan krediler 1973’te toplam kredilerin % 20’si iken bu oran 1981’de % 35’e yükseldi. Küçük bir bölümü OPEC ülkelerinden kaynaklanan dış borçlar 1983’te 800 milyar civarındaydı.

Eurodolarların büyük ölçüde devreye girmesi, petro-doların bu

1 Bkz: “The Largest US Non-industrlal Corporotlon” Fortune, 2. July 1963 S. 134.

2 Antony Sampson, **Para Tacirleri...** a.g.e. S. 147-148.

fonları şişirmesi sonucu, dünya banka sistemi rezervlerinde görülmemiş bir artış oldu. Söz konusu rezervlerin 10 yılda 11 kat arttığı tahmin edilmiştir.¹ Asıl ilginç olan bankaların öz varlıklarının çok üstünde krediler açmış olmalarıdır.

Özel ticari bankaların az-gelişmiş ülkeleri kredilendirmede aşırı iştahlı davranmalarının en önemli nedeni, hiç kuşkusuz, bu kredilerin karlılık oranının yüksekliğidir. Üstelik... “Genel bir kural olarak ülke ne kadar fakir ise faiz ve komisyonlarda o kadar yüksekti.”² En büyük 13 Amerikan bankasının karları 1970’te 177 milyon dolardan 1975’te 836 milyon dolara yükselmesinde, az-gelişmişlere açılan kredilerin payı çok yüksekti.³

Bank of America’nın uluslararası işlemlerinden sağladığı kâr, 1972’de toplam kârlarının % 21’i iken bu oran 1976’da %40’a yükselmisti. City Bank’ın uluslararası işlemlerinden sağladığı kâr 1972’de toplam karlarının %54’ü iken bu oran 1976’da %72’ye yükseldi. Chase Manhattan için bu oranlar sırasıyla %34 ve %78, Manufacturer Hannover için % 29 ve % 56 v.b.⁴ “1976’da Citibank dünya çapındaki kârlarının %13’ünü tek bir gelişen ülkeden, Brezilya’dan sağlıyordu, buna karşılık ABD’den kârı % 28’di.”⁵ Antony Sampson “dünya borca battıkça bankalar zenginleşiyordu” diye yazacaktı.⁶

1 Bkz. Andre Gunder Frank: “Ouant Le Solutions Apporentes Deviennent de Reels Problems” o.g.e.

2 R.W. Lambardi a.g.e.

3 R. Peter De Wlitt: “The Crisis in İnternational Dept Management” Contemporary Crisis, February 1980 val 4 no; 2 S. 144-155.

4 Acil dış krediye ihtiyacı olan bir ülkenin özel ticari bankaları yeğlemesinin bir nedeni de kredilerin gerçekleşme süresinin kısalığıdır. “Dünya Banka sisteminin ilk müracaattan sonra bir baraja veya yola para vermesi için üç yıl geçebilirdi. Ama bu ticari bankalar bir ülkenin ödünçe-değer olduğuna karar verdiklerinde, parayı herhangi bir projeye bağlı olmadan, siyasal şartlara bağlamadan hemen vermeye hazırdır”. Antony Sampson a.o.e. S. 164.

5 Antony Sampson, para tacirleri... a.a.e. S. 165.

6 Antony Sampson, a.o.e. S. 217.

1960'lı yıllardan başlayarak çokuluslu bankaların büyük bir bölümü geleneksel işlevlerinin, dışına çıktılar. Mevduat sahiplerinin, ortaklarının katkılarını ödünçleyen mali birer kuruluş olmaktan uzaklaştılar. 1982'de vadesiz Mevduatlar Citibank'ın pasifinin %6'sını ancak oluştuyordu. Bu oran 1962'de %50'idi. 1970'li yıllarda dışarıdan, "vatansız" Eurodolar pazarından ya da "Money Center Banks"dan borçlanmak bir kural haline gelmişti. Artık mevduat sahipleriyle ödünç alanlar arasındaki bağ kopmuştu. "Bu gelişme sürecinde büyük bankalar, dünya ölçeğinde mali operasyonlar yapan işletmeler haline geldiler. Bu durum az-gelişmiş ülkelere açılan kredilerde bankaların tavrını da önemli ölçüde etkiledi. Bankalar az-gelişmiş ülkelere kredi açarken ihtiyatı elden kaçırmışlardı. Sonuçta sanayileşmiş ülkelerle az-gelişmiş ülkelerin karşılıklı bağımlılıkları daha da arttı. "Şimdi onlar üçüncü dünyada rehinedirler: Bu klasik bir kapan, bankanın müşterisinden alacağı o kadar çoktu ki ona daha da ödünç vererek ayakta tutmak zorundadır,"¹ Bu durumu belirli bir eşikten sonra sürdürmek olanaksızdır. Belirli bir sınırdan zincirin kopması kaçınılmazdır...

2.3. Enflasyonist Ortam ve Aşırı Değerlenmiş Kur Uygulamaları:

1970'li yıllardaki hızlı borçlanmanın bir nedeni de sanayileşmiş ülkelerdeki enflasyon ve az-gelişmiş ülkelerde uygulanan kur politikalarıdır. Sanayileşmiş ülkelerde, özellikle 1973'ten sonra yükselen enflasyon borç faizlerini negatif sınıra kadar çekmiştir. 1970'li yıllardaki enflasyon oranı, bir önceki on yılın enflasyon oranının üç katına yükselmişti. 1972-1973'te OECD ülkelerinde enflasyon oranı %5'ten (7 sanayileşmiş ülkede bu oran %4'tü), 1974'te %13,5'a yükseldi. Bazı sanayileşmiş ülkelerde söz konusu oran daha da yükseldi. Örneğin Japonya'da %24, İtalya'da %19, İngiltere'de

1 Antony Sampson a.g.e. s 366.

%14 v.b.¹ Bazı tahminlerde Japonya ve İngiltere'deki enflasyon % 30'lara kadar ulaşmıştı.² Başlangıçta söz konusu fiyat artışlarının petrol fiyatlarındaki yükselmeden kaynaklandığı ileri sürülmüşse de sonradan petrol fiyatlarındaki artışın, genel fiyat seviyesine; %1'ile %2 oranında yansiyabileceği tahmin edilmiştir. 1975'te OECD ülkelerinde enflasyon oranı %10'du. Sanayileşmiş ülkelerdeki oldukça yüksek enflasyon oranları borç faizlerinin önemini küçülterek, borçlanmayı "kârlı" hale getirmişti.

Sanayileşmiş ülkelerdeki enflasyon yanında borçlanma eğilimini artıran bir başka faktör az-gelişmiş ülkelerdeki aşırı değerlenmiş kur politikalarıydı. Ulusal paraların aşırı değerlenmiş olması (sürekli enflasyonist eğilimin etkisiyle), hızlı değer kaybına uğrayan ulusal paraların resmi kurunun yüksek tutulması, hem özel kuruluşların hem de kamu işletmelerinin dış borçlanmayı yeğlemelerine neden olmuştur. Bir taraftan borç veren ülkelerdeki enflasyon, diğer yandan geçerli kur politikaları sonucu borçlanma eğilimi kamçılanmıştır.

2.4. Borçların Geri Ödenmesini Zorlaştıran Nedenler:

Borçlanma eğiliminin arttığı koşullarda borçların ödenmesini zorlaştıran nedenler de gündeme geldi. 1970'li yılların özellikle ikinci yarısında, az-gelişmiş ülkeler borçlarını ödemede büyük sorunlarla karşılaştılar. Çoğu zaman borçlarını erteleterek kısa vadede durumu "kurtarma" yoluna gittiler. Borçlar artar ve söz konusu ülkeler süratle ödeyememezlik çizgisine yaklaşırlarken, uluslararası çevrelerde hâlâ durumun sürdürülebileceğine dair inanç sarsılmamıştı. Oysa borç ödeme yoluyla dışarıya transfer edilen kaynak önemli rakamlara ulaşmaktaydı. Petrol ithal eden az-gelişmiş ülkeler borç ödemeleri için 1974'te ihracatlarının %10'unu ayırıyorlardı, bu oran

1 Bkz; OECD. Economic Outlook, December 1975 S. 113.

2 Poul Mc Gacken, Towonds full Employment and Price Stability Summary of a neport to the OECD by a group of independent Expert, OECD, Paris. 1977.

1979’da %20’ye yükseldi. Özellikle “yeni sanayi ülkelerinde” bu oran daha da yüksekti.

Borçlarla ilgili değerlendirmelerde sorunun hafife alınmasını kolaylaştıran nedenlerin başında borçlarla ilgili verilerin sağlıklı olmayışı geliyordu. Eldeki borç rakamları gerçek durumu yansıtmaktan uzaktı. Bu durum özel kaynaklı borçların toplam borçlar içindeki payının artmasının da bir sonucuydu. Özellikle garantisiz ticari borçlar belirsizliği artırıyordu. Kısa vadeli borçlar ve askeri malzeme alımı için kullanılan kredilerin borç rakamlarına dahil edilmemesi, borç sorunuyla ilgili tahminleri ve beklentileri belirliyordu.

1974-1975 aralığında borçlarını erteleme yoluna giden ülkeler, daha çok düşük gelir grubuna dahil ülkelerdi. (Kişi başına geliri, 500 doların altındakiler.) Bu ülkelerin her birinin borç ödeme güc-lüğü içine düşmelerinin, ülkeden ülkeye değişen özel nedenleri olsa da, özellikle dış belirleyicilerin bu duruma gelinmesinde önemli bir yeri vardır. 1979’dan sonra başta ABD olmak üzere sanayileş-miş ülkelerde yeni ekonomi politikalarının gündeme gelmesi, faiz oranlarının yükselmesi, doların değer kazanması, ikinci petrol şoku, 1979-80 ekonomik durgunluğu sonucunda dünya ticaretinin daral-ması, dolayısıyla dış ticaret hadlerinin az-gelişmiş ülkelerin aleyhi-ne dönmesi, bazı ülkelere sermaye kaçıışı, IMF uyum program-larının çelişik sonuçlar doğurması, borç krizine giden yolu kısaltan başlıca nedenlerdir.

2.5. Dünya Ticaretinde Daralma ve Ticaret Hadlerinin Az-gelişmiş Ülkeler Aleyhine Gelişmesi:

1979-80 resesyonu sonucunda sanayileşmiş ülkelerde büyüme oranlarında önemli düşüşlerin ortaya çıkması, bir taraftan dünya ti-caretinin daraltırken, diğer yandan da ticaret hadlerinin az-gelişmiş ülkeler aleyhine olarak daha da bozulmasına neden oldu. Bu durum petrol ithalatçısı az-gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerinde önemli düşüşlere neden oldu. İhracat artış oranı 1979-80’de %25’ten 1981

de % 2,5'a geriledi. İhracat artışının gerilemesi, ihraç ürünleri fiyatlarında 1980 ve 1981'de %15 oranında düşüşe neden oldu. Değer olarak tarımsal ürünlerin fiyatları 1981'de 3,5, 1982'de de %11 oranında geriledi. Madenlerde ve metalde 1981'de % 1,5 1982'de %10,5 fiyat düşüşü oldu. ABD doları cinsinden düşüş oranı %28 tahmin edilmiştir. Bazı ürünlerde, örneğin şekerde bu oran daha da yüksekti. Şekerin serbest piyasa fiyatı (1-b fiyatı) 1980'de 28,7 Amerikan Cent'in den 1982'de 8,4 Cent'e geriledi.

1980-83 aralığında az-gelişmiş ülkelerden 48'inin ihracat gelirleri dolayısıyla uğradıkları kayıp 28 milyar dolara ulaşmıştı.¹ Bazı Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde ihracat kayıpları 1980 ithalat değerinin %20'sini aşmıştı. (Bolivya, Kamerun, El Salvador, Guatemala, Uganda, Zambiya). Diğer yandan 1981-83 toplam kayıpları söz konusu ülkelerin cari işlemler açığının %29'una yükselmişti. 48 ülkede ihraç ürünleri fiyatlarındaki düşüşten uğradıkları kayıp 1981-83 aralığındaki dış borçların yarısına eşitti. 1981'de temel malların dünya pazarındaki fiyatları ikinci Dünya Savaşı sonrasının en düşük seviyesine inmişti.²

2.6. ABD Para Politikası ve Faiz Hadlerinin Yükselmesi:

ABD 1979 sonrasında, Eylül 1985'e kadar sürecek olan yeni bir para politikası uyguladı. 1980 öncesinde geçerli politikanın tam tersi bir politika söz konusuydu. 1980 öncesinde sanayileşmiş ülkelerde geçerli politikalar daha çok genişletici politikalardı. Bu politikalar sonucu faizler düşüktü. Genişletici politikalar fiyatları yükseltti ama bu az-gelişmiş ülkelerin ihraç malları fiyatlarını da artırmıştı, Faiz hadleri genel olarak çok düşük, çoğunlukla reel faizler negatifti.

Dünya ekonomisinde yeniden durgunluğun başladığı 1979 sonra-

1 UNCTAD; **Trade and Development Report**. UN. Newyork. 1985. S. 78.

2 Bkz: Endéttement Extérieur des Pays en Développement. Etude. 1983 OECD Paris 1984.

sında sanayileşmiş ülkeler, enflasyonla mücadeleyi ön plana çıkaran ekonomik politikalar benimsediler. Asıl önemli olan ABD Merkez Bankası Fed'in para arzını kontrole yönelik politikasıdır. Böylece faiz hadleri hızlı bir tırmanışa geçti. Doların kuru hızla yükselmeye başladı. Resesyon daha da derinleşti. Bu süreç bir yandan dış ticaret hadlerini az-gelişmiş ülkelerin aleyhine döndürürken, diğer yandan da dünya ticaretinde önemli bir daralmaya neden oldu. Korumacılık eğilimleri kuvvetlendi.

Faiz hadlerinin yükselmesi borç yükünü artırırken, doların değerlenmesi de (dolar kurunun yükselmesi) borçların durduğu yerde artması gibi bir sonuç doğurdu. Faiz oranlarındaki her bir puanlık artış, az-gelişmiş ülkelerin borçlarını 3.5 ila 4 milyar dolar artırıyordu.

Mart 1980-Eylül 1985 arasında dolar diğer paralar karşısında önemli oranlarda değer kazandı. Örneğin Alman Markı'na karşı ABD Doları 1980 Haziran-1985 Şubat aralığında nominal olarak %88, reel olarak da %45 oranında değer kazandı.

Doların diğer paralar karşısında değer kazanması, (dolar kurunun yükselmesi) dolarla yapılan borçların birden yükselmesine neden oldu. 1982'de ticari bankalarca açılan birikmiş kredilerin %90'ı dolar cinsindendi. Kalkınmaya Yardım Komitesi (CAD) tarafından verilen kredilerin ise sadece %30'u dolar cinsindendi. Az-gelişmiş ülkelerin borçlarının ne kadarının dolar cinsinden olduğunu kesin olarak saptamak kolay değilse de, 1970'lerdeki uzun vadeli borçlanmanın yaklaşık % 50'sinin dolar cinsinden olduğu tahmin edilmiştir.¹

Bu oranın 1980-82'de yükseldiği 1983'te azaldığı tahmin ediliyor. Oysa kısa vadeli borçların % 80'inin dolar cinsinden olduğu tahmin ediliyor. Doların diğer paralar karşısında değer kazandığı dönemde dolar dışı döviz cinsinden borçlanan ülkelerin bundan kâr-

1 **Endettement Extérieure des Pays en développement. Etude.** 1983 OECD Paris 1984.

lı çıkmaları söz konusudur.¹ Ne ki borçların büyük çoğunluğu dolar cinsinden olduğu için genellikle dolar kurunun yükselmesi çoğunluk için borç yükünü artırmıştır.

2.7. Alınan Kredilerin Verimli Kullanılmaması ve Sermaye Kaçışı:

Alınan kredilerin geri ödenmesini zorlaştıran nedenlerden biri de, bunların geri ödemeyi garanti edecek biçimde kullanılamamasıdır. Bir kere alınan krediler dış açığın finansmanında kullanıldığında, ülkenin üretim kapasitesine katkısı söz konusu olamaz. Diğer yandan alınan krediler verimlilik kriterinden uzak, ekseri israfçı nitelik taşıyan, kimi zaman da prestij yatırımlarına yönlendirilmiştir. Dış açıkların süreklilik arzettiği durumlarda ve ulusal paraların da sürekli değer kaybettiği bir ortamda, alınan yeni krediler dış açıkları dengelemede başarısız kalmıştır. Nitekim ithalatın sürekli pahalandığı bir süreç söz konusudur. Aynı miktarda enerji, makine, teçhizat, yarı-mamul, hammadde ithali her seferinde daha çok ihracatla olanaklıdır. Uluslararası ticaretin daraldığı, değişim hadlerinin de aleyhe döndüğü koşullarda, dış açıkların süreklilik arzemesi doğaldır.

Çok uluslu şirketlerin ihracatlarını artırma isteği, özel bankaların ellerindeki fonları değerlendirme isteğiyle çakıştığı için, yatırım projelerinin finansmanında “rahat” davranılmıştır. Bir çok durumda da ülke koşullarını dikkate almayan projelerin finansmanı için milyarlarca dolar harcanmıştır. Örneğin Fildişi Sahili’nin şeker sanayii projesine 1 milyar dolardan fazla harcamada bulunulmuştur. Sekiz milyonluk bir ülkenin şeker projesi için 1 milyar dolar dış kaynak kullanmasının ne anlama geldiğini tahmin etmek zor değildir. 1970’te Fildişi Sahili’nin ürettiği şekerin maliyeti; dünya fiyatlarından ortalama %300 yüksekti. Yatırımlar tamamlandığında, başlangıç proje maliyetinin %200’ile %300’üne varan bir rakamla karşıla-

1 Entettement Extérieure... a.g.e. S. 47.

şılması da, israfın daha kuruluş aşamasında başladığını gösterir. Bu kadar büyük harcamalar sonunda gerçekleştirilen şeker kompleksi bugün hiç bir işe yaramayan ölü yatırım olarak kalmıştır.

Benzer örneklere Afrika’da ve diğer az-gelişmiş ülkelerde sıkça rastlamak mümkündür. Togo’da Almanlar tarafından finanse edilen bir demir-çelik kompleksi tamamlandığında, Togo hükümeti ülkede demir cevherinin kırıntısının bile bulunmadığını “farketti.” Bunun üzerine Alman teknisyenler bir “çözüm” arayışı içine girdiler. Togo devlet başkanının sarsılan itibarını kurtarmak gerekiyordu. Başkent’in liman iskelesini sökerek durumu kurtarmaya çalıştılar. “Tarihin bir cilvesi, bu iskele Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanlar tarafından inşa edilmişti ve halen kullanılıyordu.”¹

Lomé’ye 4-5 kilometre uzaklıkta, İngilizlerin açtığı ihracat kredisıyla, bir petrol rafinerisi yaptılar. Rafineri tamamlandıktan sonra hiç çalışmadı.² “1979’da Paris’te alacaklı ülkelerle borç görüşmeleri sürerken, alacaklı ülkeler Lomé merkezinde bir lüks otel inşa ettiler. Batı Afrika Kalkınma Bankası İkinci Başkanı’nın tahminine göre, bu otel metrekare başına dünyanın en pahalı oteliydi.”³

Nijerya’da kurulan Demir-Çelik Kompleksi de hatırlanmaya değer bir örnek oluşturuyor. Nijerya Almanlardan anahtar teslimi entegre demir-çelik kompleksi satın aldı. Bunun için 350 milyon dolar ihracatçı kredisi kullanıldı. (Proje Alman bankaları tarafından oluşturulan bir konsorsiyum tarafından finanse edildi.) Proje başlangıçta ülkenin düşük verimli demir cevherini kullanmayı amaçlamıştı. Oysa Nijeryalılara satılan çelik kompleksi, düşük verimli demir cevheriyle değil yüksek verimli demir cevherini işleyecek bir komplekti. Bu koşullarda Nijerya’nın kompleksi kendi demir cevheriyle çalıştırması olanaksızdı. Sonuçta Brezilya ve Liberya’dan demir cevheri ithali zorunlu hale geldi. Üstelik proje başlangıç maliyet

1 Richard W. Lombardi. **Le Piège Bancaire**, a.g.e. S. 152.

2 Richard W. Lombardi. *ibid.*

3 *ibid.*

tahmininin %50 fazlasıyla tamamlanmıştı. Nijerya'nın kendi demir cevheriyle değil de ithal demir cevheriyle üretim yapmasının neye mal olduğunu tahmin etmek kolaydır. Richard Lombardi 1 milyar dolara mal olan bu projenin 85 milyon nüfuslu ülkede, kişi başına düşen ulusal gelirin %10'una eşit olduğunu yazıyor.

Zaire'de çokuluslu bankaların katkısıyla, başkentte bir ticaret merkezi, bir yeraltı otopark, uçak filosu ve devlet başkanı Mobutu'nun doğduğu köye bir hava limanı, aynı şekilde, hububat, otomobil, silah v.b. alımları finanse edildi. Aşırı israfçı harcamalar karşısında ABD Kongresinin ilgili komisyonu "Güney Sahara Afrika'sı; Batı dünyası için stratejik madenler" başlığını taşıyan raporda: "Başkan Mobutu'nun şüpheli yatırım projelerine yönelik, yabancı bankalarca finanse edilen abartılmış yatırımın genişlemesine yöneldiğini" yazmıştı.¹

Inga-Shaba hidro-elektrik santrali ve dünyanın en uzun yüksek gerilim hattı için alınan borçlarda israfçı yatırım harcamalarıyla ilgili bir başka ilginç örnektir. Söz konusu proje için gerekli dış krediler Amerikan EXİMBANK tarafından garanti edilmişti. Proje 1976'da faaliyete geçecek ve 450 milyon dolar harcama yapılacaktı. Proje 500 milyon dolar ek harcama yapılarak, 1981'de tamamlandı. Rapor Pearson ihracatçı kredileriyle ilgili olarak: "Mevcut koşullarda sorun ihracatçı kredisi verenlerin, ödünç alan ülkenin ödeme gücünü dikkate almadan, ihracat kredisi verme konusunda çok rahat hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır"² diye yazacaktı.

Az-gelişmiş ülkelerin aşırı borçlanmaları ve daha sonra ödeme krizi içine düşmelerinde, israfçı yatırımlara yönelen yöneticiler kadar çokuluslu bankaların da sorumluluğu vardı. Diğer yandan yolsuzluklar ve ahlakî çürüme de bazı durumlarda borç sorununun daha da büyümesinde etkili olmuştur. Nijeryalı yüksek düzeyde bir "yet-

1 Washington D.C. Government Printing Office, 1980, S. 44 ten aktaran Lombardi S. 155.

2 Parters in Development a.g.e.

kili”nin petrol gelirlerinden yabancı bankalardaki hesaba 1 milyar dolar yatırması, en çok bilinen örneklerden biridir.¹

Az-gelişmiş ülkelerin ödeyememezlik durumuna gelmelerinde bazı ülkelerden sermaye kaçışının da rolü olmuştur. Latin Amerika ülkelerinde özel kişilerin yabancı ülkelerdeki (sanayileşmiş ülkeler) bankalarda hesap açtırarak, dövizlerini bu ülkelerde tutmak istemeleri sermaye kaçışının yolunu açmıştır. Dışarıdan devlet garantisiyle alınan borçların, özel kişiler tarafından dışarıya kaçırılması, kullanılma olanağı bulunmayan fonların borç olarak geri ödenmesi gibi çelişik bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bazı Latin Amerika ülke-lerinden bu yolla ABD ve İsviçre bankalarına önemli miktarlara varan döviz kaçırılmıştır.

Sermaye kaçışının bilinen en önemli nedeni hiç kuşkusuz sermaye sahiplerinin dövizlerini daha “verimli” kullanma ve “güvence” altına alma isteğidir. Böyle bir eğilim de ulusal paranın aşırı değeri- lenmiş olması, (yabancı paraları ucuzlatarak), devalüasyon korkusu, hızlı enflasyonun yarattığı belirsizlik, reel faizlerin düşüklüğü, vergi politikasından kaçma isteği, bir bütün olarak ekonomik politikalara güvensizlik v.b. gibi nedenlere bağlanabilir.

Alınan kredilerin dışarıya kaçırılması daha çok 1974 sonrasında yaygınlık kazandı. 1974 öncesinde ticari bankaların borçlanma sü- recindeki ağırlıkları fazla değildi. Borçlanma daha çok devletlerden ya da uluslararası kuruluşlardan, iki taraflı ya da çok taraflı yardım şeklinde oluyordu. Bu krediler ekseri belirli bir projede kullanılmak üzere veriliyordu ve denetleniyordu. Ya da ihracatçı kredisi şeklinde veriliyordu ki bu durumda da belirli malların alımında kullanılması söz konusuydu. 1974 sonrasında ticari banka kredilerinin ön plana çıkmasıyla durum değişti. Bankalarca açılan kredilerin belirli bir proje için kullanılma zorunluluğu olmadığı için, (bu ödünçler ekseri ödemeler dengesi ödünçleriydi), her hangi bir amaç için kullanıla-

1 Alain Dauvergne; Dette Mondiale: Des Craquement Inquietants. Le Point. 9 Sept. 1985, S. 32-33.

BORÇ KRİZİ ÜZERİNE BİR DENEME

bilirlerdi. Böylece merkez bankaları aracılığı ile piyasaya sürülen dövizlerin özellikle konvertibilitenin geçerli olduğu ve ekonomik politikaların güven vermediği ülkelerde, yurt dışına transfer edilmesi kolay oluyordu. Aslında böylesi bir kaçıışı haklı gösterebilecek hiç bir ahlakî ve ekonomik gerekçe bulmak mümkün değildir.

Bu yolla kaçırılan sermayenin 1979-1982 aralığında bazı ülkeler için ne anlama geldiği aşağıdaki tablodan görülüyor. Venezuela'da ülkeye giren yabancı sermayeden daha fazlası, (%136.6'sı) bu yolla yurt dışına kaçmıştır.

Tablo: I
Bazı Ülkelerden Sermaye Kaçıışı

	Sermaye Kaçıışı (Milyar Dolar)	Top. Sermaye Girişi (*) (Milyar Dolar)	Giren Ser. % 'si Olarak Kaçış
Venezuela	22.0	16.1	136.6
Arjantin	19.2	29.5	65.1
Meksika	26.5	55.4	47.8
Uruguay	0.6	2.2	27.3
Brezilya	3.5	43.9	8.0

Özellikle tablonun üçüncü sütununda yer alan oranlar sermaye kaçışının boyutları hakkında bir fikir verecek niteliktedir.

* Dış krediler + doğrudan yabancı sermaye girişi.

Kaynak: Dünya Bankası Rakamlarından, Bernard Snoy: La fuite des Capitaux et La Dette des Pays en développement. Projet. Nov. Dec. 1985. S. 92.

2.8. IMF'nin Uyum Programı ve Dış Borçlar:

*IMF'nin en başarılı öğrencileriyle,
Uluslararası Af Örgütü'nün kara listesindekiler aynı.....*

Jean Chesnaux

İkinci Dünya Savaşının izleyen yıllarda, özellikle de Kore Savaşı'nın yarattığı “boom” etkisini yitirdikten sonra, dünya pazarında hammadde fiyatlarının düşmesi, Az-gelişmiş ülkeleri önemli ödemeler dengesi sorunu ile karşı karşıya bıraktı. Başlangıçta IMF bu ülkeleri ithalatlarını sürdürebilecekleri bir çizgide tutmak amacıyla kullanıldı. Amaç ödeme zorlukları yüzünden sanayileşmiş ülkelere yaptıkları ithalatı kısmalarını önlemektir. Fon serbest rekabete dayalı bir yaklaşımdan hareketle, korumacılık, fiyat denetimleri, sübvansiyon, gümrük korumaları vb. gibi piyasanın serbestçe işleyişini “çarpıtan” uygulamalarla mücadeleyi temel sorun sayıyordu. Şüphesiz Cheryl Payer'in ifade ettiği gibi: “Çarpıtma sözcüğünün anlamlı olabilmesi için, önce çarpıtıldığı ileri sürülen modelin doğru olması gerekir. Kaldı ki IMF yalnız zayıf ve fakir ülkelerdeki çarpıklıklarla mücadele eder. IMF içi güç dengeleri nedeniyle IMF güçlü ve zengin ülkelerin izlediği çarpık politikaları konusunda hiç bir şey yapamaz”¹

Başlangıçta ABD tarafından az-gelişmiş ülkelere verilen “yardımlar” bir koşula bağlı değildi. Verilen her “yardım” ABD ekonomisinin üstünlüğünden ötürü, ister istemez ABD mallarının satın alınmasıyla geri dönüyordu. Daha sonraları “bağlı” yardımlar yaygınlık kazanmaya başladı. “Proje yardımlarından” “program yardımlarına” kaydı. Hem “yardımlara” diğer sanayileşmiş ülkeleri de ortak etmek, hem de verilen “yardımları” bir eşgüdüme bağlamak için konsorsiyum tekniği geliştirildi. Yardım programları IMF'nin stand-by anlaşmalarına bağlandı. IMF'nin borç verme kapasitesi

1 Borç Tuzağı, IMF ve Üçüncü Dünya: a.g.e. S. 35-36.

artırıldı. Yeni borç verecek kurumlar oluşturuldu. (Uluslararası Kalkınma Derneği, İDA gibi).

Konsorsiyum tekniği ilk defa borçlarını ödeyemez duruma gelen Hindistan için uygulandı. Daha sonraları konsorsiyum kavramı yerine “danışma grubu” kavramı yeğlendi. Danışma grupları daha çok Dünya Bankası tarafından oluşturuldu. Giderek bağlı yardımlar büyük önem kazandı. 1965’te ABD’nin EXİMBANK aracılığıyla açtığı kredilerin %54’ü bu tür kredilerden oluşuyordu. “Proje Kredileri” yöntemi geçerli olduğunda, alınan kredinin ilgili projede kullanılması esastır ve krediyi veren ülke ancak sözkonusu projeyle ilgili talepler ileri sürebilir. Dolayısıyla bağımlılık spesifik bir alanla sınırlıdır. Daha sonra yaygınlık kazanan “program kredisi” borç veren ülkenin borç alan ülke üzerinde daha geniş bir denetim olanağı verecek niteliktedir. Program kredileri IMF’nin daha sonra geliştirdiği Stand-by yönteminin benzeridir. “Tıpkı IMF stand-by düzenlemesi gibi, program yardımı bir yönetimi hem desteklemek hem de bağımlı kılmak amacıyla kullanılabilirdi.”¹ “Bu büyük oyun içinde IMF’ye de önemli bir rol düşüyordu. IMF her konsorsiyum’un ya da danışma grubunun kuruluşuna katılıyor ve söz konusu ülkenin kredi verilebilir olup olmadığını, yani (en önemlisi elbette ABD olan) diğer ülkelerin bu ülkeye borç verip veremeyeceklerini saptamak görevini üstleniyordu. Konsorsiyum tüm kapitalist dünyadan gelen yardımın eşgüdümünü sağlıyor, IMF’de ‘kredi-verilebilir’ damgasını vurarak yardıma yeşil ışık yakıyordu. Fon artık bir süper kredi kuruluşu olmuştu”²

Para Fonu’nun sanayileşmiş ülkeler için ne anlama geldiğini aşağıdaki alıntı özetlemektedir: “Para fonu bir çok ülkenin diğer üye ülkelerle işbirliği içinde sağlıklı mali politikalar izlemesini sağlamıştır. Uluslararası bir kuruluş olarak Fon’un bağımsız hükümetlere duyarlı mali konularda fikir vermesi, ya da yardım karşılığında bazı

1 Cherly Payer; **Borç Tuzağı...** a.g.e. S. 40-41.

2 İbid.

önlemlerde ısrar etmesi, diğer bağımsız hükümetlerin aynı şeyi yapmalarından daha kolaydır. Bence bu nokta çok önemlidir. Para ve Maliye politikaları gibi hassas konularda hükümetler nesnel, yansız ve yetenekli bir uluslararası kuruluşun görüşlerini ne kadar iyi niyetli olursa olsun bir diğer hükümetin görüşlerine yeğlerler.”¹

Manchester Guardian da “Fonun ve bankanın Latin Amerika yönetimlerini bir Amerikan yönetiminin yapabileceğinden daha fazla mali disiplin altına sokmaları bekleniyor”² diye yazıyordu.

Az-gelişmiş ülkelerin dış ödeme sorunlarıyla birlikte IMF’nin ağırlığı da arttı. Özellikle 1974 krizinden sonra Fon, kriz yönetimi ve borç erteleme görüşmelerinde “başrolü” oynadı. 1970’li yıllarda artık IMF’den “bilirkişi raporu” almayan hiç bir ülke ne IMF’den yeni kredi alabilir, ne de eski borçlarını erteletebilirdi. 1982’nin ikinci yarısına kadar 66 ülke IMF’nin uyum programını uygulamak zorunda kaldı. IMF’ye üye ülkelerin yarıdan fazlası IMF-kapısını çalmak zorunda kalmıştı. 1970’li yıllarda ve 1980’li yılların başında IMF az-gelişmiş ülkelere doğrudan borç veren önemli bir kurumdur.

Özellikle 1979 sonrasında dünya ekonomisinin yeniden durgunluk içine girmesi, petrol fiyatlarının yükseltilmesi, artan finansman ihtiyacı yaratırken, borç faizleri de hızla yükseldi. (Bu durum ABD’de uygulamaya konulan para politikasının sonucuydu). Böylece az-gelişmiş ülkeler IMF’ye daha da bağımlı hale geldiler. Borç krizi sonunda özel ticari bankaların borç verme konusunda ‘ihtiyatlı’ davranmaya başlamaları sonucu IMF kaynaklarının önemi daha da arttı. Petrol üreticisi olmayan az-gelişmiş ülkelerin dış ticaret açıklarının finansmanında IMF’nin payı hızla arttı. (1980’de %1.7, 1983’te %19.6) bir başka eğilim şartlı kredilerdeki artıştır. Şartlı krediler 1979’da %50’den 1984’te %88’e yükseldi.

1 Dougias Dillon’un IMF Kotalarının genişletilmesini görüşen ABD Kongresi Bankacılık ve Para Komitesi önünde 4 Mart 1959 da yaptığı konuşmadan. Aktaran Cheryl Payer. a.g.e. S. 41

2 30 Haziran 1978 tarihli sayısı.

Şüphesiz IMF'yi uluslararası mali alanda önemli ve etkin yapan, onun doğrudan ödünç veren bir kurum olmasından çok, "mali krizin" yönetiminde oynadığı rolden ileri geliyordu. Az-gelişmiş ülkelere doğru mali kaynak akışı IMF'nin onayı olmadan mümkün olmuyordu. Ancak IMF'den onay alarak hem IMF kredileri kullanılabilir, hem de borçlar ertelenebilir ve başkalarının yeni kredi açmaları sağlanabilirdi. Borç krizinin ortaya çıkmasıyla özel ticari bankalar, az-gelişmiş ülkelere yönelik kaynak akışını büyük ölçüde kısıtlar. Bankaların az-gelişmiş ülkelere açtıkları krediler 1983'te 23.5 milyar dolardan, 1984'te 8.5 milyar dolara geriledi.

Bir taraftan borç verenler cephesinde, diğer yandan borçlular cephesinde rüşeym halinde de olsa "kartelleşme" eğilimlerinin ortaya çıkmaya başladığı bir ortamda IMF'ye büyük bir görev düşmüştü. Böylece IMF, çokuluslu bankaların, borçlu ülkelerin ve sanayileşmiş ülkelerin yöneticilerinin bir masa etrafında toplanmaları zorunlu hale geldi.

IMF'nin "uyum kavramı", "ticaret özgürlüğünü ve uluslararası ödemeleri" tehlikeye atmadan ilgili ülkelerin ödemeler dengesini sağlıklı bir yapıya ulaştırmayı amaçlar.¹ Aslında IMF'nin yaklaşımında, büyüme, istihdam, gelir dağılımı, dahası enflasyon, ikincil bir öneme sahiptir. Önemli olan ödemeler dengesini "sağlıklı bir yapıya" kavuşturmadır. Diğer amaçlar ödeme güçlüklerini gidermenin "yan ürünleridir" Başka bir anlatımla, cari ödemeler borçlu ülkenin borcunu ödeyebilir bir "düzeyde tutmasına olanak verecek durumda olmalıdır. Bunun da ölçütü "özel kredi" kaynaklarına başvurmada, borç ertelemesine gerek kalmadan ama dış ticaretini de azaltmadan (ithalatını kısmadan) borçlarını öder durumda olmasıdır. Dikkat edilirse asıl sorun, sanayileşmiş ülkelerin ihracatını aksatmamaktır.

IMF uyum kavramı, gerçek sorunu inatla görmezlikten gelen

1 Manual Gultlon; Fund Conditionality, Evotutlons of Principles and practices, Washington, 1981 p. 3.

bir yaklaşımı yansıtır. Bu yaklaşıma göre az-gelişmiş ülkelerin ödemeler dengesizlikleri ‘yanlış’ ekonomi politikalarının sonucudur. IMF’nin önerdiği politikalar ise ‘doğru’ politikalarlardır (!) Eğer bir ülke IMF’nin ‘doğru’ politikalarına uygun bir ekonomi politikası izlerse, birkaç yıl içinde sorunlar çözülecek, dış ödemelerdeki tıkanıklık da ortadan kalkacaktır... Kısaca ‘aşırı talep’ yaratan ekonomi politikaları, olumsuzluğun tek sorumlusu sayılır. (Bütçe açıkları, kredi genişlemesi, ‘yanlış’ kur politikası, ‘yanlış’ faiz politikası, aşırıya vardırılmış kamu açıkları vb...).

O halde rekabetçi mekanizmalar güçlendirilerek, müdahaleler azaltılarak, dış ticaret serbestleştirilerek ödemeler dengesi sağlıklı bir yapıya kavuşturulabilir. Fiyatlara müdahale edilmediği, kamu harcamaları kısıldığı, yabancı sermayeye daha geniş olanaklar sağlandığında herşeyin yolunda gideceği varsayılır... Böylece tasarrufların artacağı ve yatırımlara yöneleceği, dünya pazarında rekabetçi gücün artacağı, ülkeye daha çok yabancı sermaye gireceği, kaçan sermayenin ülkeye geri döneceği vb. varsayılır. Son yıllarda IMF kredi piyasalarının serbestleştirilmesi üzerinde de duruyor. Kamu sektörü ve tarımdaki fiyat çarpıklıklarının giderilmesi de üzerinde durulan sorunlar arasında.

Ne ki IMF’nin uyum programına ‘uyum’ sağlayan ülkeler yukarıdaki beklentilerin tersiyle karşılaşılıyorlar.¹ Örneğin IMF tarafından önerilen devalüasyon, kısıtlanmasa kolay olmayan ithalatın pahalalanmasına neden oluyor. Ama ihracat ürünlerinin talep esnekliği düşük olduğu için, ihracat gelirleri yeterli düzeyde artmıyor. Yüksek faiz politikası yatırımların yavaşlamasına neden oluyor. Dış ticaretin serbestleştirilmesi, sözkonusu ülkenin rekabetçi konumunu artırmak bir yana, kurulu sanayi yapısının sarsılmasına neden oluyor. Kısıtlayıcı para politikası, devalüasyon, kısıtlayıcı bütçe politikası, dış ticaretin serbestleştirilmesi, sübvansiyonların kaldırılması, vb.

1 Bkz: James Tobin; “Monetarism; an ebbing tide?” The Economist 27 April 1985.

gibi önlemlere dayalı IMF reçeteleri sonuçta; yatırımların durması, işsizliğin artması, gelir dağılımının daha da bozulması, ithalatın pahalalanması ihracattan beklenen gelirin sağlanamaması, ulusal gelirin düşmesi, geniş toplum kesimlerinin yoksullaşmasıyla sonuçlanıyor. Diğer yandan IMF, uyum programı faturasının kimler tarafından ödeneceği sorunuyla ilgili değildir. Daha da önemli olan, uygulanan programın doğurduğu sonuçların hangi başka olumsuzluklara neden olduğunun gözardı edilmesidir. Dünya ekonomisi durgunluk içindeyken, IMF uyum programının ne anlama geldiğini kestirmek zor değildir. En güçlü ekonomilerde bile korumacı eğilimlerin arttığı bir ortamda, yoksul ülkelere dışa açılma, piyasa güçlerine dayanma mukayeseli üstünlüklere uyum sağlama önerilerinin fazla inandırıcılığı yoktur. Sanayileşmiş ülkelerin korumacılığı elden bırakmamları ama, az-gelişmiş ülkelere hep serbest ticaretin erdemlerinden söz etmeleri karşısında Güney Koreli bir bakan: “Siz bize serbest rekabeti öğreten hocalarımızsınız. Şimdi biz başarıya ulaştınca bize arkanızı çeviriyorsunuz”¹ demek zorunda kalacaktı. Kısaca IMF uyum programı sorunu sadece teknik boyutuyla ele alıyor. Sorun ekonomi politikası hatası olarak ele alınıyor. Yapısal sorunlar, uluslararası ticaretin ve uzmanlaşmanın doğurduğu sonuçlar gelişmiş ve az-gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkiler, bilinçli olarak gözardı ediliyor.

IMF uyum programının sanayileşmiş ülkelerin dar çıkarlarını gözetken yaklaşımları bakımından bile beklenenin tersi sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Israrla dış ticaret fazlası vererek borçlarını düzenli ödemeleri istenen borçlu ülkeler, giderek ihraç fazlası yaratamaz duruma geliyorlar. Büyüyemeyen bir ülkenin belirli bir eşikten sonra borçlarını düzenli ödemesi nasıl sağlanabilir. Nitekim IMF reçetelerine uygun bir ekonomik program uygulayan bir çok ülke, bu programı uygularken yoksullaştılar. Artık IMF’nin istediği kadar ithalat yapamaz duruma geldiler. 1980-83 aralığında Arjantin’in it-

1 Antony Sampson; **Para Tacirleri...** o.g.e. S. 204.

halatı %57, Meksika'nın ithalatı %50, Brezilya'nın ithalatı da %30 geriledi.¹

IMF'nin uyum programıyla, az-gelişmiş ülkelere sürekli olarak daha fazla ihraç etmeleri önerilse de, gelişmiş ülkelerin korumacı önlemleri karşısında daha fazla ihraç edebilmenin olanaksızlığı açıktır. Az-gelişmiş ülkeler ihraç edemedikleri sürece, sanayileşmiş ülkelere yapacakları ithalatı kısmak zorundalar. Bu da IMF'nin amaçlarıyla çelişiyor... Ne ki "daha çok ihraç edin" önerisi, sonuçta az-gelişmiş ülkelerin ihraç ürünlerinin fiyatlarının daha da düşmesi sonucunu doğuruyor. Böylece "yoksullaştıran ticaret" çizgisine düşüyorlar.

Diğer yandan borç ödemelerinin aksatılmaması koşuluyla programdan sapılmasına, zorunlu olarak göz yumulduğu söylenebilir. Borçluların bir 'Kartel' oluşturarak borçlarını ödemekten vazgeçmeleri olasılığına karşılık uyum programının her zaman 'yumuşatılması' mümkün oluyor. IMF borçlu ülkelere "kemer sıkma blöfünü görün ve biz uygulanmasında göz yumacağız"² demek zorunda kalıyor. Fon'un enflasyonu önleme önerisinin bile öncelikle sanayileşmiş ülkelerin yararını gözettiğini söylemek mümkündür. "Enflasyonist ve istikrarlı ülkeler arasındaki temel fark, istikrarlı ülkelerde kolaylıkla saptanabilen maliyet ve gelirlerin, enflasyonun hızlandığı ülkelerde saptanabilmesinin olanaksız olmasıdır. Bu belirsizlikten en büyük zararı büyük yabancı yatırımlar görür. Genellikle tüm olasılıklar yabancıların aleyhinedir. Dışarıda yapılan yatırımlar her koşulda iç yatırımlardan daha az güvencelidir. Enflasyonla beraber gelen döviz kuru dalgalanmaları dış yatırımların güvencesini azaltır. Yatırımların sağladığı gelirin saptanması, hem kalkınan hem de yatırım yapan ülkenin parasıyla güçleşir. Bu nedenle yabancı yatırımcıların aşırı enflasyon görülen ülkelere uzak durmaları ve bu

1 Aldo Ferrer; "D  tte Souverainet   et D  mocratie en Am  rique , Latine," Probl  mes d'Am  rique Latine No; 74 Notes et Etudes Documentaires no: 47682 S. 9.

2 Financial Times, 8 September 1983.

ülkelerin kendilerini dış finansman kaynaklarından uzak bulmalarına şaşılmamalıdır.”¹

“Yüksek oranlı bir enflasyon yabancı sermayenin ülkeyi terketmesine yol açar ve enflasyon önleyici politikalar uygulanmasına neden olur. Dolayısıyla enflasyon bir ülkenin kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkiler. Yukarıda belirttiği gibi, güçlü bir enflasyon genellikle dış ödemelerin kısıtlanmasına yol açar. Yabancı sermayenin kâr transferleri ilk kısıtlanan ödemeler arasındadır... Bu nedenle güçlü enflasyonun kaçınılmaz kıldığı dış ödeme kısıtlamaları, yabancı sermayenin ülke kalkınmasına katkısını engellemekle kalmayacak, bu sermayenin dışarıya kaçmasını ve dolayısıyla ülkenin döviz kaynaklarının kurumasına yol açabilir.”²

IMF’nin görüşlerini yansıtan “Finance and Development” dan yapılan yukarıdaki alıntı, IMF için enflasyonla mücadelenin neden önemli olduğunu ortaya koyuyor.

IMF uyum programının uygulandığı ülkelerde enflasyonun önlenemediği, tam tersine enflasyonun daha yükseldiği bilinen bir gerçektir.

IMF’nin önerdiği daraltıcı politikaların zincirleme daralmalara neden olması kaçınılmazdır. “Uyum programına” bağlı bir ekonomik politika izleyen ülkelerde 1981-1983’ü kapsayan üç yılda kişi başına ulusal gelir %10 azaldı. 1983’te 14 Latin Amerika ülkesinde üretim geriledi. Yüz binlerce küçük ve ortaboy işletme iflas etti. Ücretlerde önemli reel düşüşler ortaya çıktı. Kısaca toplumun daha geniş kesimleri dışlandı, marjinalleşti. İç tüketimini daha da kısarak ihraç edilebilir mal stokunu artırma yaklaşımıyla uzun dönemde borçların “düzenli” ödenmesi de dahil hiç bir sorunun çözülme şansı yoktur.

1 Graeme Dorrance, “Rapid inflation and International Payments.” Finance and Development Cilt 2. No; 2. S. 69’dan aktaran Cheryl Payer. a.g.e, s. 48.

2 Ibid.

2.9. Borç Krizi:

"Meksika'nın 85 milyar borcu var. Meksika 85 milyar eder mi? Elbette eder. 15-20 milyarlık petrol ihracatı var. Altını; gümüşü, bakırı var. Geçen hafta içinde bütün bunların hepsi yok mu oldu? Meksika'nın bana olan borcunu ödeyeceğinden umutluyum.

Chase Manhattan Direktörü'
Willard Butcher

ABD'nin 1980 öncesinde uyguladığı "gevşek" para politikası enflasyonist eğilimi artırıcı sonuçlar doğurmuştu. Nitekim bu politikanın sonucunda 1976-81 aralığında tüketici fiyatları % 13.5'e kadar yükselmişti. Buna karşılık Japonya ve Federal Almanya'da enflasyon düşmeye devam ediyordu. 1972-80 arasında ABD Doları Japon Yeni ve Alman Markı karşısında % 50-60 arasında değer kaybetmişti.

1980'den sonra Federal Reserve (Fed)'in guvernörü Paul Volcker enflasyonla mücadele amacıyla kısıtlayıcı para politikası uygulamaya başladı. Para arzı artışı 1980 de % 8.6'dan 1981'de % 5.2'ye, 1982'de % 4.8'e düştü. "Sıkı para politikası" hemen etkisini gösterdi. Enflasyon 1980'de % 13.5'tan, 1983'te % 3'e kadar geriledi. İngiltere'de de Margaret Thatcher hükümetinin de monetarist politikalar uygulamaya başlamasıyla Euromarché'de faizler hızla yükselmeye başladı. Banka faizleri 1979 başında %10.6'dan, 1980 başında %19.6'ya yükseldi. ABD'de faiz hadlerinin daha da yüksek olmasının da etkisiyle, 1980 öncesinin tam tersine bir eğilim ortaya çıktı. Artık sermaye ABD'den dışarıya doğru değil, dışarıdan ABD'ye doğru akıyordu. ABD para politikasındaki yüzseksen derecelik dönüş borçlu ülkeler üzerinde bir kaç yönde olumsuz etki yapmıştı.

1 Meksika'nın ödeyememezliğe düşmesi üzerine, ABD'nin önde gelen bankalarından Chase Monhattan Bank'ın genel müdürünün demecinden. Euromoney, October 1882 S. 19.

Bir kere faiz hadlerinin yükselmesi borçları hızla yükseltiyordu. (Bankalara olan borçlar değişken faizliydi). Aynı şekilde doların hızlı bir tempo ile değer kazanması, borçların durduğu yerde artmasına neden oluyordu. Az-gelişmiş ülkelerin borçlarının %50'si, bankalara olan borçların da % 90'ı dolar cinsindendi. “Güçlü Dolar” politikası “güçsüzleri zor durumda bırakmıştı.

Diğer yandan ABD’de faizlerin yükselmesi, sermayenin bu ülkeye daha fazla akmasına neden oldu. Bankaların az-gelişmiş ülkelere ödünçleri 1980’de %25 artmıştı. Bu oran 1981’de % 21, 1982’de de %10’a kadar geriledi.¹

“Sıkı para politikası” sonucu kredilerin kısılması, üretimde, dolayısıyla da dünya ticaretinde önemli bir gerilemeye neden oldu. Sanayileşmiş ülkelerde büyüme oranları 1978’de %4.1’den, 1980’de %0.3’e kadar geriledi. ABD’de düşüş daha da önemliydi. Dünya ticaretinin daralması ise, hem ihracat olanaklarını daha da daralttı, hem de değişim hadleri (dış ticaret hadleri) az-gelişmiş ülkeler aleyhine olarak daha da bozuldu. Büyümelemleri ithalata büyük ölçüde bağımlı, sözkonusu ülkeler, ithalatlarını kısmak zorunda kaldılar.² Latin Amerika ülkeleri ithalatlarında 1 milyar dolarlık bir kısıntı yaptıklarında, GSYİH’larında 3 milyar dolarlık bir düşüş ortaya çıkıyordu.³

Bir başka olumsuzluk da 1970’li yılların sonlarında bankalardan yapılan kısa vadeli borçların 1980’li yılların başında vadelerinin gelmesiydi. Artık birikmiş faiz ve ana para ödemelerinin söz konusu koşullarda ödenmesi son derece de zorlaşmıştı.

Öte yandan sanayileşmiş ülkelerde enflasyon önemli oranlarda aşağı inerken, az-gelişmiş ülkelerde fiyatlar tırmanışa geçmişti.

1 Bkz. Pascal Arnaud; **La dette du tiers monde** a.g.e. S. 71.

2 1970-1983 Aralığında Arjantin ithalatını % 57, Meksika % 50, Brezilya da % 30 kısmak zorunda kaldılar.

3 Bkz: Aldo Ferrer; “Dette, Souveraineté et Démocratie En Amérique Latine”; a.g.e. S. 9.

Böylece ödeme krizinin koşulları oluşmuştu. Reel faizlerin pozitif rakamlara ulaşması, sanayileşmiş ülkelerde enflasyonun aşağıya çekilmesinde etkili oldu. 1978'den 1982'ye dış ticaret hadleri yılda ortalama %12 oranında olmak üzere az-gelişmiş ülkelerin aleyhine olarak bozuldu. Üstelik petrol tüketimi azalmış, fiyatlar da düşmeye başlamıştı.

Borç krizinin ortaya çıkmasının bir nedeni de ertelenmiş borçların da vadelerinin gelmesiydi. Borç faizlerinin uluslararası piyasalardaki gelişmeler dikkate alınarak sürekli ayarlanması ve ertelenmelerde komisyon ödemeleri yüzünden borçlar daha da artıyordu. Borç ertelemeleri bankalar için yeni bir "kazanç kapısı" olmuştu. 1983'te Brezilya 6,5 milyar dolarlık borcunu erteletebilmek için 875 milyon dolar komisyon ödemek zorunda kalmıştı.

Diğer yandan uzun vadeli kredi bulma olanakları da iyice daralmıştı. 1972-1982 arasında az-gelişmiş ülkelerin borçları ikiye katlandı. 1978'de 336 milyar dolardan 1982'de 612 milyar dolara yükseldi. Bu arada borç faiz, ödemeleri üçe katlandı. Az-gelişmiş ülkeler borç faizleri için 1978'de 19.4 milyar dolar ödemek durumundaydılar. Bu rakam 1982'de 52,9 milyar dolara yükseldi. Özel ticari bankaların alacaklarının önemli bir bölümünün vadesi de 1982 başında doluyordu. 1982 başında özel bankalara 175 milyar dolar borç ödemek gerekiyordu.

Dünya ekonomisindeki durgunluğun devam ettiği koşullarda, az-gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerinde önemli düşüşler olurken, borçların finansmanı için gerekli dış kredi kapıları da bir bir kapanıyordu. Bu durumu Arjantinli ünlü iktisatçı Raul Prebisch "kendisi kan nakline muhtaç bir hastadan kan almaya" benzetmişti. 1981'de söz konusu ülkelere açılan krediler 42 milyar dolardan, 1982'de 24 milyar dolara düştü. Meksika'nın 1982 Ağustosunda 20 milyar dolar borç ödemesi gerekiyordu ki bu bir önceki yılın ihracat gelirlerinden fazlaydı. Döviz rezervleri de erimişti. Latin Amerika'ya yönelik krediler 1981'in ilk yarısından, 1982'nin ilk yarısına göre 31 milyar

dolardan 11.5 milyar dolara düşmüştü. 1982'nin ikinci yarısında da artık kredi akışı durmuştu.

Dünyanın en büyük borçlularından biri olan Brezilya'nın borçları 1970-76 aralığında yılda ortalama %52, 1977-81 aralığında ise %40 arasında artış gösterdi. Artık hem yeni borç bulmak hem de vadesi gelmiş eski borçları ödemek olanaksızdı. İlk ödeyememezliğe düşen ülkelerden biri Meksika oldu.¹

Eğer Meksika borç ödemelerinden vazgeçtiğini ilan ederse bu diğer ülkeleri de etkileyebilir ve bazı büyük bankaların iflasıyla sonuçlanabilirdi. Son yıllarda bankalar arası bağımlılığın artması, bir ödeyememezlik durumunda bütün bankaları peşinden sürükleyecek nitelikteydi. 1981'de Brezilya sadece borçlarının faizi için milli gelirin % 3'üne eşit bir miktarı dışarıya transfer etmek durumundaydı. Üstelik kemer sıkma politikası sonucu sanayi üretimi 1982 %9.3 oranında gerilemişti. 1982 yazında bankalar Brezilya'ya yeni kredi açmayı reddettiler.

En büyük borçlu olan Brezilya, en çok korkulan bir ülke durumuna gelmişti. Paradoksal olarak borçları arttıkça pazarlık gücü de artmıştı. Brezilyalı iktisatçı Celso Mong: "Bir milyon dolar borcum olsa işim bitik, ama, 50 milyar borcum olsa bankanın işi bitik"² derken, Brezilya'nın pazarlık gücünün arttığını vurgulamak istemişti. Az-gelişmiş ülkelere açılan toplam kredilerin %45.8'i Latin Amerika ülkelerine gitmişti. Bütün bunlar olurken kamusal kaynaklı kalkınma yardımları da azalmaktaydı. (1978-83'te % 4 geriledi).

Bankalar ve sanayileşmiş ülkelerin ilgili çevrelerini bir panik sarmıştı. Eğer ihtiyatlı hareket edilmezse, kontrol elden kaçabilir, bu da önceden kestirilmesi pek kolay olmayan sonuçlar doğurabilir-

1 Büyük borçlu Latin Amerika Ülkelerinin ödeyememezlik durumuna gelişinin ilginç bir analizi için bkz; Ricardo FFRENCHÍ -DAVIS; "Dette extérieure et options de développement En Amerique Latine, Problèmes d'Amérique Latines. No: 74 N. D. No: 4738 S. 29-47.

2 Antony Sampson a.g.e. S. 288.

di. Polonya, Meksika, Brezilya vb. gibi büyük borçluların rest çekmelerine olanak vermeyecek şekilde “dörtlü görüşmeler” gündeme geldi. Bir İngiliz; “bir rugby maçında oyunculardan biri pantolonunu yitirirse ne yaptıklarını gördünüz mü? Derhal bir araya gelip kimsenin bir şey görmemesini sağlarlar ve bir başka pantolon verirler. Bankalar da bir ödeyememezlik hali gördüklerinde aynı şeyi yaparlar”¹ dememiş miydi? Gerçekten borç bombasını etkisizleştirmek amacıyla bankalar, IMF, Dünya Bankası gibi mali kuruluşlar, sanayileşmiş ülkelerin ve az-gelişmiş ülkelerin yöneticileri bir araya geldiler. Özellikle sanayileşmiş ülkelerin merkez bankalarının desteği belirleyici oldu. Benimsenen çözüm, az-gelişmiş ülkelerin daha çok ihracat fazlası yaratıp daha fazla kaynağı borç ödemelerine yönelterek IMF reçetelerine uygun politikalar benimsemeleri, buna karşılık bu ülkelerin borçlarını finanse etmeleri için yeni kredilerin verilmesiydi. Böylece 1970’li yıllardan beri sürüp gelen ertelemelere kalındığı yerden devam edilecekti..

Sanayileşmiş ülkelere çok yönlü bağımlılık içinde bulunan borçlu ülkeler, borçlarla yaşamaya alışmışlardı. Kendi güçlerine değil de dışarının desteğiyle yaşamaya alışmış ülkelerin yöneticileri kredi itibarlarını kaybetmemek için, borç verenlerin koşullarını kolaylıkla kabul ediyorlar. “Eğer bir hükümet faizi ödeyemezse veya ödemek istemezse banka nazik bir diplomatik durumda kalır. Hükümete ödünç değerliliği konusundaki ününü yitireceğini ve diğer bankaların da onu dışlayacağını ikaz eder... Hükümet de iflastan veya ödeyememe halinde bir şirketten daha da dikkatlice sakınır, çünkü bilir ki tüm kredi sisteminin dışında kalacaktır.”²

Böylece hem bankaları hem de borçlu ülke yöneticilerini “gözetin” borç ertelemeleri bombanın patlamasını geçici olarak ertelemiştir. 1975’te Endonezya, 1976’da Arjantin, Peru, 1978’de Türkiye, Jamayka, Guyana, 1979’ da Togo, Zaire, 1980-1981’de Jamayka,

1 A. Sampson o.g.e. S. 173.

2 Antony Sampson; a.g.e. S. 163.

Bolivya, 1980'de Polonya, Sovyetler Birliği, Romanya, 1980, 1981, 1982'de Nikaragua, 1982 de Brezilya, Arjantin, Meksika, Şili, Senegal, Liberya, Kostarika, Malavi, Küba borçlarını ertelemek zorunda kaldılar. 1983'de 15 ülke borç erteleme anlaşmaları yaptılar. Bütün bu ertelemeler her iki taraf için zaman kazanmak, çözümü ertelemek anlamına geliyordu, oysa Claude Julien'in yazdığı gibi, borç sorunu hem alacaklılara hem de borçlulara öylesine karmaşık ve çözümü zor sorunlar yaratıyordu ki bunların çözümü için bir bankacı yeteneğinden çok, bir büyücü yeteneği gerekiyordu.¹ Gerçekten borçluluk hali uyuşturucu alışkanlığı gibi bir şey ve aldıkça daha fazlasını almak gibi bir durum ortaya çıkıyor. Aslında, geçici olarak durum kurtarıldı, ama gerçekten kurtarılan ne Meksika, ne Arjantin ne de Brezilya idi, asıl kurtarılan sanayileşmiş ülkelerin bankalarıydı.

1 La Dette du Tiers - Monde, et la crise financière un mervel-leux écran de fumée. Le mode dplomatiquet, November, 1982.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AŞIRI BORÇLANMANIN SONUÇLARI VE GELİŞME EĞİLİMLERİ

“Borç ödemeleri Lâtin Amerika’yı yatırımlar için gerekli sermayeden yoksun bırakıyor. Bu durum, kendisi kan nakline ihtiyacı olan hastadan kan almaya benziyor.”

Raul Prebisch¹

Az-gelişmiş ülkelerin borç, ana-para ve faiz ödemeleri yoluyla dışarıya büyük rakamlara varan kaynak transfer etmeleri, önemli sorunlar doğurmaya devam ediyor. Bu ülkelerin dış borç finansmanı için giderek daha çok dış ticaret fazlası yaratmak zorunda kalmaları, bir taraftan büyümeyi olumsuz yönde etkilerken, diğer yandan da yoksulluğun daha da derinleşmesine neden oluyor. Aşırı borçlanma ulusal paraların “marjinalleşmesi” ya da “dolarlaşma” yönünde bir eğilim ortaya çıkıyor. Bu durum ekonomik politika araçlarının etkinliğini de azaltmaktadır.

Az-gelişmiş ülkelerde büyümenin yavaşlaması, ya da durması, sanayileşmiş ülkeleri de doğrudan ilgilendiriyor. Özellikle az-gelişmiş ülkelere dönük ihracatın azalması, sanayileşmiş ülkelerde büyüme ve istihdamı olumsuz yönde etkiliyor. Özellikle 1985 sonlarından başlayarak, sanayileşmiş ülkelerin borç sorunuyla daha yakından ilgilenmelerinin bir nedeni de borçların kendileri için de “sorun” yaratma dinamiğine sahip olduğunun anlaşılmasındandır. Amerikalılararası Kalkınma Bankası Başkanı Sr. Ortiz Mena: “Hazine sekreteri (James) Baker’in açıkça ifade ettiği gibi, ekonomik büyüme Lâtin Amerika’nın borçlarını ödeyebilmesinin ve kalkınma sürecini yeniden harekete geçirebilmesinin sine qua non² koşulu-

1 Arjantinli ünlü iktisatçı, L’Expresse, 28 Février, 1986.

2 “Olmazsa olmaz”

dur”¹ diyor. Az-gelişmiş ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri için, büyümeden vazgeçmek anlamına gelen dış ticaret fazlası yaratmaya dönük yaklaşımın çıkar yol olmadığı anlaşılmaya başlandı. Hem borçların ödenebilmesi, hem de sanayileşmiş ülkelerin ihracatının aksamaması ve bankaların durumunun sarsılmaması için, az-gelişmiş ülkelerin “büyüme sorunu” yeniden gündeme gelmiş durumda. Gerçekten az-gelişmiş ülkelere “aşırı” krediler açmış büyük bankaların durumunda 1982 borç krizinden bu yana köklü bir değişiklik ortaya çıkmadı. Uluslararası mali sistemin krize sürüklenme olasılığı sürekli gündemde kalmaya devam ediyor...

3.1 - Aşırı Borçlanma ve Yoksullaşma:

Az-gelişmiş ülkelerde geçerli büyüme modeli teçhizat, aramalı vb. ithaliyle yürüdüğü için, kaynakların daha büyük bölümünün borç ödemeleri yoluyla dışarıya transfer edildiği koşullarda, büyüme için gerekli ithalatı sürdürmek olanaksızdır. Arjantin’in sermaye malları ithalatı 1979-81’de toplam ithalatının %36.0’sı iken 1981-83’de %20.1’e Brezilya’nın sermaye malları ithalatı, aynı tarihlerde sırasıyla %23.5’den % 20.1’e, Venezuela’da % 46.4’ ten, %39.9’a vb. gerilemiştir.²

Az-gelişmiş ülkelerin borçlarını ödemek amacıyla ticaret fazlası oluşturabilmeleri; ya ihracatı artırarak ya da ithali kısarak mümkündür. Teknolojik bağımlılık veri iken sermaye malları ithalatından önce tüketim malları ithalatının kısılması daha “kolay” olduğundan, ithalat kısıılırken, gıda maddeleri ithalatında daha büyük kısıntı yapmak zorunlu oluyor. Söz konusu ülkelerin uluslararası uzmanlaşma sürecinde daha çok ihracat için sanayi bitkileri üretimine yönelmeleri, bu ülkeleri gıda maddeleri açısından sanayileşmiş ülkelere bağımlı hale getirmişti. Dolayısıyla, ithalatın her kısıtlanması, beslenme

1 Inter-American Development Bank, News Release, 3,12.1985,

2 Inter-American Development Bank, External Debt and Economic Development in Latin America, Background and Prospects, 1984 P. 43.

sorununu daha da kötüleştirmektedir. Daha önce dışarıdan sağlanan bazı yiyecek maddelerinin ithal edilememesi, yoksulluğun ve sefaletin derinleşmesine neden oluyor. Bu bakımdan Meksika'nın durumu öğreticidir. Bu sonuncu ülkenin gıda maddeleri ithalatı 1981-1982'de % 61 azaldı. Üstelik aynı yıllarda gıda maddeleri üretimi de % 10 geriledi.¹

Borç ödemek amacıyla ithalatın kısılarak dış ticaret fazlası yaratma yaklaşımı da boşlukta kalmaktadır. Zira, ihracat fazlası ancak üretim artışıyla sağlanabilir. Üretim artışının koşulu da ithalatı kırmak değil, daha fazla ithalat yapmayı gerektiriyor. Teçhizat aramalı ve bazı hammaddelere bağımlılık veri iken, ithalatı kısılarak dış ticaret fazlası elde etme yaklaşımı iç tutarlılıktan yoksundur. Brezilya'ya dış ticaret fazlası yaratması önerildiğinde, aynı şeyin Meksika'ya vb. da öneriliyor olması, çelişik sonuçlar doğurmaktadır. Bu durumda söz konusu ihracat kime yapılabilir? Eğer Meksika da dış ticaret fazlası yaratmak için ithalatını kısırsa bu Brezilya'ya daha az ihracat yapması anlamına gelir vb... Üstelik bu ülkelerin daha fazla ihraç edebilmeleri büyük ölçüde sanayileşmiş ülkelerdeki büyümeye bağlı. 1985'in ilk çeyreğinde 1984'ün ilk çeyreğine göre ABD'deki büyüme eğiliminin gerilemesi sonucu aşırı borçlu dört Lâtin Amerika ülkesinin ABD'ye yönelik ihracatında %6'ile %16'ya varan düşüşler oldu. Korumacılık az-gelişmiş ülkelerin sanayi ürünleri ihracatını önemli ölçüde sınırlamaktadır.

Gıda maddeleriyle birlikte sermaye mallarının ithalatının kısılması da açlığın ve yoksulluğun yoğunlaşmasına neden oluyor. Üretim için gerekli girdilerin ithal edilememesi, bazı alt-sektörlerde üretimin gerilemesi ya da durmasına neden oluyor ki bu daha fazla işsiz ve yoksul anlamına geliyor. İthali kısıtlanan malların fiyatları da yükseldiğinden, beslenme için daha çok harcama gerekiyor.

1 Bkz; Pierre Salama: "Endettement et Accentuation de la Misère"; Revue Tiers Monde t. XXV. No. 99 Juillet-September, 1984, SS. 491-507.

Süpermarketlerin yağmalanması, suçluluk oranlarının hızla artması vb. son yıllarda yoksullaşmanın giderek “derinleşmesindendir.”

Borç ödemek amacıyla ihracat fazlası yaratma yaklaşımı geçerli-
liken de yoksulluk derinleşiyor. Dış ticaret fazlası verme tercihi
yapıldığında ister istemez eskiden iç tüketim amacıyla kullanılan
bazı maddelerin dışarıya satılması zorunlu oluyor. Bu da söz konusu
malların iç tüketiminin kıtlaşması ve pahalalanmasına neden oluyor.

Borçların ödenme zorunluluğu ihracat sektörüne büyük önem
vermeyi gerektirir. Bu da kaynakların bu sektöre akmasıyla sağ-
lanır. Artık “ne pahasına olursa olsun ihracatı artırmak” bir zorun-
luluktur. İç pazara dönük üretim kısılr. Krediler daha çok ihracat
sektörünü özendirmek amacıyla kullanılır. Böylece dış dengenin
sağlanması pahasına iç dengeler olumsuz yönde etkilenir. Borç
ödemek için “kemer sıkma” politikalarının geçerli olduğu Lâtin
Amerika ülkeleri 1982’de 9.7 milyar, 1983’te de 31.2 milyar dolar
dış ticaret fazlası verdiler.¹ Fakat bu fazlalık, iç tüketimde önemli
bir kısıntı yapılarak sağlandı. 1980’e göre 1984’te kişi başına mil-
li gelir %8 oranında geriledi (Lâtin Amerika ülkelerinde). Ama,
iç tüketimdeki kısılma çok daha önemliydi. Aşırı borçlu 8 ülke-
nin ithalatı borç krizi öncesine oranla % 45 geriledi. Meksika’nın
borçlarını ödeyebilmek için yılda 10 milyar dolar dış ticaret fazlası
yaratması gerekiyor. Petrolün varili yaklaşık 30 dolardan satıldığı
bir dönemde borçlarını ödeyemez duruma gelen bu sonuncu ülke-
nin, petrolün varilinin 12 dolara kadar gerilediği bir ortamda, dış
ticaret fazlası yaratması artık olanaksız görünüyor.²

Az-gelişmiş ülkelerin tarihsel süreç içinde ihracata dönük ürün-
lere ağırlık vermeleri, iç tüketim için gerekli üretimin aleyhine ola-
rak gerçekleşti. Örneğin Brezilya’da iç pazar için üretilen pirinç,
fasulye, mısır, patates, manyoka üretimi 1970-79 aralığında, 1960-

1 do fener “Dette, Souveraineté et Démocratie en Amérique Latine” a.g.e. S. 12.

2 Bkz. Le Nouvel Observateur 21-27 Février 1986 S. 32.

69 dönemine göre önemli oranlarda gerilemiştir. Buna karşılık aynı dönemlerde ihracata yönelik olarak üretilen soya fasulyesi, şeker, kakao ve portakal üretiminde önemli artışlar olmuştur.¹

Bir başka neden de Batı tipi tüketimin benimsenmesidir. Hem Batı tipi tüketim benimseniyor, hem de söz konusu tüketim mallarının üretimini rasyonel olarak gerçekleştirecek üretim koşulları yaratılamıyor. Üretimin rekabetçi olamayışı, söz konusu yiyecek maddelerinin dışarıdan ithalini daha “kârlı” hale getiriyor. Bazı ülkelerin büyük çapta et üretimi yapan sanayileşmiş ülkelerin hayvanlarını besleyecek maddeleri ihraç edip et ithal etmek durumunda kalmaları bu yüzdendir. Brezilya’da besicilik için kullanılan soya fasulyesi küspesinin dörtte üçü dışarıya ihraç ediliyor (Avrupa’ya). Entansif besiciliğin gelişmemesi ve ölçek sorununun çözülememesi, içeride daha rasyonel kullanmayı engelliyor.²

Borçların ödenmesi, ithalatın kısılması durumunda da ihracatın artırılması durumunda da az-gelişmiş ülkelerde yoksulluk daha da derinleşiyor. Zaten yaşama düzeyinin çok düşük ve kötü beslenmenin yaygın olduğu bu yörelerde borçlar ödendikçe yaşam koşulları da ağırlaşıyor.

3.2-Dolarlaşma ve Ekonomik Politika Araçlarının Giderek Etkinliğini Yitirmesi:

Özellikle “yeni sanayi” ülkeleri denilen az-gelişmiş ülkeler Batı ekonomileriyle daha çok bütünleştiler. Ekonomilerin bütünleşmelerinin parasal plandaki görünümü “dolarlaşma” olmaktadır. Uygulanan ekonomi politikalarının da etkisiyle ulusal paralar sürekli olarak değersizleşti. Giderek “kuvvetli” paralar karşısında özellikle de dolar karşısında işlevlerini yitirme sürecine girdiler. Sonuçta aşırı

1 Bkz. Pierre Salama; “Endettement et Accentuation de la Misère”; a.g.e. S. 505 teki tablo.

2 Bkz’ Marcel Bursztyen: “Endettement et Crise du modèle agricole Bresilien, Revue Tiers Monde t. XXV. No. 99 Juillet- September 1984 SS. 639-658.

borçlanma aşamasına gelen ülkelerde yeni bir süreç “dolarlaşma” süreci ortaya çıktı.

Bir ülkenin eski borçlarını ödeyebilmek için yeni borç bulmak zorunda olduğu durumu, “aşırı borçluluk” durumu sayılır. Asıl amacı borçların düzenli ödenmesini sağlamak olan istikrar politikaları, beklenenin tam tersine ekonomik krizi daha da derinleştirdi. Borçların düzenli ödenmesini ön plana çıkaran istikrar politikaları üretim yapısını olumsuz yönde etkiledi. Sonuçta dış borçlar üretim süreci karşısında görece “özerkleşti.” Özerkleşme, borcun miktarı, kompozisyonu (kısa veya uzun vadeli borçların karşılıklı ağırlığı) faiz hadleri, borcun hangi yabancı para cinsinden yapıldığı, borçların GSMH’ya ve ihracat gelirlerine oranı, ithalata oranı ve ithalatın kısılamayan bölümünün (teçhizat ithali) önemi, uluslararası plandaki gelişme eğilimleri, ihracat gelirlerinin düzeyi, vb. gibi nedenlerle ortaya çıkıyor.

Bağımlı ve dışlayıcı büyüme modelinde ithalat, özellikle de teçhizat ithali sürekli artıyor. Üretimi sürdürmek için her seferinde daha çok ithalat gerekiyor. Bu tip ithalatın sürdürebilmesi için ya daha çok ihracat yapmak (bu ekseri mümkün olmuyor veya yeterli döviz sağlanamıyor) ya da borçlanmak zorunlu oluyor. Belirli bir eşikten sonra, “aşırı borçlanma” sürecine girildiğinde, dışarıdan sağlanan krediler, teçhizat dışalımını yerine, eski borçların ödenmesinde kullanılmaya başlıyor. Bu durum borçların “özerkleşmesine” neden oluyor. Borçların yönetimi üretim süreci karşısında görece özerkleşiyor. Brezilya’da dış borçların faizi için ödenen döviz 1973’te sermaye malları (teçhizat) ithalat değerinin dörtte biri iken, 1981’de iki katını aştı.¹

Az-gelişmiş ülkelerde geçerli ekonomi politikaları ulusal paraların aşırı değerlenmesine neden olarak dışarıdan borçlanmayı özendiyor. Özellikle 1980 öncesinde durum öyleydi. Ulusal piyasalarda faiz hadleri uluslararası piyasalardaki faiz oranlarından yüksek tespit edildiği zaman, işletmeler için dışarıdan borçlanmak kârlı

1 Pierre Salama: “Dette et Dollarisation” Problemes d’Amérique Latine No. 77 N.D. No. 4788 S. 119 daki tablo.

hale geliyor. Gerçekten az-gelişmiş ülkelerde faiz oranları çoğunlukla istikrarsızdı. Bazen dünya faiz oranlarının altında, bazen de üstündeydi. Çoğu zaman ulusal faiz oranlarının dünya oranlarından düşük olması da sanıldığı kadar önemli değildir. İç tasarruflar yetersiz olduğu için, faiz hadlerinden bağımsız olarak, dış borçlanma eğilimi her zaman güçlüdür.

Diğer yandan resmi döviz kurunun düşük tutulması ulusal paraların istikrarsızlığı ve sürekli devalüe olması da dış finansmanı özendirmiştir. Aslında az-gelişmiş ülkelerin hükümetleri paralarını “aşırı değerlenmiş” tutarak, döviz sağlamanın bir aracı durumuna getirmişlerdir. Dış finansmana başvurmayı gelenek haline getiren işletmelerin pasiflerinin bir bölümü giderek “dolarlaşmıştır.”

Dış borçların “özerklik” kazandığı koşullarda iç borçlar dış borçlara “bağımlı” hale geliyor. Ülke mali kaynaklarının önemli bir bölümü borç ödemeleri yoluyla dışarıya transfer edildikçe, cari harcamalar için bir kaynak açığı ortaya çıkıyor. Bu koşullarda iç borçlanma dış borçlanmanın uzantısı durumuna geliyor.

Bankalarda döviz hesabı açma yolu açıldığı durumlarda, kişiler ve kurumlar, varlıklarını dolar (ya da başka paraları) hesabında tutmayı yeğliyorlar. Ulusal paranın istikrarsızlığı karşısında bir çeşit “savunma” yönetimi olan bu uygulama, diğer yandan da dışarıya döviz kaçışını kolaylaştırıyor. Böylece ulusal tasarrufların dışarıya transferi, zaten kıt olan kaynakları daha da küçültüyor.

Giderek ekonomilerin işleyişi uluslararası mali sistem tarafından yönlendirilir, biçimlendirilir hale geliyor. Artık fiyatların düzeyini, ekonomik faaliyetin yönünü, gelir dağılımını vb. belirlemeye başlıyor. Toplumun bir kesimi (varlıklı kesimi) ödemeleri dövizle (ekseri dolarla) yapmaya başlıyor. Yabancı bankalarda hesap açtırma yolu da açıksa süreç daha da hızlanıyor. Toplumun büyük çoğunluğu ise yabancı paralara (dolara) ulaşamadığı için işlemlerini (ödemeleri) ulusal parayla yapmak zorundadır.¹

1 Pascal Arnaud; “Le dallar et la dette du tiers Monde”, Revue Tiers Monde t. XXV. No. 99 Juillet-Semtember 1984.

Aşırı borçlanmanın sonucunda, ulusal ekonomi politikası da giderek etkinliğini yitirmektedir. IMF ile ortaklaşa uygulanan ve borçların ödenmesine öncelik veren istikrar politikaları, yöneticilerin para ve maliye politikaları üzerindeki hakimiyetini azaltıyor. Sonuçta ulusal paralar giderek gerçek işlevlerini yerine getiremez duruma gelerek “marjinalleşme” sürecine giriyorlar.¹

3.3 - Kaynak Transferi Mekanizması:

1980’li yılların başında az-gelişmiş ülkeler net sermaye transfer eder duruma geldiler. Böylece çevreden merkeze ya da yoksullardan zenginlere doğru net kaynak akımı başladı. Dünya Bankasının rakamlarına göre, 1983’te az-gelişmiş ülkelere borç ödemeleri (ana-para, faiz) kâr transferleri vb., bu ülkelere giren kaynaklardan (yeni ödünçler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları vb.) daha çoktu. En büyük borçlu 13 ülke dikkate alındığında, gelişmiş ülkelere doğru sermaye akışının çok daha önemli olduğu görülüyor. Bu ülkelerden sanayileşmiş ülkelere doğru net sermaye transferi 1982’de -6.6 milyar dolardan, 1983’te- 21 milyar dolara yükseldi. 1978’de söz konusu ülkelere dönük net sermaye transferinin 21 milyar dolar olduğu dikkate alındığında, borçlu ülkeler için 42 milyar dolarlık bir “kayıp” ortaya çıkıyor. The Economist, Lâtin Amerika ülkelerinin 1982’de -20, 1983’te -30 milyar dolar net sermaye transfer ettiklerini tahmin etmişti. “Lâtin Amerika borç ödedikçe büyümeden vazgeçiyor ve ödedikçe borçları artıyor”² diye yazıyordu.

Gerçekten borçlanma sürecine giren bir ülke, borçlandıkça yeniden borçlanmak bir “zorunluluk” haline geliyor. Aşağıdaki basitleş-

1 Az gelişmiş ülkelerin paralarının normal işlevlerini (özellikle uluslararası ödemelerde) yerine getirememesi, bir bakıma bu paraları, Batı paraları karşısında Doğu Avrupa ülkelerinin paralarının durumuna bezer bir konuma itiyor. Bu konuda bkz: Marcei Drach: La Crise dans les pays de L’Est, Editions La decouverte, Paris, 1984.

2 31 Mart 1983.

BORÇ KRİZİ ÜZERİNE BİR DENEME

tirici örnek, sürekli borçlanan bir ülkenin belirli bir aşamadan sonra, nasıl daha fazla borçlanmak zorunda kaldığını ortaya koyuyor. Her yıl 20 yıl vadeli ve %10 faizli olarak 1000 dolar borçlanan bir ülkenin sekizinci yılda aldığı yeni kredinin faiz ve anapara amortisman ödemelerini karşılamadığı görülüyor.

Tablo (2)

NET SERMAYE HAREKETİ

(Her yıl %10 faizli, 20 vadeli 1000 dolar borç alındığı durum)

Birikmiş borçların faiz ve

Yeni Ödünç ana-para ödemeleri ve Net fark

Faiz Ana-para Toplam

Yıl	1	2	3	4	(1)-(4)
1 inci yıl	1000	100	50	150	850
2 inci yıl	1000	195	100	295	700
3 üncü yıl	1000	285	150	435	565
5 inci yıl	1000	450	250	700	300
6 ncı yıl	1000	525	300	825	175
7 nci yıl	1000	595	350	945	55
8 inci yıl	1000	660	400	1060	-60
10 uncu yıl	1000	775	500	1275	-125

Kaynak Monthly Review; January 1984 S. 2.

Aşağıdaki tablo da (tablo: 3) az-gelişmiş ülkelerin borç ödemeleri görülüyor. Dış borç ödemeleri 1972'de yeni alınan kredilerin %56.3'üne eşitken, bu oran 1981'de %75.3'e yükseliyor. 1981'de alınan 110 milyar dolara karşılık 82.8 milyar dolar borç ödemek gerekiyor. Tablodan görüldüğü gibi, yıllar ilerledikçe yeni ödünçler artıyor ve 1978'den sonra yeni alınan kredilerden borç ödemeleri dü-

şüldüğünde kalan miktar giderek küçölüyor. 1981-1982'deki borç krizinden sonra bankaların kredileri kismaları, daha önce sözünü ettiğimiz dünya ekonomisiyle ilgili olumsuzluklar nedeniyle önemli kaynak gereksinmesinin ortaya çıktığı döneme rastladı. Az-gelişmiş ölkeler için söz konusu olumsuzluklar devam ettiği için "borç krizi" de gündemde kalmaya devam ediyor.

Tablo: (3)
Az-gelişmiş Ölkelerin Dış Borç Ödemeleri

		Yeni ödünçlerin yüzdesi olarak borç ödemeleri		
		Borç ödemeleri	Net fark	X100
Yeni ödünçler		(milyar\$)	(1)-(2)	(1)
Yıllar	(1)	(2)	(3)	(4)
1972	21.3	12.0	9.3	% 56.3
1974	36.7	19.8	16.9	54.0
1976	49.9	26.1	23.8	52.3
1977	61.5	33.1	28.4	53.8
1978	80.7	47.9	32.8	59.4
1979	94.2	62.3	31.9	66.1
1980	94.9	70.4	24.5	74.2
1981	110.0	82.8	27.2	75.3

Kaynak: The World Bank, Wold Dept Tables, First Supplement, May 1983.

Bir ölkeye giren yabancı kökenli kaynaklarla (yeni açılan krediler, yabancı sermaye yatırımlar vb.) daha önceki borçların faiz ve ana-parâ ödemeleri, kâr transferleri vb. den büyük olduğu durumda net sermaye girişinden söz edilir. Aksi geçerli olursa, dışarıya net sermaye transferi söz konusudur.

Aşağıdaki tabloda (Tablo: 4) 1978-1983 arasında az gelişmiş ülkelere, Kalkınmaya Yardım Komitesine dahil ülkelerden sağlanan kaynaklar ve az-gelişmiş ülkelerin ödedikleri faizler yer alıyor. Dikkat edilirse faiz ödemeleri hızlı bir artış göstererek 1983'te, lehte net sermaye girişini ödünleyecek büyüklüğe ulaşıyor. Az-gelişmiş ülkelere giren kaynaklarla faiz ödemeleri yoluyla dışarıya transfer edilen kaynaklar arasındaki fark (bakiye) 1978'de 49.1 milyar dolardan 1983'te 1.7 milyar dolara kadar geriliyor. CEPAL'in (Lâtin Amerika Ekonomik Komisyonu) tahminlerine göre aşırı borçlu beş ülke-1984'te 18 milyar dolar net sermaye transfer ettiler. Aynı ülkelere 1981'de 20 milyar dolar lehte sermaye transfer, söz konusuydu. 20 milyar dolarlık lehte durumdan 18 milyar dolarlık aleyhte durum yaklaşık 40 milyar dolarlık bir "açık" anlamına gelir.

Tablo: (4)

Kalkınmaya Yardım Komitesi Ülkelerinden Sağlanan Net Kaynaklar ve Faiz Ödemeleri (Milyar Dolar)

	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Net Kaynak Girişi	70.7	75.9	75.3	91.4	83.9	69.1
Faiz Ödemeleri	21.6	32.2	45.7	63.8	72.3	67.4
Fark	49.1	43.7	29.6	27.6	11.6	1.7

Kaynak: 1) OCDE, Development Cooperation, Paris 1984 S. 204 IMF. World Economic Outlook Washington D.C. 1985 S. 268.

Fakat kaynak transferine ilişkin rakamların ve büyüklüklerinin anlamlı olabilmesi için, bunların söz konusu ülkenin ulusal gelirine, dış ticaret hacmine, ithalat ve ihracatına oranına bakmak gerekir. Ancak böyle bir karşılaştırma transferlerin gerçek niteliğini ortaya koyabilir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo: 5) aşırı borçlu 7 ülkede borç ödemeleri yoluyla dışarıya transfer edilen kaynakların GSMH'ye ve dış ticaret hacmine oranları yer alıyor. Söz konusu oranların 1972-80

ortalamasına ve 1981'e göre 1983'te önemli bir artış gösterdiği görülüyor. 1983'te Arjantin GSMH'sının %11.4'ünü borç ödemeleri için transfer ediyordu. Tablodan görüldüğü gibi borç ödemelerinin dış ticaret hacmine oranı da hızla yükseliyor. Tarihte görülen ve çoğu savaş tazminatı yoluyla yapılan transferlerle, bugünün az-gelişmiş ülkelerinin yaptıkları transferlerin karşılaştırılmasına olanak veren aşağıdaki tablodan (Tablo: 6) borç ödemelerinin, 1980'li yılların başında ne kadar büyük rakamlara ulaştığı görülüyor.

Tablo: (5)

Borç Ödemelerinin GSMH ve DİŞ Ticaret Hacmine Oranları

Borç ödem. GSMH'nın 1972-1980

% si olarak	Yıllık Ort.	1981	1982	1983
Arjantin	2.4	3.7	11.8	11.4
Brezilya	3.7	5.8	6.8	6.6
Endonezya	2.9	3.0	3.3	4.1
G. Kore	4.1	5.9	6.4	5.7
Meksika	4.8	4.6	7.3	7.9
Filipinler	3.4	4.4	4.7	5.6
Venezuela	3.4	7.5	7.8	6.2

**Toplam borç ödemelerinin
dış ticaret hacmine (ithalat +
ihracat) oranı**

Arjantin	16.6	23.7	48.3	56.7
Brezilya	22.6	32.3	43.8	33.9
Endonezya	7.1	7.0	7.2	8.3
G. Kore	7.2	8.3	9.8	8.5
Meksika	36.7	24.4	32.6	35.9
Filipinler	9.5	12.0	13.9	14.8
Venezuela	6.3	15.1	17.8	16.5

Kaynak Dette Extérieure de Pays en Développement. OECD.

BORÇ KRİZİ ÜZERİNE BİR DENEME

Diğer yandan Uluslararası Ödemeler Bankası BIS (Bank For International Settlement) 1978-1983 aralığında Lâtin Amerika ülkelerinden yılda ortalama 50 milyar sermaye kaçtığını, bu sürede Meksika'dan 36 milyar dolar, Arjantin'den 26 milyar dolar, Venezuella'dan da 21 milyar dolar sermaye kaçışı olduğu tahmin ediyor. Borç ertelemeleri, uygulandığı biçimiyle, borçların giderek artmasına neden oldu. Aslında borç ertelemeleri kısa vadede borç yükünü hafifletmekle birlikte, hem borç ödeme süresini uzatarak hem de borç yükünü artırarak dış ticaret fazlası yaratmak için süreyi de uzatıyor. Burada çelişik olan, bir taraftan borç ödemeleri her seferinde daha fazla dış ticaret fazlası yaratmayı zorunlu hale getirirken, diğer yandan sanayileşmiş ülkelerde büyüme eğiliminin giderek yavaşlaması ve korumacılığın artması ihracatı da sınırlamaktadır. Aşırı borçlu 4 Lâtin Amerika ülkesi 1985'in ilk çeyreğine göre, ABD'ye yaptıkları ihracatta, % 6 ile % 16 oranında değişen gerilemeler ortaya çıktı.

Tablo: (6)

GSMH'ya ve Dış Ticaret Hacmine (mal ithal ve ihracı) Oranı Olarak Dışarıya Yapılan Ödemeler Dışa ödemeler

Ülke	Dönem	GSMH oran	Dış ticaret hacmine oran
İngiltere	1793-1805	1.0	3.0
Fransa	1872-1875	5.6	16.0
Almanya	1924-1932	2.5	6.4
A.B.D.	1949-1951	9.0	34.2
Önemli borçlu			
Az-gelişmiş ülkeler	1982-1985	8.1	26.2

Kaynak: Fritz Mach.'up ve IMF kaynaklarından. Helmut Reisen "Le problème des transferts de l'Amérique Latine Problèmes d'Amériques Latine" No. 77 N.D. 4788 S. 108.

Yeni ödünçler gerçekleşmediği ve diğer mali akımların sabit kaldığı varsayımında petrol ithal eden az-gelişmiş ülkelerin önümüzdeki 10 yıl süreyle yılda ortalama 110 milyar dolar dış ticaret fazlası yaratmaları gerekiyor. Söz konusu ülkelerin 1984'te 90 milyar dolar dış ticaret açığı verdikleri dikkate alındığında, aradaki fark 200 milyar dolara yükseliyor ki bir başına yukarıdaki rakamlar sorunun çözümünün ne kadar zor olduğunu göstermeye yeterlidir. Üstelik brüt petrol varil fiyatının 15 doların altına düştüğü koşullarda, yukarıdakilere petrol ihracatçısı çok nüfuslu ülkeleri de (Meksika, Mısır, Endonezya, Nijerya, Cezayir vb.) dahil etmekte sakınca yoktur.¹

Baştan beri yapılan açıklamalar bir taraftan borç sorununun ağırlığını artırırken diğer yandan da çözüm olasılığının giderek zorlaştığını, borçlularla alacaklılar arasındaki çatışmanın giderek sertleşeceğini ortaya koyuyor.

3.4 - Çözüm Olasılıkları ve Gelişme Eğilimleri:

1974 sonrasında az-gelişmiş ülkelerin borçları hızla artarken, faiz ödemeleri daha hızlı arttı. Başlangıçta borç ödemelerine karşılık az-gelişmiş ülkelere net sermaye transferi söz konusuydu. 1982'nin ikinci yarısından başlayarak özellikle Lâtin Amerika ülkeleri için eğilim tersine döndü. Garantisiz özel borçlarla, kısa vadeli borçları içermeyen Dünya Bankası istatistiklerine göre bile, sermaye hareketinin aleyhe döndüğü anlaşıyordu. Dünya Bankası rakamları Lâtin Amerika ülkelerinin borç ödemeleri yoluyla 1982'de 6.488 milyar dolar net transfer yaptıklarını gösteriyor.²

Aşağıdaki tabloda Lâtin Amerika'da 1973-1983 aralığında, net sermaye girişi, faiz ve kâr transferleri yoluyla dışarıya giden kaynak ve iki büyüklük arasındaki fark görülüyor. Tablo'nun üçüncü

1 Cezayir'in ihracat gelirlerinin % 97.5'i hidrokarbüre dayalı. Bu ülkenin petrolün varil fiyatının 12 dolara düştüğü bir ortamda 15 milyar dolar borcunu ödemesi giderek zorlaşıyor.

2 Bkz. World Bank; world Oept tables...

sütununda 1982 için 20.2, 1983 için de 29.5 milyar dolarlık bir net transfer olduğu görülüyor.

Tablo: (7)

**Lâtin Amerika’da Net Sermaye Girişi Faiz ve Kâr
Ödemeleri Yoluyla Dışarıya Transfer Edilen Kaynak ve
Geri Kalan (Milyar Dolar)**

Yıllar	Net sermaye girişi	Net faiz ve kâr ödemeleri	Transferlerin bakiyesi
1973	7.1	4.4	3.7
1974	11.6	5.3	6.3
1975	14.5	5.8	8.7
1976	18.3	7.0	11.3
1977	17.3	8.6	8.7
1978	26.4	10.5	15.9
1979	29.0	14.2	14.8
1980	29.0	19.0	10.9
1981	38.0	29.1	8.9
1982	16.6	36.8	-20.2
1983	45	34.0	-29.5

Kaynak: Claudio Jeldicki: “Evolution de rapports entre les Etats débiteur de L’Amérique Latine et les Créanciers Occidentaux;”
Revue Etude Internationales, Volume XVI. No. 1, Mars, 1985
s. 42.

Burada gelişmiş ve az-gelişmiş ülkeler arasındaki gerçek kaynak akımının teorik tahliline girmeyeceğiz. Aslında borç yoluyla ortaya

çıkan kaynak akımı, gelişmiş ve az-gelişmiş ülkeler arasındaki kaynak transferlerinin bir bölümüdür. Dış ticaret yoluyla gerçekleşen, (eşit olmayan değişim sonucu) kaynak “transferi” dikkate alınmadan gelişmiş ve az-gelişmiş ülkeler arasındaki kaynak akımının gerçek durumunu kavramak olanaksızdır.¹ Sadece değişim hadlerinin bozulmasından (petrol dışı temel maddelerin fiyatlarındaki gerileme sayesinde) sanayileşmiş ülkeler 1985’te 65 milyar dolar “kazanç” sağladılar.²

Sermaye akımları dikkate alındığında, az-gelişmiş ülkelerin dışarıya kaynak transfer ettikleri kolaylıkla görülüyor. İşte, eğilimin tersine dönmesi, borçlu ülkelerin tavrında da bir değişikliğin ortaya çıkmasına neden oldu. 1982’ye kadar borçların finansmanı, söz konusu ülkelerin “öz kaynaklarıyla” değil, daha çok yeni ödünçlerle sağlanıyordu.

1980’li yılların başında faizlerin hızla yükselmesi, değişim hadlerinin daha da bozulması, sanayileşmiş ülkelerde korumacılık eğiliminin artması, borç krizinin bankaları “temkinli” davranmaya itmesi, (az-gelişmiş ülkelere yönelik banka ödünçleri 1983’te % 6.5, 1984’te %2 oranında arttı. 1985’te de söz konusu eğilim devam etti.) 1970’lerdekinin tam tersine bir eğilimin ortaya çıkmasına neden oldu. Borçlu ülkeler özellikle de Lâtin Amerika ülkeleri yeni bir yaklaşım benimsemek zorunda kaldılar. CEPAL (Lâtin Amerika Ekonomis Komisyonu) ve SELA (Lâtin Amerika Ekonomik Sistemi) 1983’te Ekvator Devlet Başkanının isteği üzerine ortak eylem programını görüşmeye başladılar. Bu görüşmeler sonucunda bir rapor hazırlandı. Söz konusu rapor San Jose, San Domingo ve Ouito’da düzenlenen konferanslarda görüşüldü. 1984’ün başında Ouito’da yapılan toplantıya Lâtin Amerika ülkeleri yüksek düzeyde

1 Bu konuda ilginç bir makale için bkz. A. Emmanuel: “Le Colonialisme des poor-whites et le myth de l’impérialisme d’investissement?” L’Homme et la Société No. 22, October - november - décembre 1971 Paris.

2 Bkz. Tribune de L’Économie 8-9 Février, 1986.

temsilcilerle katıldılar. Konferans sonuçları “Ouito Bildirisi” adıyla dünya kamuoyuna açıklandı. Söz konusu bildiri IMF uyum programına bir “saldırı” niteliğindeydi ve borç krizinden sanayileşmiş ülkeleri sorumlu tutuyordu. Sanayileşmiş ülkelerin değişim hadlerinin bozulması, faiz oranlarının yüksekliği, dış ticaretin daralması, korumacılık, sermaye transferini kısımları yoluyla borç krizine neden oldukları görüşü bildirinin ana temasını oluşturuyordu.

Bildiride borç sorununun çözümü için sanayileşmiş ülkelerin sorumluluk alması da isteniyordu. Alacaklılardan daha fazla “esneklik” talebi diyorlardı. Vadelerin ve ödemesiz sürelerinin uzatılması, faiz oranlarının düşürülmesi, yeni kaynak akışının sağlanması vb. Lâtin Amerika’nın net sermaye ihraç eder duruma gelmesinin anlamsızlığı üzerinde duruluyordu.

Ortak Eylem planında yer alan belli başlı talepler: Borç ödemelerinin ihracat gelirlerinin belirli bir oranını aşmaması (bir tavan konulması), faiz, komisyon ve diğer ek yüklerin hafifletilmesi, bu amaçla çözüm aranması, ödeme süreleri ve ödemesiz sürelerin uzatılması, yeni ve yeterli sermaye transferi (yeni krediler) sağlanması; borçlu ülkelerin sanayi ürünlerinin Batı pazarına girişinin kolaylaştırılması; borç ödemelerinde etkinlik sağlamak amacıyla eş güdüm ve enformasyon akışını sağlayacak bir “mekanizmanın” oluşturulması, vb. gibi talepleri içeriyordu.

Fakat Ouito Konferansının asıl önemi, borçlu Lâtin Amerika ülkelerinin, ortak hareket etme gereğinin bilincine varmış olmalarıdır. 1984 Mayıs ayında Arjantin, Brezilya, Meksika ve Kolombiya devlet başkanları 7 sanayileşmiş ülke’nin Londra zirvesine yolladıkları mektupta, sanayileşmiş ülkelerin borç sorununun çözümünde daha “yapıcı” tavır takınmaları isteniyordu. Ayrıca 21-22 Haziranda borçluların düzenlediği Kartegana Konferansına davet ediyorlardı. Bu konferansa aşırı borçlu yedi ülkenin yöneticileri katıldı. Kartegana Konferansında benimsenen yaklaşım hemen bütünüyle Ouito’dakinin aynıydı. Bu konferansta alacaklı ülkelerle yapılacak görüşmeler

hakkında borçlulara sürekli bilgi aktaracak bir danışma mekanizması oluşturulması da kararlaştırıldı. Aynı yılın 13-14 Eylülün de Mar del Plata’da yeni bir konferans toplandı. Bu toplantının hemen sonrasında, alacaklı ülkelerle Meksika arasında anlaşmaya varılması ilginçtir. Bu anlaşma sonucunda Meksika’nın borçlarından bir bölümü 14 yıl süreyle ertelendi ve 6 yıllık ödemesiz süre tanındı. Faiz oranları düşürüldü. Bu erteleme operasyonu sonunda Meksika’nın faiz yükünde 5 milyar dolarlık indirim sağlanmış oldu. Hemen arkasından benzer bir anlaşmanın Brezilya ile de yapılacağına ilişkin “söylentiler” yayıldı. (Brezilya IMF ile anlaşmaya o zamandan beri hiç istekli olmadı)

Meksika’yla yapılan erteleme operasyonu borçluların ortak hareket etmesinden korkulduğunu ve bir borçlular “karteli” ya da “borçlular kulübü”nün oluşmasını engelleme amacı taşıdığı kesindir...

İkinci Kartegana Konferansında sanayileşmiş ülkeler siyasi bir dialoga davet edildiler. Konferansın 1985’in ilk yarısında gerçekleşmesi öngörülmüştü. Ne ki Kartegana grubunun çağrısına başta ABD olmak üzere, sanayileşmiş ülkeler, olumsuz cevap verdiler. Böyle bir çağrıya olumlu cevap verdikleri takdirde, hem borçluların “ortak hareketini” onaylamış, (hem de) resmen tanımış olacaklarını biliyorlardı.

Sanayileşmiş ülkeler IMF ve Dünya Bankasının borç sorununda daha büyük rol oynamasından yanaydılar. (Hala da bu yaklaşım değişmiş değil). IMF Başkanı Jacques de la Rosiere, her ülkenin borç sorununun teker teker ele alınması gerektiğini sürekli dile getiriyor. ABD Kartegana “anlaşmasının” etkinlik kazanmasından tedirgin. Bu nedenle borçluların ortak hareket etmelerini sağlayacak oluşumları engellemekten yana. Aslında alacaklı ülkeler IMF uyum programı çerçevesinde zaten ortak hareket ediyorlarken, borçluların dağılık ve bölünmüş kalmalarını anlamak zordur.

Bize göre borç sorunuyla ilgili gelişmeler bir kaç yönde olabilir. Ama bunlardan sadece biri, gerçek çözüm niteliği taşıyabilir. Borçlular borçları ödemeyi reddedebilirler, IMF’nin çizdiği sınırlar

içinde kalabilirler, ya da (ki asıl çözüm bu seçenekle sağlanabilir) gelişmiş ve az-gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkileri ve den-
gesizliklerin tümünü tartışma konusu yapacak bir yaklaşım benim-
seyebilirler.

Şimdilerde “Kartegana Anlaşmasına dahil ülkeler ortak hareket etme konusunda kararlı görünüyorlar. Geçen Aralık toplantısında Brezilya delegesi: “Kartegana Grubu oluştuktan beri acıklı durumu-
muz hakkında bir çok beyanda bulunduk, hiç bir ses çıkmadı. Baker Planı oluşturulurken fikrimiz bile alınmadı. Artık taktik değiştirmen-
nin zamanı geldi” diyordu.

Eğer borçlular IMF reçetelerine uyum sağlama yaklaşımına razı olurlarsa, sorunun daha da ağırlaşarak devam etmesi kaçınılmazdır. Bu durumda, belirli bir eşikten sonra, sanayileşmiş ülkeler ve az-ge-
lişmiş ülkelerin yöneticileri “kontrolü elden kaçırabilirler.”

Yoksulluğun giderek derinleştiği, az-gelişmiş ülkelerde kitlelerin IMF reçeteleri karşısında daha fazla edilgen kalmaları söz konusu olamaz. IMF’nin mevcut yaklaşımında ısrar edildiği sürece, bir çok ülkede sosyal patlamalar kaçınılmaz görünüyor. Bu durumun farkın-
da olan ABD yönetimi “Baker Fonu” aracılığıyla yeni bir oyalama ve zaman kazanma yaklaşımı benimsemiş görünüyor. IMF borç soru-
nunun olumsuz konjonktürden kaynaklandığı düşüncesinden hareket ediyor. Sanayileşmiş ülkeler de büyümenin yeniden başlamasıyla so-
rununun çözümleneceği beklentisi şimdilik ağırlığını koruyor.

İkinci çözüm yolu borç ödemelerinin durdurulması ve borçların reddi olabilir. Uluslararası entegrasyonun düzeyi veri iken, borç öde-
melerini durdurmak sanıldığı kadar kolay değildir. Borçlarını öde-
meyi reddeden bir ülkenin, bir sürü olumsuz gelişmeyi göze alması gerekir. Bir kere alacaklı ülkelerin, borçlu ülke’nin ihraç ürünlerini boykot ederek, her türlü kaynak akımını durdurarak, teçhizat itha-
line ambargo koyarak bu ülkelere yönelik ihracatı (gıda maddeleri de dahil durdurarak) söz konusu ülkenin yurtdışındaki varlıklarına el koyarak, vb. cezalandırma yolunu tutmaları en büyük olasılıktır.

Borç ödemeleri yoluyla dışarıya transfer edilen kaynağın ülkede kalması, yeni kaynak akışının durmasının neden olduğu kaybı ödünleyerek dış kaynak gereksinmesi açısından bir sorun ortaya çıkma-yabilir. Ne ki söz konusu ülkenin, ithalatı ve ihracatına yönelik am-bargo ve boykot ekonominin felç olmasına neden olabilir.

Sanayileşmiş ülkelerin borçlu ülkeyi cezalandırmaları, ancak tek bir ülke ya da az sayıda ülke bu yola girdiğinde geçerli olabilir. Borç-luların ortak hareket etmeleri durumunda, güç dengesi zorunlu olarak lehe dönecektir. Tüm borçluların ortak hareket ettikleri koşullarda, sanayileşmiş ülkelerin cepheden bir saldırıyı göze almaları zordur.

Şimdiye kadar koşullar az-gelişmiş ülkelerin yöneticilerine halk kitlelerinin yoksullaşmasının sorumluluğunu, IMF ve diğer, ulus-lararası kuruluşlara ve onların gerisindeki sanayileşmiş ülkelere atmalarına olanak veriyordu Ama yerel yönetici azınlıkların “ma-nevra alanı” giderek daralıyor. Belirli bir eşikten sonra söz konusu yöneticilerin IMF ile “ortak yönetim” den uzaklaşmaları kaçınılmaz görünüyor.

Bize göre gerçek çözüm, ancak, borç sorunu da dahil sanayileş-miş ülkelerle az-gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin radikal bir dö-nüşüme uğratılmasıyla mümkündür. Sürekli borçlanmaya neden olan “eşitsiz ilişkiler bütünü” köklü bir dönüşüme uğratılmadan, soruna kalıcı çözümler bulunamaz. Radikal çözümün koşulları henüz oluş-muş değil. Bununla birlikte köktenci çözümler yönündeki baskının giderek artacağını tahmin etmek de sanıldığı kadar zor değildir.

Vaktiyle kazanılmış mevzilerin korunması demek olan bugünün hakim yaklaşımı, eşitsiz ilişkileri ve dengesizlikleri üretmeye devam ediyor. Az-gelişmiş ülkelerin bu işleyişten zarar gören kesimleri söz konusu ilişkilerin bütününe gündeme getirmedikleri sürece, sorun çözümsüz kalmaya devam eder. Ne ki eşitsiz ilişkileri tartışma gün-demine getirilmesi için, öncelikle siyasal nitelikteki sorunların çö-zümü gerekiyor. Bir kere sorunlar bir bütün olarak tartışma konusu yapılıncaya, İkinci Dünya Savaşı sonrasında geçerli olan, büyüme

modellerinin başarısızlığının nedenlerinin öncelikle tartışılması gerekecek. Söz konusu modellerin neden başarısız kaldıkları, bağımlılıkların doğurduğu olumsuzluklar, uluslararası ticaretin sonuçları tartışılmak zorunda. Ancak böylesi bir yaklaşım geçerliyken, borç sorununa kalıcı bir çözüm bulma olasılığı vardır.

Borçların ödenmediği durum kadar, ödendiği durum da sanayileşmiş ülkeler açısından durum sanıldığı kadar açık değil. Borçlar ödendiği durumda sanayileşmiş ülkelerin iflasın eşiğindeki bankalarının durumu kurtarılabilir. Baker planından yararlanmaları öngörülen 15 ülkeye özel ticari bankalarca açılan kredilerin toplamı 1985'te 274.6 milyar dolar tahmin edilmişti.¹ Borç ödeyen ülkelerin borç ödemek amacıyla dış ticaret fazlası yaratmaları, bu amaçla ithalatlarında önemli kısıntılar yapmaları, sanayileşmiş ülkelerde önemli büyüme ve istihdam sorunları yaratacak nitelikte... Borçların ödenmesi halinde bankaların durumu kurtarılsa da bir bütün olarak sanayileşmiş ülkelerde resesyonun derinleşmesi kaçınılmazdır.

Az-gelişmiş ülkeler borçlarını ödemeyi reddederlerse bu durumda bankaların peşi sıra iflas etmeleri ve zaten on yıllardır istikrarsız olan “Uluslararası Para Sistemi”nin daha da karmaşaya sürüklenmesi kaçınılmazdır. Bankaların iflası merkez bankalarının devreye girmesiyle önlenebilir. Ama bu yolla piyasaya sürülen “aşırı likidite” başka olumsuzlukları peşinden sürükleyerek istikrarsızlığı derinleştirip çatışmaları ve kopmaları hızlandırabilir. Borçların ödenmediği durumda sanayileşmiş ülkelerin ihracatı devam eder ve önemli istihdam sorunları ortaya çıkmayabilir, ama bankaların iflası ve bankacılık sisteminin sarsılması kaçınılmazdır.

Fakat hangi seçenek ya da “yaklaşım” geçerli olursa olsun, borç sorunu, sanayileşmiş ülkelere, bankalara ve az-gelişmiş ülkelere önemli sorunlar yaratmaya devam edeceğe benziyor.

1 South, The Thlrld World Magazine, February 1986 S. 43. 102

3.5 - Baker Planı Çözüm Olabilir mi?:

1982’de borç krizi, ABD, çok taraflı mali kuruluşlar, sanayileşmiş ülkelerin hükümetleri, az-gelişmiş ülke hükümetleri ve uluslararası ticari bankaların ortak girişimleriyle atlatılabildi. Aslında bu girişimler sonucu borç sorununa çözüm bulunmadı. Sorun ileriki bir tarihe ertelendi, IMF’nin uyum kavramı çerçevesinde borç ödemeye zorlanan borçlu ülkeler, dış ticaret fazlası vermek zorunda kaldılar. Dünya ekonomisindeki olumsuz eğilimler sonucu giderek ihracat kapısının kapandığı koşullarda, dış ticaret fazlası ithalatın daha çok kısılmasıyla sağlanabilirdi. Sonuçta borçlu ülkelerde zaten düşük olan büyüme hızı iyice geriledi. Kişi başına ulusal gelirden önemli düşüşler oldu. Bir taraftan miktar olarak ihracat hacmi küçülürken, ticaret hadleri daha da bozuldu. Ticari banka kredileri de, fiilen durdu.

Böylece uluslararası mali iflas (krach financier) ortamı yeniden oluşuyordu. İşte Baker Planı olarak bilinen yeni “borç yönetimi stratejisi” bu koşullarda gündeme geldi. Aslında yeni yaklaşımın 1982 ortalarında geçerli olan yaklaşımdan özde önemli bir farkı olduğu söylenemez. Baker planı eski durumu yeni bir görüntü altında sürdürmeyi amaçlıyor. Yine IMF’nin “klasik” reçeteleri söz konusudur. Ne ki IMF’nin borçlu ülkelerdeki “sevimsiz” yüzünü geri plana atmak için, sanki Dünya Bankasına önemli bir rol verildiği izlenimi yaratılmak isteniyor.

IMF ve Dünya Bankası Ortak Genel Kurulunda (8 Ekim 1985) Baker Planı genel kurula katılanların onayını almıştı. Bu girişimle ABD yönetimi yeni bir yaklaşım benimsendiği izlenimini yaratmayı amaçlıyordu. Başlangıçta bu amaca belirli ölçüde de olsa ulaşıldığı söylenebilir. Burada öncelikle ABD yönetiminin neden böylesi yeni bir “manevraya” girişmek zorunda kaldığı üzerinde durmak gerekir.

1982 ortalarında Meksika borç ödemelerini durdurduğunu ilân ettiğinde ve diğerleri (Brezilya, Arjantin) onu izlediğinde uluslararası mali sistemin çöküşü elbirliğiyle ertelenebilmişti. Yaklaşık üç yıl sonra, 1985 sonlarında erteleme süresinin dolmakta olduğu an-

laşılmaya başlandı. Borç ödemek için dış ticaret fazlası yaratmak, bunun için de ithalatlarını kısmak zorunda kalan aşırı borçlu ülkeler, büyümeden vazgeçip yoksullaşırlarken, dünya ekonomisinin resesyonunun derinleşmesine de dolaylı olarak katkıda bulundular.

Peru ihracat gelirlerinin %10'undan fazlasını borç ödemelerine tahsis etmeyeceğini, Nijerya da %30'luk bir tavan koyduğunu ilan ettiler. Brezilya IMF ile anlaşmaya yanaşmadı. Küba Devlet Başkanı ise değişik bir öneri ortaya attı. Buna göre sanayileşmiş ülkeler az-gelişmiş ülkelerin borçlarına karşılık silahlanma harcamalarından her yıl %12 oranında kısıntı yaparak, bunun borçlu ülkelerin borçlarına mahsuben, alacaklı bankalara yatırımları isteniyordu. Küba Devlet Başkanı böylece hem az-gelişmiş ülkelerin büyümeye devam edebileceklerini, hem de bankaların iflasının önleneceğini ileri sürüyordu. Her ne kadar Küba Devlet Başkanının önerisi taraftar bulmasa da borçlular cephesinde ortak hareket etme eğilimleri giderek güçleniyordu. Bir "Borçlular Karteli" ya da "Borçlular Kulübü" oluşabilirdi. Zira 1984'ten beri Kartegana gurubu giderek güçleniyordu. Eğer borçlular ortak hareket etmeyi başarırlarsa, bu hem IMF uyum programının hem de her ülkenin borç sorununun IMF yönetiminde "tekil olarak ele alma yaklaşımının" reddi anlamına gelirdi. Böyle bir eğilimin güçlenmesi başta ABD olmak üzere sanayileşmiş ülkelerin borç yönetiminde denetimi elden kaçırmaları demek olurdu. Nitekim ABD Hazine Bakanı J. Baker senatoda yaptığı konuşmada sunduğu planın ABD'nin uluslararası ekonomik, arenadaki liderliğini sürdürmede önemli bir aşama olduğunu söylüyordu.

Baker Planında Yeni Bir Şey Yok:

Baker Planı aşırı borçlu 15 ülkeye üç yıl süreyle 20 milyar dolar ticari bankalardan 9 milyar dolar da Dünya Bankası ve diğer kalkınma bankalarından olmak üzere yaklaşık 30 milyar dolarlık bir ek kaynak öngörüyor, yatırım projelerine yönelik normal ödünçler de

dikkate alındığında rakam 40 milyar dolara çıkıyor. Kısaca 3 yılda otuz milyar ek kaynak söz konusu. Yılda 10 milyar ek kaynaktan yararlanması düşünülen 15 ülkenin, bu ek kaynaktan yararlanabilmeleri için, geniş kapsamlı yapısal “reformlar” yapmaları, piyasa ekonomisine geçiş için gerekli koşulları yaratmaları isteniyor. Söz konusu yapısal “reformların” gerçekleştirilmesi için, diğer kalkınma bankalarıyla birlikte (Dünya Bankası vb.) IMF’ye merkezi bir rol veriliyor. Baker planından yararlanacak aşırı borçlu ülkelerin:

“Doğru” maliye, para ve kur politikaları uygulayarak iç ve dış dengesizlikleri gidermeleri,

Büyümei özendirerek, “uygun” makro-ekonomik ve arz-yö-nü ağırlıklı politikalar benimseyerek, pazar ekonomisine geçişin koşullarının yaratılması...

Bu “doğru” politikalar sayesinde iç tasarrufların artacağı, artan tasarrufların yatırımlara yöneleceği, yabancı sermaye yatırımlarının artacağı, daha önce dışarıya kaçan sermayenin ülkeye döneceği vb. varsayılıyor (!)

Dikkat edilirse, IMF’nin Ortodoks istikrar önlemlerinden hiç-te farklı olmayan, “öneriler” söz konusu. Pazar ekonomisine daha fazla dayanma, dışarıya açılma, kamunun ekonomideki ağırlığı-nın daha da küçültülmesi vb. isteniyor. Kamu kesiminin verimsiz kullandığı kaynakların özel kesim tarafından daha etkin ve verimli kullanılacağı söyleniyor. Kısaca Baker Planından yararlanabilmek için IMF reçetelerinin daha “sert” uygulanması isteniyor. Aynı bü-tünlük içinde çalışma yaşamında ve vergi alanında da “reformlar” isteniyor. Bu sonuncu reformlar sayesinde arzın artacağı beklenti-si var.¹ Bu önerilen dış ticaretin libere edilmesi, özellikle ithalatın serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişinin “uygun” koşullarının yaratılmasını da kapsıyor... Borçlu ülkelerin IMF ve diğer kalkınma

1 Bkz; Daniele Gervais: “Les Grandes Banques Commerciales dans la logique du système” Le Monde Diplomatique, Mars, 1985.

bankalarının gözetiminde, söz konusu reformları gerçekleştirmeleri halinde Baker Fonundan yararlanma yolu açılacak (!) Söz konusu ülkeler yukarıda kısaca değinilen reformları gerçekleştirdikleri takdirde, yeni kaynak akışı için yeşil ışık yakılacak...

Buraya kadar yapılan açıklamadan kolayca görüldüğü gibi, Baker Planında yeni bir şey yok. Bu plan da 1982 borç krizinde olduğu gibi, sorunu yeniden erteleme amacı taşıyor. Zaten Baker Planından yararlanmanın koşulu olan politikalar sayesinde borçlu ülkeler yeniden iflasın eşiğine geldiler.

Baker Planında yeni bir şey olmadığı gibi, uygulama şansı da giderek azalıyor. Dolayısıyla ABD Hazine Bakanı'nın "borç stratejisi" birkaç nedenden ötürü ölü doğmuş bir "strateji" olarak kalacağı benziyor.

Bir kere aşırı borçlu, özellikle de adaylıkları "birinci sırada" yer alan Arjantin ve Brezilya gibi ülkeler Baker Planında "denek" olmaya pek niyetli görünmüyorlar. Diğer yandan Fas ve Fildişi sahili gibi ülkeler Baker Fonundan sağlayacakları "mütevazı" ek kaynak karşılığında IMF ve Dünya Bankasınca önerilen "yapısal uyum" programını göze almakta kararsız görünüyorlar. Lâtin Amerika ülkeleri başta IMF olmak üzere uluslararası mali kuruluşlardan uzak durmayı yeğliyorlar (!!)

Bu bağlamda söz konusu planın, sanayileşmiş ülkelerin kendi ekonomi politikalarına yeni bir müdahale aracı niteliği taşıdığı izlenimi söz konusu

İkinci olarak, özel ticari bankalar da yeni krediler açmada fazla istekli görünmüyorlar. Baker planına dahil edilen ülkelerin toplam borçları 467.4 milyar dolar, bunun %63'ü, ticari bankalara. Fakat oran ülkeden ülkeye değişiyor. 1985'te Arjantin'in borçlarının %65'i, Brezilya'nın borçlarının %71'i, Meksika'nın borçlarının da %74'ü ticari bankalaraydı. Aşağıdaki tabloda (8) dış borçların çeşitli mali kuruluşlar itibariyle dağılımı görülüyor. Ticari Bankaların toplam borçlar içindeki payı 1978'de %60'tan 1982'de %66,9'a çıktıktan sonra 1985'de %62.8'e kadar geriledi

Tablo (8)
Baker Planına Dahil 15 Ülkenin Borçlarında Ticari
Bankaların Payı (Milyar dolar ve % olarak)

	1978	1982	1984	1985
Toplam Dış Borç	173.3	385.7	427.5	467.4
- Ticari Bankalar	103.9 (%60)	258.1 (% 66.9)	275.3 (% 64.4)	274.6 (%62.8)
- IMF	2,1 (%1.2)	5.6 (%1.5)	13.9 (%3.3)	17.1 (%3.9)
- Çok Taraflı Kal- kınma Kurumları	12.2 (%7.1)	22.2 (%7.1)	29.7 (%6.9)	33.4 (%7.6)
- Diğer Kamu Ku- ruluşları	34.2 (%19.8)	61.2 (%15.9)	63.3 (%15.8)	72.2 (%16.5)
- Banka Dışı Özel Borç Verenler	20.8 (%12.0)	38.1 (%9.9)	41.2 (%9.6)	40.1 (%9.2)

Kaynak: Institut de Finance International'den, Danièle Gervais, Les Grandes Banques Commerciales
 Dans le Logique bu système. a.g.e.

Buna karşılık Afrika ülkeleri daha çok, çoktarafli uluslararası mali kuruluşlara borçlu durumdalar. Örneğin Baker planına dahil edilen Fildişi Sahili'nin borçlarının %41'i, Nijerya'nın borçlarının da % 41'i özel bankalara.

Az-gelişmiş ülkelere en çok kredi açan bankalar ABD kökenli. Bunların en çok yoğunlaştıkları ülkeler de Lâtin Amerika ülkeleri. Buna karşılık Afrika'da Fransız bankaları önü çekerken, Federal Almanya'nın en çok krediyi Polonya'ya açtığı görülüyor. Aşağıdaki tablo (9) da da Baker planına dahil ülkelerin borçlarının çeşitli ülke bankaları arasındaki dağılımı görülüyor. Aslında Avrupa kökenli bankalar Baker Planı'nın daha çok Amerikan Bankalarını koruduğu yolunda bir izlenime sahip görünüyorlar. Zaten J. Baker de bu niyetini saklamıyor. Listeye Nijerya, Fas Fildişi Sahili ve Yugoslavya'yı almasının nedeninin ABD kökenli olmayan bankaları “oyuna sokmak” olduğunu söylüyor.

Tablo (9)

**Baker Planına Dahil 15 Ülke'nin Batı Bankalarına Borçlarının
Dağılımı (Milyon Dolar Olarak 30 Haziran 1985)**

Uluslararası

Ülkeler	ABD	İngil- tere	F.Al- many	Fransa	Ban- kalar
Arjantin	8.600	3.865	1.285	1.664	26.587
Bolivya	194	131	74	26	677
Brezilya	26.000	12.980	2.794	6.320	77.224
Şili	6.900	2.154	490	452	13.409
Kolombiya	2.700	695	252	383	6.817
Ekvator	2.300	nd	78	172	4.990
Fildişi Sahili	476	499	160	1.087	2.640
Meksika	25.600	12.297	2.051	4.730	71.552
Fas	800	nd	325	1.018	4.512
Nijerya	1.670	3.697	1.046	1.531	8.424
Peru	2.100	526	206	448	5.485
Filipinler	5.900	1.451	282	1.164	13.107
Uruguay	989	304	29	58	1.975
Venezuela	9.300	3.337	1.081	1.963	24.951
Yugoslavya	2.200	3.040	1.053	1.293	9.857
TOPLAM	96.329	44.976	11.206	22.314	272.207
Diğer Devletler					
Endonezya	3.400	1.416	1.672	551	14.209
Güney Kore	10.000	3.119	637	1.536	32.386
Mısır	1.000	1.528	1.004	1.201	6.919
Tunus	231	140	380	280	1.329
Polonya	687	2.219	1.507	1.275	8.804
TOPLAM	15.418	8.422	5.200	4.943	63.647

Kaynak: Statistique Bancaire et BRI.

Diğer yandan Avrupa kökenli bankalar borç yükünün hem ticari bankalarla kalkınma bankaları arasında, hem de ticari bankaların kendi aralarında eşit dağıtılmadığı şeklinde bir kanaate sahip görünüyorlar. Nitekim Fransız bankaları 1985 ortalarına kadar söz konusu ülkelere dönük ödünçlerini %3.9 oranında artırdıklarını, buna karşılık aynı dönemde ABD bankalarının katkısının % 01’de kaldığını, Alman bankalarının açtıkları kredilerin ise, % 8.2 oranında azaldığını ileri sürüyorlar. Gerçekten Fransız bankalarının Endonezya, Güney Kore, Mısır, Tunus, Polonya’ya ödünçleri %13 oranında artarken ABD’nin söz konusu ülkelere ödünçleri %14, Federal Almanya’nın ki de %12 azalmış görünüyor. Lâtin Amerika’dan ABD’ye doğru sermaye kaçışının da, ABD’nin yükünü hafiflettiği, buna karşılık Avrupa bankalarının böyle bir “olanaktan yararlanmadıkları” ileri sürülüyor.

Ticari bankalarla ilgili bir başka sorun da Baker planının sadece 100 kadar büyük bankayı dikkate alması ve 450 kadar kredi kuruluşunu dışlamış olmasından kaynaklanıyor. Dışlanmış durumdaki bankalar Lâtin Amerika’nın borçlarının %20 sini temsil ediyorlar.¹ Söz konusu bankaların olumsuz bir tavır takınmaları durumunda sorunun daha da ağırlaşma olasılığı var.

Diğer yandan kaynak sağlamada Dünya Bankası’nın etkinliği de tartışma konusu. Bu kurumun hantal ve ağır işleyen bürokratik yapısı dikkate alındığında, borçlu ülkelere uygun zamanda kaynak akışı sağlamak sanıldığı kadar kolay değil. Ayrıca ek kredilerden yararlanmada önceliğin az sayıda ülkeye verilmesi, diğer borçluların ek kredi bulmasını problemlili hale getirebilecek nitelikte...

Baker Planının üçüncü önemli zaafı, planda öngörülen ek kaynağın borçlar karşısında çok yetersiz kalmasıdır.² Baker Planı yıl-

1 Söz konusu politika önermeleriyle ilgili olarak Bkz: F. Başkaya: Türkiye Ekonomisinde iki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına. Birlik yayınları Ankara 1986.

2 Bu konuda Bkz: The ‘Baker Plan’ A Red Herring? International Currency Review Volume 17. No. 2 December 1985. S. 11.

da ortalama 10 milyar dolar ek kaynak öngörüyor. Meksika'nın 1986'da sadece faiz borcunu ödemesi için 10 milyar dolar gerekiyor. Davos'taki son toplantıda (1 Şubat 1986) Meksika'nın Sanayi Kalkınma Bakanı Hector Fernandez: "Bu yıl 10 milyar dolarlık faiz borcumuzu ödeyemeyeceğiz"¹ diyordu. Aşağıdaki tabloda (Tablo: 10) Baker Planına dahil ülkelerin toplam borçları, borçların mal ve hizmet ihracına oranı borç servis rasyosu ve faiz ödemelerinin ihracata oranı yer alıyor. Tablodaki büyüklükler Baker Planıyla önerilenlerin ne kadar önemsiz kaldığını gösteriyor. Baker Fonu, üç yıl için (1986-87-88) yaklaşık 30 milyarlık ek kaynak öneriyor. Oysa borçlu ülkelerin üç yılda ödemeleri gereken faiz borcu 130 milyar dolar tahmin ediyorlar.² Üstelik dünya ekonomisinin iyimser büyüme tahminleri de giderek gerçekleşme şansını yitiriyor. 1985'te dünya ticareti sadece %2 büyüdü. Söz konusu oran 1984'te %9'du. Dünya üretimi de 1984'te %5'lik büyüme oranından 1985'te %2.5'e geriledi. Oysa IMF 1985 için %3'lük büyüme, %5'lik de ticaret artışı öngörüyordu. Öte yandan temel malların fiyatlarında %10'luk bir düşüş oldu. (1984'e göre) ticari bankalar az-gelişmiş ülkelere açtıkları kredileri daha da kıstılar...

1 Bkz: "Baker's Half-Baked Cake, too small for the debtors and too nice for the Banks: *The Economist* 25 October 1985.

2 *Le Monde Diplomatique*, Mars 1986.

Tablo (10)

Baker Planına Dahil Edilen Ülkelerin Dış Borçları (1985)

Ülke	Toplam borçlar (Milyar Dolar)	Mal ve hizmet ihracının yüzdesi olarak	Borç servis. oranı (Rasyosu)	Faiz öde melerinin ihracata oranı
Arjantin	48	491	80	52
Bolivya	4	453	22	8
Brezilya	99	312	41	37
Şili	21	432	53	43
Kolombiya	13	247	38	22
Ekvator	8	245	41	34
Fildişi Sahili	7	245	26	18
Meksika	97	340	55	35
Fas	14	430	48	26
Nijerya	20	159	40	15
Peru	14	366	33	17
Filipinler	27	355	35	27
Uruguay	5	395	45	36
Venezuela	35	203	34	23
Yugoslavya	9	134	26	14

Kaynak: Manufacturer Harover'den The Economist, 17 January 1986.

Böylece bir taraftan ihracat gelirleri azalırken, diğer yandan da banka kaynakları kurudu. 1985'te az-gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri temel malların fiyatlarındaki düşüşten 65 milyar dolar kayba

uğradıkları tahmin ediliyor.¹ Sadece bu yolla uğranılan kayıp bile dikkate alındığında, gerçek sermaye transferinin ne yönde olduğunu anlamak kolaylaşıyor. Meksika'dan 1985'te 6 milyar dolar sermaye kaçtığı, petrol fiyatlarındaki düşüşten de 3 milyar dolar kayba uğrayacağı tahmin ediliyor. Baker Fonu'nun 1 yıllık miktarı Meksika'nın kaybını ancak ödünleyecek boyutta. Oysa sadece Lâtin Amerika'nın yılda en az 20 milyar dolar olmak üzere üç yılda 60 milyar dolar dış kaynağa ihtiyacı olduğu tahmin ediliyor.

Bu koşullarda Baker Planı ne anlama geliyor? Aslında Baker Planıyla ABD yönetimi yeniden zaman kazanmayı amaçlıyor. Bu açıdan 1982 ortalarında benimsenen yaklaşımın devamı niteliğini taşıyor. Başka bir ifade ile “seyirciyi oyalama” amacına yönelik... Ne ki gerek borçlu ülkelerin içinde bulunduğu koşullar, gerekse dünya ekonomisindeki eğilimler dikkate alındığında Baker Planının üç yıllık bir süre için oyalama işlevini yerine getirme şansının fazla olmadığını söylemek mümkündür.

Baker Planı'nın oyalama ve zaman kazanma işlevini yerine getirmesinin zor olduğu koşullarda borçlu ülkeler ellerine önemli bir koz geçirmiş durumdalar. Borçlularla alacaklılar arasındaki güç dengesi borçluların lehine çevrilebilir bir eşiğe doğru hızla yaklaşıyor. En büyük kayba uğrayacak durumda olanların öncelikle hareket etmesini gerektiren ilginç bir tablo ortaya çıkabilir...

Planın zaman kazanma amacını gerçekleştirebilmesi, öncelikle borçluların ortak hareket etmelerinin bir “borçlular kulübü” ya da “karteli” oluşturmalarının engellenmesi gerekiyor. Bu nedenle 1982'de benimsenen her “özel durumu tekil olarak ele alma” yaklaşımı üzerinde ısrarla duruluyor.

Borçlu ülkelerin yöneticileri sanayileşmiş ülkelere, kaynak akışının hızlanması, faiz oranlarının düşürülmesini (gerçekten faiz oranlarında 1 puanlık düşüş Lâtin Amerika borçlarını 3 milyar dolar

1 International currency Review, Volume 17. No: 2. February 1986. S. 11.

azalttığı düşünülürse, bu isteğin önemi daha iyi anlaşılır).¹ Sanayi ürünlerinin Batı pazarına daha çok girmesinin koşullarının yaratılmasını, temel malların fiyatlarında istikrar sağlanmasını, daha fazla yabancı sermaye yatırımı vb. talep ederek dünya ekonomisinin mevcut işleyiş koşulları içinde çözüm arama yaklaşımını sürdürüyorlar... Kalkınma modellerinin çıkmazı, eşit olmayan uluslararası ekonomik ve ticari ilişkiler, gibi temeldeki sorunları henüz tartışma gündemine getirmekten uzak görünüyorlar. Bir bakıma az-gelişmiş ülkelerin de kendi açılarından zaman kazanmaya çalıştıkları söylenebilir.²

1 Arjantin ve Meksika Faiz Oranlarının %6 ya indirmesini istiyorlar. Şimdilik prime Rate of Interest %9.5 ve ABD bu isteğe duyarsız kalmaya devam ediyor.

2 Danièle Gervais. "Les Grandes Banques Commercia'es Dans La Logique du Système" Le Monde Diplomatique, Mars 1986.

SONUÇ

Borç sorunu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında azgelişmiş ülkelerde benimsenen kalkınma modellerinin ve gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkıyor. “Bağımlı ve Dışlayıcı Büyüme Modeli” sürekli dış kaynak gereksinmesi yaratıyor. Diğer yandan uluslararası ticaretin işleyişi ve uluslararası plandaki uzmanlaşma, bugünkü biçimiyle devam ettiği sürece, temel sorunlarla birlikte, borç sorununa da kolay çözüm söz konusu değil.

Borç sorununun çözümü geçerli “büyüme modellerinin” gözden geçirilmesini gerektiriyor. Bugün geçerli büyüme modelleri gerçek anlamda kalkınma amaçlarıyla çelişen sonuçlar doğuruyor. Aynı derecede önemli ikinci gereklilik, sanayileşmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki ticaret, yatırım kredi vb. ilişkilerinin her iki tarafın çıkarlarını gözetten bir yapı ve işleyişe kavuşturulmasıdır.

Nitekim şimdiye kadar yaşanan deneyler, temeldeki sorunlar çözümsüz kaldıkça, hiç bir alanda kalıcı başarı sağlamanın mümkün olamayacağını ortaya koyuyor. 1982’de borç krizi patlak verdiğinde, sorun ileriki bir tarihe ertelenmişti. Şimdilerde yeniden borç krizinin koşulları oluşma yolunda. Borç sorunu er ya da geç ilgili taraflara önemli sorunlar yaratmak durumundadır.

Petrol fiyatlarında son aylarda ortaya çıkan aşırı düşüşler bazı borçlu ülkelerin ödemeler dengesinde bir rahatlama yaratarak, borç ödemelerinde kısmî bir rahatlama yaratabilir. Ne ki petrol ihracatçısı borçlu ülkelerin iflasın eşiğine gelmeleri, olumsuz yönde ödüleyici etki yaratmaktadır. Dolayısıyla petrol fiyatlarındaki düşüş bir bütün olarak borçlular cephesinde olumlu bir gelişme yaratmaktan uzaktır.

Baker planını da zaman kazanma ve oyalama işlevini yerine getirme şansına sahip görünmüyor. Dolayısıyla borç sorunu çözümü kolay olmayan bir sorun olarak, uluslararası kamuoyunun gündeminde kalmaya devam edeceğe benziyor.

**ABD Hazine Bakanı James Baker'in Yeni Borç Stratejisiyle
İlgili, Senato'da 23 Ekim 1985'de Yaptığı Konuşma¹**

Kırk yıldır IMF ve Dünya Bankası uluslararası toplumun dünya ekonomisinde büyüme ve kalkınma sağlanması uğraşının odak noktasını oluşturmuştur. Bu iki uluslararası finansal kuruluş bir başarı kazanmışlar ve ABD diğer üye ülkelerle birlikte bu kuruluşların gücünü ve etkinliğini artırmak için çalışmışlardır.

Yıllık toplantıların hazırlanması sırasında Dünya Finansal topluluğunun önündeki anahtar sorunun gelişmekte olan ülkelerde hızlı büyümeyi destekleme kabiliyetimiz olduğu açıktır. Son üç yılda gelişmekte olan ülkelerin acil borç servisi sorunlarının çözümünde ve sanayileşmiş ülkelerin büyüme beklentilerinin iyileştirilmesinde (ki bu gelişmekte olan dünyanın büyümesinin koşuludur) hatırı sayılır bir gelişme sağlanmıştır.

1982'ye kadar gelişmekte olan ülkelerin toplam cari işlemler açığı %50'den fazla azalmış, büyüme hızları ise iki kat artmış ve ihracatlarında hızlı bir yükselme olmuştur. Bu iyileşme gelişmekte olan ülkelerin kendi içlerindeki düzeltici önlemler ve uluslararası finans kuruluşlarının ve ticari bankaların mali desteğine ve sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik canlanmaya bağlanabilir. 3 yıl önce uygulamaya konulan ve her ülkenin tekil durumunu (case by case) dikkate alan uluslararası borç stratejisi, bu gelişmede etkili ve başarılı olmuştur.

1 Bank For International Settlements, Press Review, Basle. 15 th. November 1985.

Bununla birlikte bazı yerlerde sorunlar ortaya çıktı. Bunlar belli başlı borçlu ülkelerde özellikle enflasyonu aşağı çekme ve bütçe açıklarını ortadan kaldırmaya yönelik ekonomik politikalardaki sapmadan kaynaklandı. Cari işlemlerde önemli olumlu gelişmeler sağlanmasına karşılık bir çek bankanın yeni krediler açmada ve borç ertelemelerinde gönülsüz davranmaları da etkili oldu. Özellikle de durumları iyiye giden devletlere yönelik yeni ödünçlerin kısılması, bunların giriştikleri temel ekonomik reformların sürdürülmesine mani oldu.

Bu sorunlar ilerleme sağlandığı sürece aşılabılır. Halihazırda geçerli borç stratejimize dayanmak, güçlendirmek bunun için de her ülkenin özel koşullarını dikkate alma yaklaşımımızı (case by case) sürdürmemiz gerekiyor. Yaklaşımımız borçlu ülkelerin ileride büyüme hedeflerine ulaşmalarını sağlayacak politikalara ağırlık veremelerine, aynı zamanda politika oluşturmada ve yeni kaynak sağlamada uluslararası mali kurumların ve bankalar topluluğunun daha fazla katkısını sağlamaya dönük olmalıdır.

Böyle bir yaklaşıma IMF-Dünya Bankası Yıllık Ortak Genel Kurulundaki konuşmamda değindim. Bizim belli başlı borçlu ülkelere yönelik üç noktadan oluşan “istikrarlı büyüme programımız” aslında, genel borç stratejimizin ikinci aşamasını oluşturuyor. Bu strateji söz konusu ülkelerdeki büyüme perspektifi için, eşgüdümü ve ek çabaları gerektiriyor ki bundan uzun dönemde herkes yarar sağlayacaktır.

Bizim belli başlı borçlu ülkeler için önerdiğimiz istikrarlı büyüme programı birbirini karşılıklı destekleyen üç temel unsurdan oluşuyor.

En başta belli başlı borçlu ülkelerin büyümeyi özendirecek, ödemeler dengesinde denklik sağlayacak, enflasyonu aşağı çekecek anlamlı makro-ekonomik ve yapısal politikalar benimsemeleri.

İkinci olarak IMF'ye merkezi bir rol vererek, eş-güdümlü içinde çok taraflı kalkınma bankalarından sektör bazında ve daha etkin yapısal ödünçlerin sağlanması.

Üçüncü olarak da özel bankalardan daha fazla ödünç sağlanmasını içeriyor.

Kısaca, büyümeyi teşvik etmek amacıyla pazar ekonomisine dönük politikalara daha büyük ağırlık verilmesinin ve onu destekleyecek uygun mali desteğin sağlanması gereğine inanıyoruz. Bana üç noktadan oluşan, yaklaşımda herkesin katkısının neler olacağını açıklamama izin veriniz.

Borçlu ülkelerin uygun maliye, para ve kur politikaları izlemeleri, ekonomik zorlukları aşmalarının, iç ve dış dengesizlikleri gidermelerinin birinci koşuludur. Söz konusu dengesizlikleri aşmak durumundaki ülkelerin, anlamlı bir politikalar demeti uygulamaları gerekiyor. Bunlar, makro-ekonomik politikalarla uzun dönem arz-yönlü ve pazar ekonomisine dönük, büyümeyi özendirecek politikalardır.

Bu ülkelerde istikrarlı büyüme büyük ölçüde, iç tasarrufları arttırmalarına, bunları yatırımlara yönleltmelerine ve dışarıdan yabancı sermaye yatırımı çekmelerine bağlıdır. Söz konusu ülkelerin bazılarında iç tasarruflar, içeride kullanılacağı yerde dışarıya kaçıyor ve ülke dışındakilerce tutuluyor. Buna ilâveten kâr transferlerinin sınırlandırılması yatırım eşitliğini bozup yatırımları caydırıyor. Sonuçta borçlanma eğilimini artırarak, borç servis yükünü büyütüyor. Ve etkin olmayan kamu sektörü, özel sektör tarafından daha verimli kullanılabilecek kaynakları emiyor.

Açıktır ki ulusal kaynaklar dışarıya kaçarken, gönüllü dış ödünçlerin kalkışına bel bağlamak gerçekçi bir yaklaşım değildir. Eğer gerçekten dış finansman beklentisi söz konusuysa, öncelikle sermaye kaçıışı önlenmelidir.

Bu sorunların çözümüne yönelik politikalar serbest piyasa tarafından belirlenen kurları, ücret ve fiyatları, dahası enflasyonu ve bütçe açıklarını giderici düzenlemeleri de içermektedir. Bundan başka;

Özel sektöre daha büyük önem vererek, devletin ekonomideki rolünün azaltılmasını, istihdamı iyileştirip üretim ve verimliliği artırdıklarını,

Vergi reformları, çalışma mevzuatı reformları ve mali piyasaların geliştirilerek, arz-yönlü politikalarla iç tasarrufları artırıp etkin yatırımlara yönelmelerini,

Pazara açılma önlemlerine daha büyük ağırlık vererek, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını sermaye girişini özendirdiklerini ve ticareti serbestleştirdiklerini de görmek istiyoruz.

Gerekli politikaların eşgüdümü finansman programlarının oluşturulması sürecinde ve özel bankaların katkısını sağlamada “IMF ve Çok Taraflı Kalkınma Bankalarına önemli bir rol düşüyor.

Bizim borç stratejimiz iç ve dış dengesizlikleri gidererek, uzun dönemde büyümenin sağlanmasına büyük önem veriyor. Bu da borç stratejisinde IMF’nin önemli ve merkezi bir rol almasını gerektiriyor. Bu merkezi rol gerekli politika değişikliklerini özendirerek ve sermaye akışını sağlayarak sürdürülmek zorundadır. Bazı durumlarda artan gözetim olumlu gelişme kaydedenlerin sağlam bir finansman olanağına kavuşmalarına katkıda bulunabilir. Her koşulda IMF’nin istikrar programlarının arz-yönlü faktörlere daha büyük önem vermesi gereklidir.

Bu stratejide Dünya Bankasıyla daha sıkı eşgüdüm ve Çok Taraflı Kalkınma Bankalarının daha önemli rol oynamaları gerekecektir.

Dünya Bankasının zor ekonomik ortamlarda büyümeyi teşvik ve dengeyi sağlama yolunda ciddi deneyleri var. Büyük borçlu ülkelere açılan kredilerde Dünya Bankası önemli paya sahip. Dengeleyici yapısal ve sektörel ödünçler artırıldığı gibi, ticari akımları gerçekleştirmek amacıyla banka, diğer ticari bankalarla ortak finansmanı da artırmıştır ki bunların başka türlü gerçekleşmesi kolay olmazdı.

Geniş sermaye temeliyle IFC ve Çoktaraflı Yatırım Garantisi Ajansı, gelişmekte olan ülkelerde yatırım iklimini iyileştirerek, borç dışı özel sermaye akımlarını harekete geçirerek önemli bir rol oyna-

yabilirler. İnaniyoruz ki mutabakat sağlanan MIGA¹ anlaşma taslağı söz konusu kritik hedeflere cevap verecek durumdadır. Ayrıca 1987 bütçesinden ABD'nin katkısını sağlamak amacıyla, Kongrenin onayını da isteyeceğiz.

İnaniyoruz ki Dünya Bankası ve diğer Çok Taraflı Kalkınma Bankaları, programlar oluşturmada ve kaynak yaratmada büyük olanaklara sahiptirler. Dünya Bankası yapısal ve sektörel uyum kredileriyle büyümeye dönük politikaları desteklemede, sektörel ve kurumsal reformların gerçekleştirilmesinde büyük imkânlarla sahip. Lâtin Amerika'da ciddi borç sorunları ortaya çıktığında Amerikalı-lararası Kalkınma Bankasına da, büyümeyi amaçlayan yapısal reformların gerçekleştirilmesinde daha büyük rol verilebilir. Borçluların uygun performans göstermeleri çok taraflı kalkınma bankalarının yapısal uyum kredilerinden yararlanmalarının koşuludur. Dünya Bankasının ve Uluslararası Kalkınma Bankasının ciddi bir çaba sarfederek belli başlı borçlu ülkelere, 1986-88 döneminde (yılda) 9 milyar dolar katkıda bulunacaklarına inanıyoruz. Bu rakam şimdiki yıllık ortalama 6 milyar ödünce göre %50'lik artış demektir.

Belli başlı borçlulara ticari banka kaynaklarından önemli ölçüde yararlanacakları düşünülürse, Dünya Bankasının ortak finansman girişimlerinin artırılması da borçluların özel sermaye çekmelerinde etkili olabilir.

Eğer borç veren hükümetlere çok taraflı kalkınma bankalarının ödünçlerini daha fazla destekler, borçlu ülkeler de sağlıklı büyümeye dönük politikalar benimserlerse, bankalar topluluğu da, borçlu ülkelerde sağlıklı büyümeye geçişte kendilerine düşeni yapacaklardır.

1982'den beri ticari bankalar söz konusu ülkelerin borçlarının yaklaşık 200 milyarlık bölümünü ya ertelediler ya da yeni finansman sağladılar. Bununla birlikte belli başlı borçlu ülkelere net banka ödünçleri 1982'de 25 milyar dolardan 1984'te 4 milyar dolara düştü.

1 Çok taraflı Yatırım Garanti Ajansı.

Yeni kredi açmada ve borç ertelemesindeki bu isteksizlik, borçlu ülkelerde büyük istikrarsızlıklara neden oldu. Bazı durumlarda da borçluların ekonomik reformları gerçekleştirmelerini daha da zorlaştırdı. Büyümeye dönük politikalar için ek mali destek güvencesi vermek anlamlı büyüme programının önemli bir ögesidir.

Bizim zor durumdaki borçlular için bankalardan beklediğimiz katkı 3 yılda yaklaşık 20 milyar civarındadır. Buna ek olarak halen ticari bankalardan uygun gönüllü finansmanı sağlayan ülkeler bu sa- yede sağlam politikaları sürdürebilecekler.

Bankalar topluluğunun bu yeni ödünç taahhütlerini dünya kamu- oyu önünde açıklamalarını, borçluların da ortak hareketin bir parçası olarak kendilerinin de büyümeye yönelik politikalardan yana olduk- larını görmek istiyoruz. Düzenleyici ABD kuruluşlarının belirttiği gibi, uygun koşullarda verilecek yeni ödünçler, eski kredilerin du- rumunu da iyileştirebilir. Ticari Bankalardan katkı beklerken, özel- likle bunların yönetim kurullarının, sorunu uzun dönem potansiyel çıkarlarını dikkate alarak düşünmelerini isterim. Eğer desteklenen büyüme programları başarıya ulaşırsa, bankalar da dahil bütün ta- raflar bundan yarar sağlayacaklardır. Eğer başarısızlık söz konusu olursa, bu borçlu ülkelerle birlikte bankaların da zararınadır. Tabi sonuçta belli başlı sanayileşmiş ülkelerin de...

Gelişmekte olan ülkeler büyümeye yönelik reformları gerçek- leştirir, ticari bankalar da olumlu gelişme sağlayanlara yeni uygun ödünçler sağlarsa ve Dünya Bankasının sermaye kaynaklarından yararlandırılırlarsa, genel olarak sermaye akışı gerçekleşecektir.

Açıktır ki borç sorununa kolay çözüm yok ve önümüzde katet- memiz gereken zorlu ve iddialı sorunlarla dolu bir yol var.

Borç stratejisinin güçlendirmeye yönelik önerilerimizle ilgili tepkiler olumlu ve cesaret vericidir. Böyle bir amaca yönelik ge- niş kapsamlı önerilerin, ilgili tarafların daha dikkatli davranmalarını gerektirir. Her şeye karşın, sanayileşmiş ülkelerde, borçlu ülkeler- de uluslararası mali kuruluşlarda ve ticari bankalar topluluğunda,

Amerikan teklifleri konusunda yaygın bir muafakat olduğuna inanıyorum. Ayrıca ilgili tarafların çıkar ortaklığı, sorumlulukla hareket etmelerini, borçlu ülkelerin mali zorluklarını hafifletici ve sağlıklı uzun dönemli ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek, uygulanabilir bir program üzerinde anlaşmayı gerektiriyor.

Seoul'da önerimizi ortaya atalıdan beri, başkan Volcker¹ ve ben büyük borçlu uluslara kredi açmış belli başlı Amerikan bankalarının yöneticileriyle görüştük. ABD bankalar topluluğu söz konusu ulusların kalkınmasında genellikle kendi çıkarlarının ve sorumluluklarının farkında görünüyor. İnanıyorum ki daha çok yeni net ödünçler sağlayarak kendilerine düşeni yapacaklardır.

Bunun özgün mekanizmalarının bankalarca oluşturulacağını ve bir çok olanaklar yaratabileceklerinden şüphe etmiyorum. Burada ayrıca diğer ülkelerin önemli bankalarının da -ki bu ülkelerin önemli bankalarının da çıkarları söz konusudur- bu çabaya katılmalarının ve hükümetlerinin de bu çabaları desteklemelerinin gereğini vurgulamak isterim.

Bize göre belli başlı borçlu uluslar anlamlı politika paketleri oluşturmalı, uluslararası mali kurumların kalkışı her tekil duruma yönelik yaklaşımla birlikte sürdürülmelidir. IMF, Dünya Bankası ve belli başlı ülkelerin hükümetleriyle, programların niteliği ve bu yönde hareket etmeye niyetli olup olmadıkları konusunda yeni görüşmeler yapmayı umuyorum. Şüphesiz her ülke programının söz konusu ülkenin ihtiyaçlarını ve özel koşullarını dikkate alması gerekir.

Amerikan teklifi borç sorununun çözümünü kolaylaştırmaya yeni bir ivme kazandırmıştır ve dünya ekonomisinde büyüme ve istikrarın sağlanması için bütün taraflarca ortak çaba harcanacağından umutluyuz.

Borç stratejimiz, belli başlı borçlu ülkelerin özel mali pazarlara girmeleri noktasında odaklaşıyor. Bununla birlikte, bir grup ülke var

1 Federal Reserve başkanı,

ki -özellikle Sahranın güneyinde -ki çok düşük gelirli Afrika ülkeleri- bunlar sürekli ödemeler dengesi açıkları ve büyük ekonomik güçlükler içindedir. Bu ülkeler, kamusal mali kaynaklara bağımlıdır. Bu ülkelere yardım için, özel bir çaba gerekiyor, ama uzun dönemde bunların durumlarının iyileştirilmesi, daha büyük gayretleri zorunlu kılıyor.

Birleşik Devletler yoksul ülkelerde büyümeyi teşvikte, 1991'e kadar IMF kredi fonundan sağlanacak 2.7 milyarlık kaynağı önemli bir fırsat sayıyor.

Bu nedenle Seoul'de yeni bir yardım fonu önerdik. Böylece şartlı kaynak akışı sağlayarak ulusal ekonomik programları desteklemek mümkün olabilecek. Büyümeye dönük uyum programlarını destekleyerek sağlam makro-ekonomik politikalar benimsemeli, üretimi, tasarrufu, yatırımı engelleyen yapısal engelleri ortadan kaldıracak politikalar oluşturulmalıdır. Bu da Fon'un ve Banka'nın kalkınma ve program oluşturma konularında daha sıkı işbirliğini gerektirir.

Seoul toplantısına katılanlar da ABD'nin düşük gelirli ülkelerin zorluklarını gidermelerine öncelik verilmesi isteğine açıkça katıldılar. Sonuçta ortak komite Fon kaynaklarının yapısal uyum ve büyümeyi sağlayacak düşük gelirli ülkelerde, ödemeler dengesi açıklarının finansmanında kullanılması önerisini onayladı. Bu ayrıca Fonla Banka (Dünya Bankası, F.B.) arasında işbirliği konusunda bir uzlaşma anlamına gelir.

Bununla birlikte Birleşik Devletler IMF ve Dünya Bankasının ortak programlarının yoksul ülkelerin uyum programını desteklemeleri ve ek kaynak bağlamalarını da içermesinden yanadır. Eğer diğerleri de makul yatırımlarda bulunmaya yanaşırlarsa, biz de olumlu benzer eşgüdüm yaklaşımlarını destekleyerek kaynak arayışını sürdüreceğiz.

Diğer yandan bir çok ülke, Fon-Banka ortak kavramıyla doğrudan ilgilidir. Yine de umuyoruz ki böylesi ortak programlar sağlıklı politika önerileri ve uygun destek için somut bir adım olacak. Bu yaklaşımın yararlı olduğuna inanıyoruz.

Gelecek haftalarda bu düşünceyi gündemde tutacağız. Önerilerimiz, daha iyi anlaşıldıkça, başkalarının da önceki tavırlarının pekte anlamlı olmadığını ve yoksul ülkelerin sorunlarının çözümünde önerilerimizin etkin ve gerçekçi olduğunu farkedeceklerine inanıyorum. Yıl sonuna kadar bu doğrultuda nihai uzlaşmanın sağlandığını görmek istiyoruz.

Uluslararası Kalkınma Derneği (IDA) de yoksul ve kredi itibarı düşük ülkeler için büyük öneme sahip, Seoul’deki IDA yönetim kurulu toplantısında Birleşik Devletler ve IDA’ya katkısı olan 30’dan fazla ülke IDA ödünçlerinin etkinliğinin artırılması konusunda anlaşmaya vardılar. Ayrıca 1 Temmuz 1987’deki IDA’nın fonlarının artırılmasıyla ilgili sekizinci toplantı konusunda anlaşma sağlandı. ABD yöneticisi bu görüşmeler için Kongreyle de sıkı ilişkide olacak.

Özetle Seoul toplantısında, bütün tarafların gerek kalkınmış, gerekse de kalkınmakta olan ülkelerin sağlıklı büyüme ve gerekli sermaye akışının sağlanması açık pazarın sürdürülmesi ve genişleyebilmek için ortak hareket konusunda görüş birliğine varıldı.

Seoul’de Birleşik Devletler tarafından oluşturulan yaklaşım, geniş bir destek ve sağlam bir temele sahip ama uluslararası toplumda önümüzdeki bir kaç yıl içinde karşılaştığımız zor ve karmaşık borç sorununa olumlu cevap verebilecek durumdadır.

Bu perspektif ışığında, Seoul toplantısı ABD’nin uluslararası ekonomik arenadaki liderliğinin zamanında ve başarılı bir müdahalesi niteliğindedir...

EK: II

Tablo: (1)
En Büyük 12 Borçlu Ülke

	Toplam borç (Milyar Dolar) (1985 sonu)	Faiz ödemelerinin İhracata oranı(%)
Brezilya	99	37
Meksika	97	35
Arjantin	48	52
Güney Kore	47	10
Endonezya	36	13
Venezuela	35	23
Polonya	30	41
Filipinler	27	27
Güney Afrika	24	9
Şili	21	43
Nijerya	20	15
Yugoslavya	19	14

Kaynak: Monufacturer Honover. Tahnic Counder, The Economist 7,
March 1986.

Tablo: (2)

**Borçlu Ülkelerin Ticari Bankalara Borçlarının Toplam
Borçlara Oranı ve Değişken Faizli Borçların Toplam Borçlara
Oranı**

Yıl	Toplam borçların %’si olarak özel borçlar*	Toplam borcun %’si olarak değişken faizli borçlar
1971	34.6	11.6
1978	45.6	27.0
1982	49.0	37.5

* Sadece devlet garantisi olan borçları kapsıyor.

Kaynak World Bank, World Debt Tables 1983-84.

Tablo: (3)

**Bankalar ve Borçlu Ülkeler Arasındaki Olası Transfer
Senaryosu : 1985 -1995
(Milyar Dolar)**

Yıllar	Yıl sonu itibariyle banka borçları	Net banka ödünçleri	Faiz ödemeleri	Transferi
1985	477.0	27.0	49.5	-22.5
1986	505.6	28.6	52.5	-23.9
1987	535.9	30.3	55.6	-25.3
1988	568.1	32.2	58.9	-26.7
1989	602.2	34.1	62.5	-28.4
1990	638.3	36.1	66.2	-30.1
1995	854.1	48.3	88.6	-40.3

Kaynak UNCTAD: Trade and Development Report 1985 U.N. New
York 1985.

Tablo: (4)
Gelişmekte Olan Ülkelerin İhracat ve İthalat Büyümeleri (%)

	1979- 1980	1980- 1981	1981- 1982	1982- 1983	1983- 1984	1981- 1984
Tüm gelişmekte olan ülkeler						
İthalat (değer)	31.2	10.7	- 5.7	- 7.9	-3.6	-16.3
İthalat (miktar)	5.3	11.9	- 2.1	- 3.5	- 1.5	- 7.0
İhracat (değer)	35.4	- 4.2	-14.8	-10.1	6.4	-18.5
İhracat (miktar)	-10.2	- 8.9	- 8.6	- 2.2	8.3	- 3.1
Petrol ihraç etmeyen geliş- mekte olan ülkeler						
İthalat (değer)	27.3	5.3	- 9.1	- 3.8	2.4	-10.4
İthalat (miktar)	- 3.8	2.9	- 5.0	2.2	4.7	1.7
İhracat (değer)	19.9	0.9	- 5.6	3.3	10.9	8.1
İhracat (miktar)	- 1.0	1.5	3.5	3.0	12.9	20.3
Belli başlı petrol ihracatçısı ülkeler						
İthalat (değer)	36.3	17.2	2.0	-12.0	-10.4	-22.7
İthalat (miktar)	18.9	22.9	0.7	- 9.0	- 8.2	-15.8
İhracat (değer)	43.4	- 6.4	-19.1	-17.5	3.4	-31.0
İhracat (miktar)	-13.6	-16.0	-15.3	- 5.7	4.9	-16.2

Kaynak : UNCTAD; Trade and Development Report 1985.

Tablo: (5)

**Faiz Oranlarında 1 Puanlık Artışın (Libor)* Cari İşlemler
Dengesine Etkisi (Milyon Dolar)**

Arjantin	300
Brezilya	900
Şili	90
Endonezya	90
Güney Kore	300
Meksika	750
Nijerya	150
Peru	80
Filipinler	90
Venezuela	350

* Libor: (London İnter-Bank Offered, Rate)

Kaynak: Euromoney'den S. Monnier, C. Parrodeos Cestion de l'Inse-
curite Financiae of Comportement des Banques S. 709 Revue
Tiers-Monde t XXV No: 99 S 1984.

Tablo: (6)

**Brezilya'da Yiyecek Maddeleri ve İhracat Ürünleri Büyüme
Oranları**

	Yiyecek maddeleri (1)	İhracat ürünleri (2)
1977	100.0	100.0
1978	82.1	86.3
1979	85.4	90.5
1980	94.8	113.7
1981	90.8	110.7
1982	97.7	103.7
1983	74.4	106.9

(1) Pirinç, fasulye, mısır, amonyak, patates.

(2) Pamuk, yer fıstığı, portakal, soya fasulyesi.

Kaynak: Marcel Burstyn: Endettement et Crise de Modele Agricole
Bresilien a.g.e.

Tablo: (7)
Brezilya'da Borçların Özerkleşme Oranı (Rasyosu)
Milyar Dolar

Yıllar	İthalat (1)	Teçhizat ithali (2)	Faiz ödemeleri	1/2oranı
1973	6,192	2.143	0,514	0,24
1974	12,641	3,119	0,652	0,20
1977	12,023	3,101	2,103	0,67
1978	13,683	3,553	2,696	6,75
1979	18,084	3,732	4,186	1,12
1980	22,955	4,381	6,311	1,44
1981	22,091	4,020	9,180	2,28

Kaynak Pierre Salama. Dette of Dollerisation Problemes d' Amerigue
Latine 77 N.D. 4788 S. 119

Tablo: (8)
Belli Başlı Borçlu Ülkelerin İthalat ve İhracatların
%’de Değişimleri

	İthalattaki değişimler		İhracattaki değişimler	
	%		%	
	1981-1983	1983-1984	1981-1983	1983-1984
Arjantin	51,1	- 5,3	-14,3	11,0
Brezilya	30,2	- 9,3	- 6,0	21,0
Şili	56,4	12,8	0,4	- 1,3
Kolombiya	0,1	- 9,6	- 6,7	8,3
Ekvator	40,4	13,6	- 7,0	7,8
Meksika	67,7	36,0	10,2	10,3
Peru	29,3	- 7,0	- 7,2	2,8
Venezuela	44,1	32,8	-26,6	5,6
Alt top	45,6	7,1	- 7,9	11,5
Nijerya	35,9	-30,3	-41,8	6,6
Filipinler	4,5	-22,2	-13,2	8,7
Endonezya	7,2	- 6,4	-20,0	10,2
G. Kore	2,51	15,2	12,3	16,4
Malezya	13,8	6,7	20,5	14,4
Tayvan	7,3	20,6	11,7	23,9
Tayland	2,6	0,4	- 8,6	14,1
Türkiye	3,0	6,5	21,8	25,0
Alt top.	4,6	2,1	- 5,5	15,3
Toplam	22,4	3,6	- 6,5	13,7

Kaynak: World Financial Markete, October-November 1984.

Tablo: (9)**20 Borçlu Ülkede Yıllık Borç Ödemeleri (Borç Servisi) ve Faiz Ödemeleri (1980-83)**

Borçlu Ülkeler	Borç Servisi				Faiz Ödemelerinin							
	Gerçekleşen Ödemeler				Faiz Ödemeleri				Borçlara Oranı Yıl Sonu			
	(Milyar Dolar)				(Milyar Dolar)				İtibariyle (%)			
	1980	1981	1982	1983	1980	1981	1982	1983	1980	1981	1982	1983
1. Brezilya	13.3	15.3	18.1	13.1	6.0	7.6	9.1	8.7	11.8	13.3	14.1	12.0
2. Meksika	9.6	10.7	11.8	10.6	5.0	6.3	6.1	8.3	13.3	14.5	11.4	13.7
3. Arjantin	2.8	4.4	6.3	7.0	1.3	1.8	3.4	3.1	10.3	11.3	14.3	11.4
4. Venezuela	4.7	5.0	5.2	4.0	1.5	2.0	2.2	2.0	11.2	14.5	14.8	12.1
5. Cezayir	4.1	4.2	4.6	4.8	1.5	1.7	1.8	1.8	8.8	9.8	10.7	10,7
6. Güney Kore	3.3	3.9	4.5	4.3	1.3	1.8	2.1	2.0	9.0	10.2	10.5	9.1
7. İran	2.0	5.3	2.9	2.2	0.8	0.9	0.7	0.5	7.9	9.0	10.1	10,0
8. Yugoslavya	3.3	3.4	3.6	2.3	1.2	1.6	1.5	1.3	8.9	10.6	9.9	9.0
9. Şali	2.2	3.0	2.4	2.4	0.8	1.1	1.7	1.6	11.3	12.4	14.3	11.9
10. Endonezya	2.1	2.5	2.8	3.1	1.0	1.2	1.3	1.4	6.6	7.2	7.4	6.9
11. Mısır	1.5	2.1	2.5	2.3	0.3	0.6	0.6	0.7	2.5	4.0	3.9	4,2

12. Suudi Arabistan	2.0	2.2	2.1	1.8	0.2	0.2	0.2	0.3	7.4	6.9	8.3	10,6
13. Nijerya	1.2	1.8	2.0	2.0	0.5	0.6	0.9	0.9	11.9	11.5	14.2	11.4
14. Irak	1.1	1.8	1.9	0.4	0.2	0.2	0.2	0.2	8.7	8.0	8.3	9.1
15. Peru	1.6	2.0	1.6	2.0	0.6	0.7	0.9	1.0	9.4	10.4	12.2	11.3
16. Filipinler	1.2	1.7	1.8	1.9	0.6	0.7	1.0	1.1	8.0	8.0	0.8	9.2
17. Yunanistan	1.3	1.7	1.7	1.9	0.6	1.0	1.0	0.9	10.7	14.3	12.2	10.2
18. Türkiye	1.1	1.3	2.1	3.3	0.6	0.7	1.2	1.1	5.1	5.9	8.2	7.3
19. Portekiz	1.2	1.6	1.8	2.0	0.5	0.7	0.9	1.0	9.6	11.7	12.7	10.4
20. Hindistan	1.4	1.4	1.7	1.9	0.3	0.4	0.6	0.7	1.8	2.2	3.2	3.3

Toplam 20 ülke	61.2	75.4	81.4	73.4	24.8	31.8	37.5	38.4	9.3	10.4	11.1	103
Gelişmekte olan ülkelerin toplamına oranı	(74.3)	(75.7)	(75.7)	(76.4)	(70.5)	(73.6)	(74.6)	(79.8)	9.0	9.7	10.0	8.7

Kaynak: Endettemen Exterieme deş Pays en Developpement s. 85 Tablo : 22.

BİBLİYOGRAFYA

ARNAUD, Pascal; **La Dette du Tiers Monde**; Editions la Découverte. Paris, 1984.

ARNAUD, Pascal; “Le Dollar et la Dette du Tiers Monde” *Révue Tiers Monde* No: 99 Juillet-September 1984.

“Baker’s half-baked caked Too small for the deptors and too nice for the banks.” *The Economist*, 25 Oct. 1985.

Banque des Réglements internationaux; 54e Rapport Annuel, Bâle, 1984.

Banque International de Dévéveloppement: “Progrés Economique et social En Amerique Latine-Dette Extérieure: Crise et Ajustement” BID. Washington D.C. 1985.

BARROS DE CASTRO, Antonic; “Ajustement et Adaptation Structuelle: L’Experience Bresilieune” *Problèmes d’Amérique Latine*. 74, N.D. No: 4768.

BARSOC, Christian, **Les Lendemain de la Crise**. La brèche. Paris 1984.

BARTHÉLÉMY, Françoise, “Vents de Révolte en Amerique Latine” *Le Monde Diplomatique*, October, 1985.

BAŞAK, ZAFER Z. **Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri Türkiye 1960-1970**. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1972.

BAŞKAYA, Fikret: **Az gelişmişliğin Sürekliliği**. Kaynak Yayınları. İstanbul, 1986

BAŞKAYA, Fikret: “IMF Reçetelerinin çelişkisi” *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Aralık 1985 Sayı 80.

BEKOLOEBE, Bruno: “Création de liquidités Internationales et

Financement du Développement: Quelques Éléments de Reflexion sur le Problème du Lien”

Revue Tiers Monde XXVI No. 104 October-December 1985.

BURSZTYN, Marcel: “Endéttement et Crise du Modèle Agricole Brésilien” Révue Tiers Monde t. XXV, No 99, Juillet-Sept. 1984.

BUTTNER, Veronika, “Le FMI et les Difficultés des pays du Tiers-Monde: Une critique du concept d’Ajustement.” Problèmes Economiques No: 1953, Déc, 1985.

CARREAU, D; **Le Fond Monétaire International**, Librairie Armand Colin. Paris, 1970.

CHESNAIS, François; Quelques Remarques sur le Contexte Mondial de la Dette des Pays en Développement et la nature du capital prêté”

Revue Tiers-Monde, t. XXV No: 99, Juillet-September.1984.

CLAUSEN, A. W; Third World Debt and Global Recovery. Washington, The World Bank, 1983.

CNUCED; **Le Secteur des Biens d’Équipement dans les Pays en Développement: Les problèmes technologique et options politiques.** U. N. New York, 1985.

CORM, Georges, “Les Banques et le Tiers Monde, Une Fructueuse Négociation des Dettes.” Le Monde Diplomatique September, 1983.

CORM, George; “Les Marchés Financiers au bord de la Rupture. “Le Monde Diplomatique, Juillet, 1982.

COUTURE, Gilles; L’économie mondiale en 1985-1986 et le Rééchelonnement de la dette des pays du Tiers Monde.” Economie et Humanisme No: 285 September-October 1985.

DAUDERSTAEDT, Michael: “Les Risques de l’endéttement Inégale.” Le Monde Diplomatique, Février 1982.

- DENTZER, Susan et al; "The Debt Crisis. A Seoul Solution,"
Newsweek, 14 October 1985.
- Development in Debt Reschedulings IMF. Annual Report 1985
- DUMORTIER, François-Yavier; "Fuite de Capitaux. Reflexions en
Marge." Revue Projet Nov. Dec. 1985 No: 196
- ELSENHANS, Hartmunt; "Endettlement: Échec d'une Industria-
lisation du Tiers Monde" Revue Tiers Monde t. XXV, No: 99
Juillet - September 1984
- EMMANUEL, Arghiri, "L'Endéttement, Véhicule de Transfert de
Ressources" Revue Tiers Monde t. XXV No: 99, Juillet-Sep-
tember 1984.
- ERSAN, İhsan; **Euro-Pazarlar ve Türkiye**, Finans ve Finansal
Kurumlar Yönetimi Enstitüsü Yayınları No: 2. İstanbul 1979.
- FERRER, Aldo; "Dettes, Souveraineté et Démocratie en Amérique
Latine." Problèmes d'Amérique Latine. 77 N.D. No: 4768.
- FRENCH-DAVIS, Ricardo; "Dette extérieure et Options de
Développement en Amérique Latine." Problèmes d'Amérique
Latine. 74 N.D. No: 4768.
- FRANK Andre Gunder; Crisis in the Third World. Heinemann Lon-
don 1981.
- FRANK, Andre Gunder; "Quand les Solutions Apparentes Devien-
nent de Réels Problèmes" Revue Tiers-Monde t. XXV No: 99
Juillet-September, 1984.
- GERVAIS, Daniel; "Les Grandes Banques Commerciales dans la
Logique du système," Le Monde Diplo-matique, Mars 1986.
- GÜRSEL, Seyfettin: "Borç Yarışında Gözler Kartegaynadı"
Yeni Gündem 1-15 Temmuz 1985, s. 5.
- IKONICOFF, Moises; "Endéttement et crise des Modèles de Dévé-
loppement dans le Tiers Monde" Revue Tiers-Monde t. XXV.
No. 99 Juillet-September, 1984.

IMF, **World Economic Outlook** April, 1985.

İNSEL, Ahmet; "Le Jeu d'Ombre de la Crise et de la Dette" Revue Tiers Monde t. XXV No: 99 Juillet-September 1984.

International Currency Review değişik sayıları

JEDLICKI, Claudio; "De l'impossibilité du Remboursement de la dette a l'Indispensable Remboursement des Banques" Revue Tiers Monde-t. XXV No: 99 Juillet-September 1984.

JEDLICKI, Claudio; "Evolution des Rapports entre les Etats Débiteurs de l'Amérique Latine et les Créanciers Occidentaux" Revue Etudes Internationales Vol XVI No: 1 Mars 1985.

JEDLICKI, Claudio; "Le Seigneuriage Americain et la Crise d'Endettement du Tiers-Monde: Incertitudes sur le systeme Financier International". Revue Tiers-Monde t. XXVI No. 104 October-December 1985.

JOLLY, Richard; "Adjustement with a human face." Development Forum, Vol XIII No: 10 December 1985.

JULIEN, Claude; "Le Tiers Monde face aux Banques". Le Monde Diplomatique, Mal 1984.

KALETSKY, Anatole; "One day the bubble will burst". Financial Times, 7 February 1985.

KAYRA, Cahit, **Dış Finansman Teknikleri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1970.

KNIEPER, Rolf "Transfert de Techniques Juridiques Aux Questions de l'Endettement des pays du Tiers-Monde" Revue Tiers Monde, t. XXV No: 99 Juillet-September 1984.

KREDIETBANK, "Le probleme de la Dette Internationale, Origines Situation et perspectives" Problèmes Economiques 6 Fevrier 1985, No: 19910.

LAROSIERE, Jacques de la, "The essential elements for Reinforcing the Debt Strategy" Bank for International Settlements, Press Review Basel 5th February 1986.

LEONARD Jacques; L'Endettement International des Economies

en Développement: Responsabilités et perspectives” Revue Tiers-Monde t. XXV. No: 99 Juillet-September 1984.

LEWIS, David; Modest Proposal, The world Bankers Grapple with the Debt Bomb” Newsweek 21, October 1985.

LOMBARDI Richard W. **Le Piège Bancaire, Dette et Développement**, Flammarion Paris, 1985.

MAMAU, Yves; “Les Modestes Ambitions du Plan Baker”, Le Monde Diplomatique Mars 1986.

MANDEL, Ernest; La Crise 1974-1982; Flammarion Paris 1982.

MONNIER, Sabine et PASSADEOS Christos; “Gestion de l’Insécurité Financière et Comportement des Banques” Revue Tiers Monde, t. XXV No.- 99 Juillet-September 1984.

N. D. “Le mouvement des Pays non-alignés” Notes et Etudes Documentaires No: 4613-4614, 1981.

N. D. “La Dette des Pays en Développement” Notes et Etudes Documentaires No: 4521-22, 1979

N. D. “Le Commerce Mondial des Produits de Base.” No: 4589-90, 1980.

NOREL, Philippe; “Comment les Banques tentent de protéger Leurs Créances sur le Tiers Monde.” Le Monde Diplomatique, Mars 1985.

NOREL, Philippe; “A quoi bien réformer le Système Monétaire International,” Le Monde Diplomatique November, 1985

OECD, Development Cooperation Paris, 1984.

OECD Economic Outlook N. 37 June 1985.

OECD, **Endettement extérieur des pays en développement, Etude 1983**. OECD Paris 1984.

OECD, **Endettement Extérieur des pays en développement, Etude 1982**, OECD Paris 1982.

Oroum, Pierre, “Un Outre Holocauste. Le Monde, 16 Juin 1982.

- PANIAGUA-RUIZ, Rafael I; “Crise Financière et problème de la Dette: Les Limites de l’Enterventions publigue Entre 1978 et 1981.” Revue Tiers-Monde t. XXV. No 99 Juillet-September 1984.
- PARTANS, François: **“Kalkınmanın Sonu Bir alternatif mi doğuyor? Çeviren: F. Başkaya, Birey ve Toplum Yayınları. Ankara, 1985.**
- PAYER, Cherly: **Borç Tuzağı, IMF ve Üçüncü Dünya.** Yalçın Yayınları. İstanbul, 1981.
- POOL, John C. and STAMOS Steppen C; “The Uneasy Calm: Third World. Dept-The Case of Mexico.” Monthly Review, March 1985.
- POSTEL-VINAY Andre; “De la Crise Petroliere a la Crise Financiere: Le développement des credits Bancaires de la France dans le Tiers Monde et Logique des Affaires.” Le Monde Diplomatique, Fevrier 1982.
- POURDANAY Nayereh et NASIHI Jean; “Endéttement et Inersion dans la Division Internationale du Travail:
- İRAN/PAYS ENDETTES” Revue Tiers-Monde t: V No. 99, Juillet-September 1984.
- PRİMOĞLU, Abdülbaki **Türkiye’nin Dış Borçları İle İlgili Bir Tahlil Denemesi; 1963-1980,** Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1982.
- RAMSES 83-84** (Rapport Annual Mondial sur le Systeme Economique et les Strategies) Editions Economica Paris, 1984.
- Rapport du CEPIİ (**Centre d’Etudes Prospectives et d’In-formati-on Internationales**) Economie Mondiale: La Montee des Tensions. Economica, Paris 1933.
- REISEN Helmut; “Le Problème des Transferts de l’Amérique Latine” Problèmes d’Amérique Latine. 77. N. D. N. 4785.
- RUFFINI P. B., **Les Banques Multinationales** P. U. F. Paris 1983.

- SACHS, Ignacy: “Les quatre Dette du Bresil” Problèmes d’Amérique Latine-78 ND No. 4756.
- SALAMA Pierre; “Dette et Dollarisation” Problèmes d’Amérique Latine. 77 ND No. 4788.
- SALAMA, Pierre, “Endéttement et Accentuation de la Misère” Revue Tiers-Monde t. XXV n. 99 Juillet-Sep-tember 1984.
- SAMPSON, Antony; **Para Tacirleri Bankalar ve Kaynaşan Bir Dünya.** Araştırma Eğitim Ekin Yayınları. İstanbul 1983.
- SCHOFIELD, Norman et al. **Crisis in Economics Refations between North and South.** Gower Publishing Company Limited 1984.
- SNOY Bernard; “La Fuite deş Capitaux et la dette des Pays en Développement”. Revue, Projet No. Dec. 1985 No. 196.
- South The Third World Magazine** değişik sayıları.
- STEWART, Frances; “The International Dept Situation and North-South Relations” World Development Vol. 13 n. 2 19985.
- TANZER, Michael; “Stealing the third world’s nonrenewable resources: Lessons From Brezil”. Monthly Review, April 1984.
- TOBIN. James “Monetarism: an ebbing tide” The Ecjonomist 27 April 1985.
- TÖRE, Nahit: **Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Sorunları: 1973 sonrası gelişmeleri.** Bankalar Birliği, Ankara 1980.
- The two Faces of Third World Dept: A Fragile Financial Environment and Dept Enslavement” Monthly Review Vol. 35 No: 8 Januarp 1984.
- UNCTAD: Trade and Development Report, 1985. U.N. New York. 1985.
- VİRATELLE Gerard: “Debt. Protectionism. Anxious Debate at its heights” Development Forum Volume XIII No. 10 December 1985.

VİRATELLE Gerard; “Un Plan Contre l’Endettement.” Actuel Development No. 70 Janvier-Fevrier 1986.

WELLONS. P. “Les emprunts des pays en développement sur le marché des euro-dollars” OECD Paris 1977.

WIGHTMAN David; **The economic interest of the Industrial Countries in the Development of the Third World.** U.N. New York. 1971.

WILLAME Jean-Claude; “L’endéttement International: des mots et des remèdes” Rêvue Etudes Internationales v. XVI, n. 3 September 1985.

WIESNER. Eduardo; “Domestic and external causes of the Latin American Debt Crisis.” Finance and Development, March 1985 Volume 22 No. 1.

World Dept Tables, World Bank.

ZİLLİOĞLU, O. Nedim; **Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Sorunu.** Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1984.

Bu kısa çalışma, kapitalist sistemin işleyişinin doğurduğu sonuçlardan biri olan, borç sorununu tahlil etmeyi amaçlıyor. Azgelişmiş ülkeler mukayeseli üstünlüklere ve serbest ticarete uyum sağlamaya dayalı büyüme yaklaşımını terketmedikleri ve "gelişmişlerin" tüketim modelini taklit etmeyi sürdürdükleri sürece, borç sorunu da gündemde kalacağı benziyor. Nitekim bazı teorisyenlerin ileri sürdükleri gibi, 1980'li yılların başında ortaya çıkan "borç krizi" salt dünya ekonomik krizinin bir sonucu değildir. Bağımlı ve dışlayıcı büyüme modelinin doğal sonucudur. Nedir ki dünya ekonomik krizi zaten var olan eğilimleri azdırmak gibi bir sonuç doğurmaktadır.

ISBN :978-975-584-215-8

9 789755 842158

